

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
AVRUPA SİYASETİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GÖÇ POLİTİKALARI BAĞLAMINDA
GÖÇMENLERİN SOSYAL DIŞLANMASI**

Yüksek Lisans Tezi

BURÇİN ŞENER

İstanbul - 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
AVRUPA SİYASETİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GÖÇ POLİTİKALARI BAĞLAMINDA
GÖÇMENLERİN SOSYAL DIŞLANMASI**

Yüksek Lisans Tezi

BURÇİN ŞENER

Danışman: DR. ÖĞR. ÜYESİ NEDİME ASLI ŞİRİN ÖNER

İstanbul – 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
AVRUPA BİRLİĞİ ENSTİTÜSÜ

ONAY SAYFASI

Enstitümüz AB Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Türkçe / İngilizce Yüksek Lisans Programı öğrencisi **Burçin ŞENER**'in, **Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları Bağlamında Göçmenlerin Sosyal Dışlanması** konulu tez çalışması ...03.10.2018 tarihinde yapılan tez savunma sınavında aşağıda isimleri yazılı jüri üyeleri tarafından **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞU** ile **BAŞARILI** bulundu.

Onaylayan:

Dr. Öğr. Üy. N. Aslı ŞİRİN Danışman
ÖNER

Doç. Dr. Suna Gülfer IHLAMUR Jüri Üyesi
ÖNER

Doç.Dr. Esra KÖTEN Jüri Üyesi

Prof. Dr. Muzaffer DARTAN

03.10.2018... tarih ve 2018/12 sayılı Enstitü Yönetim Kurulu kararı ile onaylanmıştır.

ÖZET

1970'lerde Avrupa'da kavramsal olarak temelleri atılan sosyal dışlanma, küreselleşme ve uygulanan neoliberalist politikaların ülkeler ve bölgeler arasındaki eşitsizlikleri derinleştirilmesi ve insan hareketliliğini arttırması sebebiyle günümüzde dünya çapında oldukça sık rastlanan bir sorun haline gelmiştir. Çok farklı nedenlerle ve farklı boyutlarda dışlanmaya maruz kalan insanlar içerisinde göçmenlerin özel bir yeri bulunmaktadır. Farklı bir kültür ve toplum içerisinde var olmaya çalışan göçmenler, dışlanma hususunda daha hassas bir grubu oluşturmaktadır. Göçmenlerin dışlanması çok farklı değişkenlerden etkilense de göç alan ülkelerin uyguladıkları göç politikalarından doğrudan etkilenmektedir. Göçmenlerin sosyal dışlanmasının sınırlarını çizdiği için sorunun anlaşılması ve çözümüne yönelik atılacak adımlar açısından uygulanan göç politikalarının kilit önemi bulunmaktadır.

Çalışmanın ana problemi, AB'nin ortak bir göç politikası oluşturma çabalarında önemli bir adım olan Tampere Zirvesi ile başlayan ve Lizbon Antlaşması'na kadar devam eden süreçte uyguladığı göç politikalarının göçmenlerin sosyal dışlanması üzerinde etkisi olup olmadığının irdelenmesidir. Bahsedilen süreçte AB'de uygulanmakta olan göç politikaları dünya-sistemleri kuramı ile açıklanmaya çalışılmış ve sosyal dışlanma ile ilişkisi dışlanma kuramları ışığında anlamlandırılarak bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında, bahsedilen süreçte dışlanmayı etkileyen faktörler, dışlanmanın boyutları ve engellenmesine yönelik önlemlerin üzerinde durularak AB'nin içinde bulunduğu duruma genel bir çerçeveden bakmak ve eleştirel bir bakış açısıyla sorgulamak amaçlanmaktadır.

Yapılan analiz sonucunda, AB'nin uygulamakta olduğu göç politikalarının göçmenlerin sosyal dışlanması üzerinde olumsuz olarak nitelendirilebilecek etkileri olduğu görülmüştür. Özellikle aşırı sağ yaklaşımlardan da önemli ölçüde destek gören göçmen karşıtlığını da kapsayacak şekilde uygulanan katı göç politikaları göçmenlerin dışlanmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Ayrıca uygulanan katı göç politikaları, göçün yasa dışı yollardan gerçekleşmesine neden olarak dışlanmaya maruz kalan insan sayısını da arttırmıştır. Sosyal dışlanma ile mücadelede AB'nin içinde bulunduğu duruma bakıldığında, her ne kadar bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaya çalışılmış olsa da ekonomik kaygıların ön planda tutulduğu görülmüştür. Çok boyutlu mücadele sürecini gerektiren sosyal dışlanmayla mücadelede, AB'nin ilgili tüm tarafları mücadele sürecine dâhil etmesi gerektiği çıkarımı yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Dünya-Sistemleri Kuramı, Göçmen, Göç Politikaları, Sosyal Dışlanma, Uluslararası Göç

ABSTRACT

Due to the deepening of the inequalities among countries and regions and increasing human mobility caused by globalisation and neoliberalistic policies, the phenomenon of social exclusion whose conceptual foundations were laid in 1970s in Europe has become a common worldwide problem in today's world. The immigrants facing exclusion for various reasons and in many different dimensions have a special position in the people who are excluded. The immigrants trying to exist in a different culture and society form a more sensitive group in regard to exclusion. Even though the exclusion of the immigrants is affected by many different factors, it is directly effected by the migration policies, implemented by different countries. Because migration determines the limits of social exclusion, the migration policies have a key importance in terms of the realisation of the problem and the actions to be taken for the solution of the problem.

The main problem of the study is to examine whether the migration policies, which EU has applied in the process beginning with Tampere Summit which is important step in efforts of developing a common migration policy, have an effect on the social exclusion of the immigrants or not. The applied immigration policies in the mentioned process in Europe are tried to be explained with the world-systems theory and the relation with social exclusion is examined in the light of the exclusion theories. In the scope of this study, it is aimed to look at the situation the EU is in and to question that situation by focusing on the factors affecting the exclusion, the dimensions of social exclusion and the measures to prevent it.

As a result of the analysis, it is seen that the immigration policies applied by the EU negative effects on the social exclusion of immigrants. The strict immigration policies which are applied including anti-immigration supported to a considerable extent from the far right approaches make the exclusion of immigrants inevitable. Besides, the applied strict immigration policies have increased the number of people facing exclusion by causing them to use illegal ways to migrate to Europe. When the EU's fight against social exclusion is examined, it is seen that economic concerns have been prioritised although the conditions are considered in a holistic approach. In fighting against social exclusion which requires a multi-dimensional struggle, it is concluded that the EU has to incorporate all related sides in this process.

Keywords: European Union, Immigrant, Immigration Policies, International migration, Social Exclusion, World-Systems Theory

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TABLO LİSTESİ	vi
KISALTMALAR	vii
1.GİRİŞ	1
2.ULUSLARARASI GÖÇ OLGUSU	
2.1. Göç Olgusu ve Göçmen Kavramı.....	8
2.1.1. Göç Tanımları.....	9
2.1.2. Göçün Nedenleri.....	11
2.1.3. Göç Çeşitleri.....	14
2.1.4. Göçün Sonuçları.....	17
2.1.5. Göçmen Kavramı.....	20
2.2. Uluslararası Göç Kuramları.....	22
2.2.1. Neoklasik Ekonomi Kuramı.....	23
2.2.2. Yeni Ekonomi Kuramı.....	26
2.2.3. İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı.....	28
2.2.4. Dünya-Sistemleri Kuramı.....	30
2.2.5. İlişkiler Ağı (Network) Kuramı.....	34
2.2.6. Kuramsal Kuram.....	36
2.2.7. Kümülatif Nedensellik Kuramı.....	37
2.2.8. Göç Sistemleri Kuramı.....	38
3. SOSYAL DIŞLANMAYA KAVRAMSAL VE KURAMSAL BAKIŞ	
3.1. Sosyal Dışlanma Kavramı ve Ortaya Çıkışı.....	41
3.2. Sosyal Dışlanma Tanımları.....	47
3.3. Sosyal Dışlanma Nedenleri.....	51

3.3.1. Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik.....	52
3.3.2. Artan Eşitsizlik.....	52
3.3.3. Küreselleşme ve İşgücü Piyasasındaki Değişme.....	53
3.3.4. Yoksulluk.....	56
3.3.5. Sosyal Korumanın Yetersiz Olması.....	58
3.3.6. Göç.....	60
3.3.7. Irk, Renk ve Cinsiyet Farklılığı.....	62
3.4. Sosyal Dışlanmanın Çeşitleri.....	65
3.4.1. Ekonomik Dışlanma.....	66
3.4.1.1. İşgücü Piyasasından Dışlanma.....	66
3.4.1.1.1. İstihdamdan Dışlanma: İşsizlik.....	67
3.4.1.1.2. İstihdam Sürecinde Dışlanma: Çalışan Yoksullar.....	69
3.4.1.2. Tüketim Toplumundan Dışlanma.....	70
3.4.2. Toplumsal Dışlanma.....	71
3.4.2.1. Toplumsal ve Sosyal Yaşamdan Dışlanma.....	71
3.4.2.2. Sosyal Refah Hizmetlerinden Dışlanma.....	73
3.4.3. Siyasi Dışlanma.....	76
3.4.4. Mekânsal Dışlanma.....	77
3.5. Sosyal Dışlanmanın Sonuçları.....	78
3.5.1. Bireysel Sonuçlar.....	78
3.5.2. Toplumsal Sonuçlar.....	79
3.6. Sosyal Dışlanmanın Kuramsal Değerlendirmesi.....	80
3.7. Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma ile Mücadele.....	90
3.7.1. Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	90
3.7.2. Göçmenlerin Sosyal Dışlanması.....	94
3.7.3. Avrupa Birliği'nin Sosyal Dışlanma ile Mücadele Yöntemleri.....	96

4. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GÖÇ POLİTİKALARI

4.1. Avrupa Birliği'nin Göç Politikalarının Tarihsel Arka Planı.....	112
4.1.1. 1945-1973 Dönemi.....	113
4.1.2. 1973-1990 Dönemi.....	115
4.1.3. 1990 Sonrası Dönemi.....	119
4.2. Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları.....	123
4.2.1. Maastricht Antlaşması Öncesi Dönem	124
4.2.2. Maastricht Antlaşması ve Sonrasındaki Dönem.....	130
4.3.3. Tampere Zirvesi'nden Lizbon Antlaşması'na	136
4.3. Kale Avrupa Tartışmaları ve Eleştiriler.....	151

5. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GÖÇ POLİTİKALARININ GÖÇMENLERİN SOSYAL DIŞLANMASINA YANSIMALARI

5.1. Dünya-Sistemleri Kuramı Bağlamında Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları.....	154
5.2. Avrupa'daki Göçmen Karşıtı Tutumlar ve Göçmenlerin Sosyal Dışlanması.....	157
5.3. Uygulanan Göç Politikalarının Göçmenlerin Sosyal Dışlanmasına Etkileri.....	164
5.4. Sosyal Dışlanma İle Mücadele Politikalarının Değerlendirilmesi.....	169

6. SONUÇ	174
-----------------------	-----

KAYNAKÇA	182
-----------------------	-----

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 : Silver'in Sosyal Dışlanma Paradigmaları.....	84
Tablo 2 : Levitas'in Sosyal Dışlanma Modeli.....	87
Tablo 3 : Sosyal Dışlanma ile Mücadelenin AB'nin Temel Metinlerinde Yer Alması.....	107
Tablo 4 : 1982-91 Yılları Arasında AB Ülkelerine Yapılan Sığınma Başvuruları.....	118

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABA	Avrupa Birliği Antlaşması
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABİHA	Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
a.g.e	Adı Geçen Eser
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AT	Avrupa Toplulukları
ATS	Avrupa Tek Senedi
BMMYK	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EURATOM	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
EURODAC	Avrupa Otomatik Parmak İzi Tanıma Sistemi
EUROPOL	Avrupa Polis Teşkilatı
FRONTEX	Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Dış Sınırlarından Sorumlu Avrupa Ajansı
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
TDK	Türk Dil Kurumu
TREVI	Uluslararası Terörizm, Radikalizm, Aşırılık ve Şiddet Grubu
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

1. GİRİŞ

Tarihsel açıdan yeni olmayan uluslararası göç, ekonomik sistemdeki değişimler ve küreselleşmenin de etkisiyle ivme kazanan ve önemi git gide artan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Olguya atfedilen önemin artarak devam etmesi, dünya üzerindeki insan hareketliliğinin artışına bağlanabilmekte, bunun yanı sıra yasal ve yasa dışı göç ve iltica hareketlerinin sayısındaki artış da olguyu önemli hale getirmektedir. Dünya çapında önemli bir sorun olarak görülen uluslararası göç olgusu ve asıl sıkıntılı şekilde nitelenen kısmı olan ve yasa dışı göç diye tabir edilen düzensiz göçün, dünyanın önemli cazibe merkezlerinden biri olmasından ötürü Avrupa için de kilit önemi bulunmaktadır. Özellikle sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleri, hem siyasi hem ekonomik anlamdaki avantajlı konumları hem de refah devleti kazanımları sebebiyle çevredeki ülkelere gerçekleşen yoğun bir insan hareketliliğine sahne olmaktadır. Sonuçlarından ve etkilerinden kaçınmanın mümkün olmadığı, dünya çapında derinlemesine etkileri bulunan uluslararası göç, ulusal ve ulus üstü bağlamda üzerinde önemle durulan bir sorun haline gelmiştir. Uluslararası göç, özellikle de düzensiz göç sorununa verilen önem Avrupa Birliği'nde de zaman içinde artmıştır. Göçü kontrol altına almaya ve engellemeye yönelik uygulamalar Avrupa Birliği'nin öncelikli alanlarından biri haline gelmekte ve Birlik çapında ortak bir politika oluşturma ihtiyaçlarını tetiklemektedir. Ancak göçü mümkün olduğunca kontrol altına alma ve engellemeye yönelik uygulamalar, diğer bir ifadeyle son dönem göç politikaları, Kale Avrupası tartışmalarını beraberinde getirmekte, oldukça yüksek nitelikli göçmen profili oluşturması ve göçün giderek yasa dışılaşmasına sebep olduğu için birçok eleştiriye maruz kalmaktadır.

Avrupa'ya yönelik olarak ve giderek artan bir şekilde gerçekleşen göç hareketleri, kıta ülkelerinin ekonomik ve sosyal yapılarında değişimi de beraberinde getirmiştir. Söz konusu değişim doğrultusunda artan sosyal sorunlara, sosyal koruma ihtiyacına ve sosyal devlet anlayışındaki değişimlere çözüm üretme yönündeki isteğin bir sonucu olarak da sosyal dışlanma kavramı (Gökbayrak, 2005) ortaya çıkmıştır. Kavramın çok farklı tanımları bulunmakta ve genel çerçeveden bakıldığında kavram, toplumsal bir engellilik hali olarak ifade edilebilmektedir. Sosyal dışlanma, topluma

katılım ya da toplumun bir parçası olarak kabul görülme olan sosyal bütünleşme ve kaynaşmanın tam tersi bir durum görülmektedir. Bu çerçevede sosyal dışlanma fiziksel, psikolojik ve toplumsal bir engellilik hali olarak karşımıza çıkmaktadır (Sapancalı, 2005: 53). Geniş bir perspektiften bakıldığında ise; sosyal dışlanma, insanları içinde yaşadıkları toplumsal hayattan uzaklaştıracak derecede maddi ve manevi yoksunluk halini, haklarını ve yaşamlarını koruma ya da bu korumayı sağlayacak olan kurumlardan ve sosyal destekten mahrum oldukları sürece yoksunluğun arttığı bir süreci ifade etmektedir (Çakır, 2002: 85). Sosyal dışlanma, ekonomik dışlanma, kültürel dışlanma, siyasi dışlanma ve mekânsal dışlanma şeklinde görülmektedir. Ekonomik dışlanma emek piyasasına erişimdeki engeller, kısa ve uzun vadeli işsiz kalma durumu olarak kendini gösterirken, siyasi dışlanma vatandaşlık haklarından yoksunluk ve karar alma mekanizmalarına katılımda engellemelerle karşılaşma, kültürel dışlanma ekonomik nedenlerin dışında toplumsal ve kültürel yaşama tam anlamıyla katılamama, mekânsal dışlanma ise belli mekânlara erişimin ve bu mekânlardan faydalanma konusunda sıkıntıların bulunması şeklinde kendini göstermektedir (Yıldırım, 2014: 95). Sosyal dışlanma, gelir dağılımındaki adaletsizlik, artan eşitsizlik, yoksulluk, küreselleşme ve işgücü piyasalarındaki değişim, sosyal korumanın yetersiz olması ve göç gibi yapısal sebepler ile meydana gelebilirken, ırk, renk ve cinsiyet farklılığı gibi bireysel nedenlerle de ortaya çıkabilmektedir. Sosyal dışlanmanın birbirinden farklı ve çoklu değişkenlerle ortaya çıkabilmesi kavramın çok boyutlu yapısını göstermektedir. Bu çalışmanın odak noktasının göçmenlerin sosyal dışlanması olması sebebiyle, sosyal dışlanmaya sebep olan unsurlardan göç ve bireysel nedenlere ayrı bir önem atfedilmektedir. Sosyo-ekonomik yapının, bölgesel ve dönemsel farklılıkların hayli önemli olduğu bir olguyu ifade eden sosyal dışlanmanın odak noktasını toplumsal yaşama katılamama durumu oluşturmaktadır. Toplumsal yaşama katılamama durumu çok boyutlu bir süreci ifade ettiği için herhangi bir alanda yaşanan yoksunluk ya da dışlanmayla diğer alanlarda da yaşanacağı söylenebilmektedir (Yıldırım, 2014: 92).

Dünya çapında bir sorun olan sosyal dışlanmanın, bireysel boyutta insanları yalnızlaştırması, psikolojik, sosyal ve fiziksel engelliği beraberinde getirmesi, yabancılaşma ve anomi vb. sonuçları olabileceği gibi toplumsal boyutta da toplumsal ayrışmayı derinleştirme, parçalanmayı beraberinde getirme ve yaşanan yoksullukla ve

yoksunlukla orantılı bir şekilde suç oranlarını arttırma ve toplumsal huzuru bozma tehlikesi gibi çeşitli sonuçları bulunmaktadır. Bireyler ve toplumlar üzerinde bu denli önemli etkilere sahip olan sosyal dışlanma, gerek devletlerin gerek toplumların gerekse uluslararası ve ulus-üstü örgütlerin göz ardı edemeyeceği bir sorun olarak görülmektedir.

Avrupa Birliği'nde işsizlik ve istihdam politikalarıyla birlikte anılan sosyal dışlanma kavramı, zaman içerisinde vasıfsız işgücünü, uzun süreli işsizleri ve göçmenleri kapsamına alacak şekilde genişlemiştir. Sosyal dışlanma ile mücadeleyi anlatmak için Birlik çapında *sosyal içerilme* kavramı kullanılmaktadır. Topluluğun ilk yıllarında ekonomik bütünleşmenin ön planda tutulması ve başarılı bir ekonomik bütünleşmenin sosyal bütünleşmeyi beraberinde getireceğinin düşünülmesi sebebiyle, bu süreçte sosyal politika alanı geri planda bırakılmış, bu alandaki düzenlemeler üye ülkelerin inisiyatifine bırakılmış (Sapancalı, 2005: 60) ve sosyal dışlanma her ülkenin kendi içinde çözmesi gereken bir sorun olarak görülmüştür. Bu nedenle sosyal politikanın önemli alanlarından biri olan sosyal dışlanma, uzun bir süre Topluluk düzeyinde resmi biçimde gündeme gelmemiştir. Sosyal dışlanma ile mücadelede üye ülkelerin ulusal düzeyde aldığı önemlerin yeterli olmadığına anlaşılmasında küreselleşmenin kilit önemi bulunmaktadır. Avrupa bütünleşmesine olumsuz bir yönde sosyal etkisi bulunacağı kaygılarına neden olan ekonomik durgunluk, işsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanma gibi konular üzerindeki ilgiyi arttırmıştır. 1990'lı yıllarda da sosyal dışlanma AB'nin temel sosyal politika alanlarından birine dönüşmüştür (Sapancalı, 2005: 60-61). Ayrıca sosyal dışlanma ile mücadele yaklaşımı, aşırı sağın yükselişi ile birlikte göçmenlere karşı ayrıştırıcı tutumların artması sebebiyle daha da önem kazanmış ve bu sorunla Birlik çapında mücadele edilmesi öngörülmüştür. Göç ülkelerindeki göçmen nüfusun sosyal dışlanması ile mücadelede uygulanan sosyal içerilme politikaları hem üye ülkeler hem de Birlik düzeyinde öncelikli sosyal politika alanlarından biri haline gelmiştir.

Araştırma Problemi ve Kapsamı

Avrupa Birliği'nin ortak göç politikaları oluşturma çabalarında önemli bir adım olan Tampere Zirvesi ile başlayan ve Lizbon Antlaşması'na kadar devam eden süreçte Birliğin uygulamış olduğu ya da uygulamaya çalıştığı politikaların göçmenlerin sosyal dışlanması üzerinde etkisi olup olmadığı araştırmanın ana problemini oluşturmaktadır. Avrupa'da artan göçmen karşıtı yönelimler neticesinde oluşturulan politikalar ve Birlik düzeyinde uygulanan katı göçmen politikaları gibi etkenler göz önünde bulundurulduğunda, bu sürecin göçmenlerin sosyal dışlanması üzerindeki etkisi de çalışma kapsamında merak uyandırmaktadır. Bu bağlamda, AB'de uygulanmakta olan göç politikalarının sosyal dışlanma üzerinde etkisi dünya-sistemleri kuramı ile dışlanma kuramlarından yararlanılarak incelenmektedir. Ayrıca Birliğin sosyal dışlanma ile mücadele hususunda gerçekleştirdiği uygulamalar ve politikaların sorunun çözümündeki işlevselliği de çözüme yakınlaşma ya da uzaklaşma bağlamında değerlendirilmek istenmektedir.

Araştırma probleminden hareketle tezin konusunu, Avrupa'da yaşayan göçmenlerin sosyal dışlanması ile Avrupa Birliği'nde 1999-2009 döneminde uygulanan ve dünya-sistemleri kuramı çerçevesinde ele alınan göç politikaları arasındaki ilişki ve Birliğin bu dönemde uygulamış olduğu politikaların sorunun çözümüne yönelik atılan adımlar açısından işlevselliği oluşturmaktadır.

Bu çerçevede, çalışma kapsamında Avrupa'ya göç hareketlerinin nedenleri ve AB'nin 1999-2009 döneminde uygulamaya çalıştığı göç politikaları dünya-sistemleri kuramı ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca uygulanan ya da uygulanmaya çalışılan politikalar ile Avrupa'da yaşamakta olan göçmenlerin sosyal dışlanması arasında bağlantı kurulmak amaçlanmaktadır. Bu bağlantıyı kurabilmek, sorunun doğru tanımlanması ve çözüm konusunda atılacak adımlar açısından önem teşkil etmektedir. Çünkü sosyal dışlanma sorunu, göçmen entegrasyonu önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmektedir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği'nin uygulamaya çalıştığı göç politikalarının sosyal dışlanma sorunu üzerinde var olması muhtemel etkileri, dışlanma kuramları ışığında bağlantı kurularak açıklanmak istenmektedir. Bu süreçte dışlanmayı etkileyen faktörler, dışlanmanın boyutları ve engellenmesine yönelik önlemler üzerinde

durularak Birliğin bu sorunun çözümüne yönelik attığı adımların işlevselliği eleştirel bir bakış açısıyla sorgulanması amaçlanmaktadır.

Bu doğrultuda, araştırmada dört argüman ileri sürülmektedir. Bunlardan ilki, Birliğin göç politikalarının dünya-sistemleri kuramı ile açıklanabilmesi, ikincisi, göçmen karşıtı tutum ve uygulamaların göçmenlerin sosyal dışlanmasını olumsuz bir şekilde etkilemesi, üçüncüsü, Avrupa Birliği'nin uyguladığı göç politikalarının göçmenlerin sosyal dışlanmasını doğrudan etkilemesi ve sonuncusu ise, Birliğin sosyal dışlanmayı engellemeye yönelik attığı adımların sorunun çözümünde işlevsel bir rol oynayamamasıdır.

Çalışma Planı

Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, uluslararası göç olgusu incelenmektedir. Bölümün kavramsal kısmında göç olgusu ve göçmen kavramına değinilmektedir. Göç olgusu açıklanırken, göçün birbirinden farklı tanımlarına, göçün ortaya çıkış nedenlerine, çeşitlerine ve göçün, göç alan ülke ve göç veren ülkeler açısından ortaya çıkardığı sonuçlara yer verilmektedir. Genel çerçevede yabancı olarak adlandırılmalarına rağmen göçmenlerin, hukuki statüleri farklı olmakta ve farklı düzenlemelere tabii olmaktadır. Bu sebeple kavramsal kısmın devamında hukuki metinlerde göçmenlerin yer alış şekilleri de göz önüne alınarak göçmen kavramının ana hatları çizilmektedir. Kuramsal kısımda ise, AB'nin göç politikaları ile ilişkilendirilmeye çalışılan dünya-sistemleri kuramına odaklanılmakla birlikte diğer uluslararası göç kuramları kronolojik bir şekilde, kısaca ele alınmaktadır.

İkinci bölümde ise, çalışmanın odak noktasını oluşturan sosyal dışlanma kavramı, kavramsal ve kuramsal açıdan incelenmektedir. Bu bağlamda, kavramsal kısımda sosyal dışlanmanın farklı tanımlarına yer verilerek, dışlanmaya neden olan unsurlar açıklanmakta, sosyal dışlanmanın ekonomik, toplumsal, siyasi ve mekânsal dışlanma olacak şekilde çeşitlerine, bireysel ve toplumsal sonuçlarına değinilmektedir. Bölümün kuramsal kısmında ise sosyal dışlanmaya yönelik farklı kuramsal yaklaşımlara yer verilmektedir. Son olarak da sosyal dışlanma kavramının Avrupa Birliği'nde ortaya çıkışına, gelişimine ve mücadele yöntemlerine yer verilmek suretiyle sosyal dışlanma

sorunu bağlamında Avrupa Birliği'nin içinde bulunduğu koşullar hususunda bir çerçeve çizilmeye çalışılmaktadır.

Sosyal dışlanmanın Avrupa Birliği'nin göç politikalarından etkilenip etkilenmediğini anlayabilmek amacıyla üçüncü bölümde Avrupa Birliği'nin göç politikalarına yer verilmektedir. Bölüm kapsamında, AB'nin göç politikalarının tarihsel arka planını daha net anlayabilmek için Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı göç deneyimi üç ayrı döneme ayrılarak incelenmektedir. İlk dönem savaş sonrasında 1973 yılındaki petrol krizine kadar olan dönemi içerirken, ikinci dönem petrol krizinden Soğuk Savaşın son bulmasına kadar olan dönemi ifade etmektedir. Son dönem ise Soğuk Savaşın son bulmasından günümüze kadar uzanan dönemi kapsamaktadır. Avrupa Birliği'nin göç politikalarının ayrıntılı bir şekilde incelendiği bu bölüm, Kale Avrupası tartışmaları ve bu politikalara yönelik eleştirilerle son bulmaktadır.

Son bölümde ise, çalışmanın ortaya çıkmasında asıl merak unsuru olan noktaya değinilerek, önceki üç bölümde elde edilen bilgiler ışığında, Avrupa Birliği'nin göç politikalarının göçmenlerin sosyal dışlanmasına yansımaları incelenmektedir. Bu bölümde, kuramsal bağlamda, Avrupa Birliği'nin göç politikaları ile dünya-sistemleri kuramı arasında ilişki açıklanmaya çalışılmaktadır. Bir yandan Avrupa'daki göçmen karşıtı tutumların göçmenlerin sosyal dışlanması üzerindeki etkileri incelenirken diğer yandan AB'nin uyguladığı politikaların göçmenlerin sosyal dışlanmasını ne yönde etkilediği mercek altına alınmaktadır. Bu bölümün son kısmında ise, Avrupa Birliği'nin sosyal dışlanma ile mücadele politikalarının değerlendirilmesine yer verilmektedir.

2. ULUSLARARASI GÖÇ OLGUSU

Gitgide küresel bir hale gelen göç, üzerinde önemle durulan ve çeşitli tartışmalara ve sorunlara yol açan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda çeşitli kısıtlamalara rağmen küresel göç, gün geçtikçe artmakta ve sınırları aşan insanların adeta bir meydan okumasına dönüşmektedir. 1965 yılında 3,3 milyar kişi olan dünya nüfusunun 75 milyonu göçmen iken, 1985 yılında 4,8 milyara yükselen dünya nüfusunun 105 milyonu göçmenlerden oluşmaktadır. 2000 yılında dünya nüfusu 6,1 milyara yükselirken bunun 168 milyonu göçmenlerden oluşmakta, günümüzde de 175 milyon ile göçmenlerin sayısı dünya nüfusunun %3'ünü bulmaktadır (Gençler, 2005: 174). Görüldüğü gibi, dünya nüfusunun artmasına paralel olarak göçmen nüfusu da artmaya devam etmekte ve verilen bu rakamlara yasa dışı göçmenlerin sayısı dâhil olmamaktadır (a.g.e: 174). Birleşmiş Milletler'in 2015 yılı verilerine göre, dünya üzerinde doğdukları ülkeyi terk ederek başka bir ülkeye göç etmiş ve orada yaşamakta olan 243 milyon kişi bulunmaktadır. Bu göçlerin, %60'ı gelişmiş ülkelere gerçekleştirilirken, %40'ı gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelere yapılmıştır (BM, 2015'den akt. Aykaç ve Yertüm, 2016: 6). Birbirinden farklı sebepler ile gerçekleştirilen göç hareketleri, küreselleşme sayesinde iletişim ve ulaşım ağının yaygınlaşması ile beraber daha güvenli ve sağlıklı koşullar altında yaşamak, ekonomik anlamda refah düzeyini arttırmak ya da yaşam standartlarını en uygun düzeye getirebilmek için uygun koşulların sağlanacağı yerlere doğru hareket etmeyi gerektirmiştir (Değirmenci, 2011: 1).

Castles ve Miller uluslararası göçü, dünyanın her yerinde siyaseti ve toplumları değiştirme ve dönüştürme gücüne sahip olan ulus aşırı bir devrimin parçası olarak görmektedir. Uzun yıllardır varlığını sürdüren göç, yeni biçimlerde karşımıza çıkmaktadır (Castles ve Miller, 2008: 11-14). Castles ve Miller'in belirlediği şekilde göçün genel eğilimlerine bakılacak olursa, ilk olarak karşımıza göçün küreselleşmesi çıkmaktadır. Bu eğilim ile göçün küreselleşme ile birlikte gittikçe daha fazla ülkeyi eşzamanlı olarak etkilediğine dikkat çekilmektedir. Bir diğer eğilim, göçün dünyanın önemli bölgelerinde hacim olarak büyümesi ve hızlanmasıdır. Üçüncü olarak da göçün

farklılaşmasından bahsedilmektedir. Göç tek bir nedene dayandırılmamakta, birçok ülkede emek göçü gerçekleştirenler, kalıcı yerleşimciler ve mülteciler birbirinden ayrı olarak değil, aynı anda bunların hepsi olarak görülmektedir. Dördüncü eğilim olarak karşımıza göçün kadınlaşması çıkmaktadır. Geçmişteki göç hareketleri göz önüne alındığında, kadınların emek göçü ve mülteci hareketlerine aktif bir katılım göstermediği, bu sürece ancak aile birleşmesi yoluyla dâhil oldukları belirtilmiştir. Ancak 1960'dan beri kadınların göç hareketlerinde etkin bir rol üstlendiği, dolayısıyla göçün kadınlaştığı söylenebilmektedir. Bu bağlamda, çağdaş göç hareketlerinde kadınların görünürlüğünün arttığını söylemek mümkündür. Son olarak, göçün giderek siyasallaştığı yani iç politika, bölgesel ilişkiler ya da devletlerin kendi güvenlik politikalarının uluslararası göç tarafından şekillendirildiği belirtilmektedir (a.g.e: 11-14). Geleneksel olarak uluslararası göç; sürekli yerleşenler, süreli sözleşmeli çalışanlar, gizli ve yasa dışı çalışanlar, süreli çalışan profesyoneller, 1951 Cenevre Sözleşmesine göre güvence altına alınan mülteciler ve sığınmacılar olmak üzere altı kategoriden meydana gelmektedir (Gençler, 2005: 174).

Uluslararası göçün iki ana başlık altında incelendiği bu bölümde, ilk olarak göç olgusunun tarihsel ve kavramsal boyutuna yer verilecektir. Göçün farklı tanımlarına, nedenlerine, türlerine ve sonuçlarına değinilirken, uluslararası metinlerde geçen göçmenlik kavramının ayrımlarına ve Avrupa'ya gerçekleşen göç hareketlerinin tarihsel olarak geçmişten günümüze şekillenişine odaklanılacaktır. İkinci kısımda ise, farklı göç kuramlarına yer verilecek, çalışmanın odak noktalarından birini oluşturan Dünya-Sistemleri Kuramı incelemesi ile son bulacaktır.

2.1. GÖÇ OLGUSU VE GÖÇMEN KAVRAMI

İnsanlık tarihi kadar eski olan ve insan hareketliliği olarak ifade edilen göç kavramı, günümüz modern dünyası ve toplumsal yaşamında da varlığını sürdüren önemli unsurlardan biridir. Var olduğu süre boyunca göç kavramının, tanımları, türleri, neden ve sonuçlarına ilişkin analizler değişim ve genişleme göstermiş ve göstermeye devam etmektedir (Deniz, 2014: 177). Örneğin, daha önceleri göç, coğrafi nedenler, savaş, kıtlık ve iklimle alakalı koşullardan kaynaklanırken, günümüzde bu sebeplerin

yerini, ekonomik, siyasi, kültürel, dini, eğitim gibi nedenler almıştır (Akıncı vd., 2015: 60-61). Uluslararası göç ve neden olduğu sorunlar, özellikle, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra küreselleşmenin hız kazanması ile belirginleşmiştir. İzleyen süreçte, göç sorunu ve göçmenlerin durumu, özellikle Avrupa'nın gündeminden düşmeyen bir konu haline gelmiştir (Deniz, 2014: 177).

2.1.1. Göç Tanımları

Göç olgusunun, kapsamının, türlerinin ve toplumlar üzerindeki etkilerinin geçmişten günümüze gelinceye dek genişlemesi, değişmesi ve dönüşmesi sebebiyle farklı odak noktalarına sahip göç tanımları ile karşılaşmaktadır. Göçü kelime anlamı olarak Türk Dil Kurumu (TDK), “ekonomik, toplumsal ve siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” şeklinde tanımlamaktadır (tdk.gov.tr, 2017). Thomas Faist göçü, yaşanılan yerin daimi veya yarı-daimi olarak bir çeşit idari sınırın dışına doğru değiştirilmesi şeklinde ifade etmektedir (Faist, 2003'ten akt. Değirmenci, 2011: 5). Toros ise göç kavramını, “kişilerin yaşamakta oldukları topraklardan, sahip oldukları ekonomik imkânlardan, yerleşmiş sosyal yapılardan, kültürlerinden ve toplumsal yaşamın daha nice unsurlarından koparak ya da kopartılarak yeni ortamlara yerleşmesi, bu ortamlarda yeni bir yaşam kurması” olarak açıklamıştır (Toros, 2008: 9). Birleşmiş Milletler'e göre, kendi ülkesinden ayrılarak başka bir ülkede yaşamayı planlayan bir kişinin bu işlemi bir yıldan fazla sürede gerçekleştirmiş olması gerekmektedir (Gençler, 2005: 174).

Yalçın'a göre, göç, ekonomik, siyasi, ekolojik veya bireysel nedenlerle, bir yerden başka bir yere yapılan ve kısa, orta veya uzun vadeli geriye dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafi, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketi olarak tanımlanmaktadır (Yalçın, 2004: 13). Gençler ise, göçü ulusal sınırlar içinde ya da sınır ötesi olarak bir ülkeden başka bir ülkeye yapılan kısa süreli-geçici ya da kalıcı yer değiştirme eylemi olarak görmüştür. Gerçekleştirilen bu eylemin, gidilen ülke ile kaynak ülke arasındaki kaynaklar, iş imkânları, insan hakları, güvenlik ve sosyo-politik farklılıklardan kaynaklandığı öngörülmektedir (Gençler, 2005: 174). Göç, coğrafi

mekân değiştirme sürecinin, ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasi açılardan toplum yapısını değiştirmekte olan bir nüfus hareketi şeklinde de tanımlanmaktadır (Özer, 2004'ten akt. Sayın vd., 2016: 2). Bu tanımlamada dikkat çeken nokta, göç eyleminin gerçekleşmesinin sonucunda ortaya çıkan toplumsal yapı farklılıklarıdır. Bu noktada, dış göç ve iç göç değerlendirmelerinde de görüldüğü gibi, göç eden birey ya da toplulukların göç ettikleri ülkelerde önemli değişikliklere neden olduğu bilinmektedir (Yalçın, 2004: 13).

Okolski göçü, coğrafi bir yer değiştirme hareketinden daha fazlası olan karmaşık bir kavram olarak görmektedir (Okolski, 1999'dan akt. Özgen, 2010: 7). Bu da göçün, uzaklık ve süreci barındıran iki uçlu yapısından kaynaklanmaktadır. Bu süreç, göç edilen ülkeden çıkmak ile başlayan, göç edilen ülkeye yerleşmeye gidebilecek sonuçların yanında dönüşünün de mümkün olabileceği bir akıştan ibarettir. Bu sebeple göç, bir olay olarak değil, bir süreç olarak değerlendirilmelidir (a.g.e: 7). Eisenstadt ve Jackson da göçün bir yer değiştirme eyleminden daha fazlası olduğunu belirterek, göçün sosyal boyutuna odaklanmışlar ve bir toplumdaki başka bir topluma doğru yapıldığına dikkat çekmişlerdir. Bu tanımdan yola çıkıldığında, göç, ülkeler arası yer değiştirme eylemi gibi görünüyorsa da, aslında belirtilmek istenen nokta daha kapsamlıdır. Bu bağlamda, göç aynı ülke içerisinde, iç göç şeklinde gerçekleşse bile, yerleşim yerleri arasındaki kültürel farklılıklardan ötürü, alışılmış ortamdaki yabancı bir ortama geçişi ifade etmektedir (Eisenstadt, 1954 ve Jackson, 1986'dan akt. Yalçın, 2004: 12).

Yukarıda da yer verildiği gibi, göçün farklı bakış açılarını yansıtan birbirinden farklı tanımları olduğu görülmektedir. Bu tanımlardaki ortak nokta, göçü açıklarken yer değiştirme eylemine odaklanılmasıdır. Sosyolojik anlamda ortak ve kapsayıcı bir göç tanımı yapabilmek, her göçün, her göç dalgasının ve her göç olgusunun birbirinden farklı nedenlere sahip olması, farklı şekillerde gerçekleşmesi ve içeriklerinin farklı olması gibi sebeplerle oldukça zor bir hal almaktadır (Güneş, 2012: 185).

2.1.2. Göçün Nedenleri

Göç, birden çok etkenle ortaya çıkabilen, süreç içerisinde niteliği değişebilen ve etkilendiği yapı ve aktörler ile her zaman özgünlüğünü korumakta olan bir olgu şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Göç olgusu, coğrafi ve nüfus odaklı bir hareketlilik olarak tanımlanmasına rağmen, sosyolojik anlamda sınıf, etnik köken, ırk, din ve cinsiyet temelli bir içeriği de bulunmaktadır. İçerdiği kavramlar, göç olgusunun özgünlüğünü, biricikliğini ve çeşitliliğini gözler önüne sermektedir. Bahsedilen bu değişkenlerden yola çıkarak, göç, yalnızca belli etnik kökene sahip insanların göç edebileceği, dinsel sebeplerden ötürü insanların yerinden edilebileceği ya da cinsiyet temelli olarak kadın veya erkeklerin belli koşullar altında göçten daha fazla etkilenebileceği gibi çıkarımlar yapılabilmektedir (Güneş, 2012: 185).

İnsanların doğdukları, yaşadıkları yerleri hatta ülkeyi değiştirmelerinin, ekonomik nedenlerden siyasi nedenlere, sosyo-kültürel nedenlerden iklimle alakalı nedenlere kadar geniş yelpazede nedenleri bulunmaktadır. Göçü gerçekleştirmeye yönelik güdünün ekonomik kaynağını, insanların, iş imkânları, elde edeceği gelir ve daha iyi bir yaşam kurma istekleri oluşturmaktadır. Günümüzde görülen göç hareketlerinde, ekonomik etmenler insanların göç etmelerinin en temel nedenlerinden biri olarak görülmektedir (Aksoy, 2012: 294). Bireyler, yaptıkları kar-zarar hesaplamaları sonucunda, rasyonel karar alıcılar olarak, daha iyi yaşam koşullarına sahip olacakları yere doğru hareketlilik gerçekleştirmektedirler. Bu hareketlilik, kırdan kente iç göç şeklinde olabileceği gibi, bir ülkeden diğer ülkeye dış göç şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Küreselleşme süreci, bir yandan bilginin topluma akışını ve ticaretin gelişmesini sağlarken, diğer yandan dünyadaki bölgesel gelir, istihdam ve sosyal yapılanma alanlarında dengesizliğin ve eşitsizliğin artmasına sebep olmaktadır. Gelir dağılımının dünya üzerindeki bu eşitsiz dağılımı, insanların, ücretin düşük olduğu ekonomilerden gelirin yüksek olduğu ekonomilere doğru yönelmesini beraberinde getirmektedir (Özgen, 2010: 23). 20. yüzyıla kadar kırsal alanlarda yaşamakta olan insanlar, kuzey ve güney arasındaki ekonomik farkların giderek açılması, şehirleşmenin artması, iletişim ve ulaşım ağlarının gelişmesi ile birlikte yaşanan kolaylıklar, insanların siyasi ve iktisadi gelişmelerden, değişen tüketim kalıplarından, yaşam şartlarından ve ülkeler arası farklardan hızlı bir şekilde haberdar olması gibi nedenlerin göçün

hızlandırdığı söylenebilmektedir (Gençler, 2005: 176). Dünyanın pek çok yerinde ekonomik sebeplerle yapılmış olan göçlere rastlamak mümkündür. Bu durum Avrupa kıtası üzerinden örneklendirilirse, İrlanda'dan İngiltere'ye, Güney ve Doğu Avrupa'dan sanayi bölgeleri olan Kuzey Avrupa ülkelerine, özellikle Almanya ve Fransa'ya ekonomik sebeplerden kaynaklanan göçlerin gerçekleştirildiği söylenebilir. Avrupa Birliği ülkelerinin de göç alan ve göç veren ülkeler şeklinde konumlandırılmalarında ekonomik sebepler önemli rol oynamaktadır. Örneğin, 2007 yılında Birliğe üye olan Bulgaristan ve Romanya gibi idari ve ekonomik alanda sorunları olan ülkelere, serbest dolaşım ilkesi kapsamında, refah düzeyi yüksek olan Birlik ülkelerine doğru bir hareketlilik söz konusu olmuştur. Ayrıca 1960'lı ve 1970'li yıllarda, özellikle Almanya ve Fransa'nın ekonomik temelli göç için tercih edilmelerinde bu ülkelerin iktisadi avantajları önemli rol oynamıştır (Değirmenci, 2011: 7).

Ülkeler arasındaki siyasal rejim farklılıkları, terör, savaş, siyasal baskı gibi yaşamı tehdit eden olayların yol açtığı göçler de siyasal nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu şekilde gerçekleşen göçler, ülkeler arasında olabileceği gibi, bölgeler arasındaki dengesizlik ve sorunlardan da meydana gelebilmektedir (Aksoy, 2012: 294). Göçe neden olan sosyo-kültürel etmenlere bakıldığında, sanayileşme, eğitim ve gidilen yerin sosyal cazibesi önemli yer tutmaktadır. Sanayileşme, özellikle kırdan kente göç için önemli bir itici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelere göre eğitim imkânlarının daha kaliteli ve nitelikli olması, kültürel ve sanatsal faaliyetlerin çeşitliliği cazibe merkezi olarak görülmelerini ve bu bölgelere ya da ülkelere göç edilmesini tetiklemektedir. Bu kategoride değerlendirildiğinde, özellikle beyin göçü yapmış olan kişiler, ekonomik anlamda tatmin sağlamakta, bunu ötesinde daha iyi yaşam standartlarını yakalamak istedikleri için sosyo-kültürel etkenlere bağlı olarak bir hareketlilik içerisine girebilmektedirler. Ayrıca, içinde bulunulan bölgedeki sosyal baskı, kültürel yabancılaşma ya da kültürel motiflere bağlı olan kan davası gibi uç örnekler de bireyleri göç etmek için güdüleyen sebepler arasındadır (Değirmenci, 2011: 7-8).

Ülkeler arasındaki eğitim sistemindeki farklılıklar da göçe neden olmaktadır. Göç veren ülkelerin eğitim harcamalarının düşük olması, toplum içerisindeki bazı kesimlerin eğitim düzeyinin yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Göç veren ülkenin eğitiminde fırsat eşitliği olmaması, ülkenin ihtiyaçlarına uygun eleman

yetiştirilememesi, eğitimli insanların kendi ülkelerinde çalışmak için yeterli motivasyona sahip olmamaları gibi itici nedenlerle, göç alan ülkenin çocuklara gelişmiş bir eğitim sistemi sunması ve daha iyi fırsatlara sahip olacakları bir kariyer edinmeleri gibi çekici nedenlerle göç gerçekleştirilmektedir (Bayraklı, 2007: 35). Beyin göçü, eğitimden kaynaklanan göçün devamı niteliğinde değerlendirilebilmektedir. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin alanında uzman, iyi bir eğitim almış, nitelikli bireyleri, kendilerine uygun statü edinmek ve daha yüksek bir gelir düzeyine sahip olmak, daha iyi yaşam ve çalışma koşullarına erişmek amacıyla göç etmeyi tercih etmektedirler (Aksoy, 2012: 295).

Ekonomik, sosyal ve bireysel faktörlerin dışında, iklim ve doğal faktörlerin de insanların bir yerden başka bir yere geçici ya da kalıcı olarak yer değiştirmesinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. İlkel göç hareketlerinde, kuraklık, deprem ve sel gibi doğal afetler insan hareketliliğinin gerçekleşmesinde önemli nedenler olarak görülmektedir. Ancak günümüzde, iklim kaynaklı göç hareketleri, doğal afetlerin yanı sıra dünya çapında önemli bir sorun olarak görülen küresel ısınmanın etkileri ile doğal faktörlerin önem kazandığı bir sürece girmiştir. Küresel ısınma sebebiyle, dünya üzerindeki bazı alanlar çölleşmekte, tarım toprakları marjinal sınırlara ulaşmakta ve orman alanları azalmaktadır. Tüm bu durumlar, kişilerin yaşam alanlarını değiştirmelerine sebep olmaktadır (Değirmenci, 2011: 9). Hatta Mutluer'in belirttiği şekilde, günümüzde bu sebeplerden göç eden insanlar için çevre mültecisi kavramı kullanılmaktadır (Mutluer, 2003'ten akt. Değirmenci, 2011: 9).

Ülkelerin demografik özelliklerinin, insan hareketliliği üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin demografik özelliklerine bakıldığında, nüfus artış oranının sürekli ve bir artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bu durumun aksine, gelişmiş ülkelerde, doğum oranlarının artışına paralel olarak nüfusun yaşlanması sorunu ile karşılaşmaktadır. Bu yüzden aktif işgücüne katılım oranları düşük olmakta, çalışan nüfus az olduğu için çalışanlara ödenen ücretler artmaktadır. Küresel rekabet ortamında, çalışanlara ödenen ücret fiyatlara yansıtılmadığı için firmalar bu durumdan zarar görmektedir. Burada az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki işgücü, dış göç yoluyla devreye girmektedir. Az gelişmiş ya

da gelişmekte olan ÷lkelerde yaşayan, aktif işgücünü oluşturan genç nüfus, buldukları ÷lke ya da bölgedeki işsizlik ve ücretlerin düşük olması gibi sebeplerle gelişmiş ÷lkelere göç etmektedir. Bu hareketlilik genellikle, kırdan kente doğru iç göç, daha sonra da gelişmiş bir ÷lkeye doğru yapılan dış göç şeklinde basamaklı bir yapıda gerçekteşmektedir (Bayraklı, 2007: 34).

2.1.3. Göç Çeşitleri

Göç birbirinden farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Göç hareketini gerçekteştirmenin amacına göre, ekonomik göç ve ekonomik olmayan göç şeklinde bir ayırımı gidilirken, bu eylemi gerçekteştirme itici faktörlere göre gönüllü ya da zorunlu göç şeklinde sınıflandırılmaktadır. Zaman faktörüne bağlı olarak; geçici ve sürekli göç, yasal statü olarak; yasal ve yasa dışı göç, göç eden kişinin niteliklerine göre; vasıfsız göç ve vasıflı göç olarak sınıflandırılmaktadır (Güllüpinar, 2012: 57). Petersen göçü, ilkel göç, zorlama ile yapılan göçler, serbest göç ve kitlesel göç olmak üzere dört farklı şekilde sınıflandırmıştır (Petersen, 1996'dan akt. Yalçın, 2004: 14-16). Yalçın ise, belli etkenleri göz önüne alarak göçü, irade esasına, göçün yoğunluğuna, ÷lke sınırlarına ve yerleşme süreleri esasına göre sınıflandırmıştır (Yalçın, 2004: 17-21).

Göç eden bireylerin iradesi göz önüne alındığında göç, gönüllü ve zorunlu göç olarak ikiye ayrılmaktadır. Gönüllü göçlerde, başlangıçtan sonuna kadar göç iradesi göç eden bireylere aittir. Diğer bir deyişle, bireyler, bir yerden başka bir yere gitmekte özgür olmaktadırlar. Zorunlu göçler ise, bireylerin kendi iradesi dışında gerçekteştirmek zorunda oldukları bir hareketliliktir. Otoriter rejimlerin muhaliflerine karşı tehditleri, savaş tehlikesi ve can güvenliği gibi durumlar karşısında bireylerin göç etmekten başka şansı kalmamaktadır. Zorunlu göç iki şekilde gerçekteşebilir. İlki, resmi otorite kontrolünde, insan topluluklarının bir yerden başka bir yere yerleşmeleri şeklinde gör÷lmektedir. İkincisi ise, insanların baskı, şiddet ve tehditten kurtulmak amacıyla yer değiştirmesi şeklinde-dir. Başka bir yere kaçıp izini kaybettirmek ya da başka bir ÷lkeye iltica etmek bu göç türüne örnek gösterilebilir. Zorunlu göçler genellikle, bir ÷lkenin içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık, savaş ve yoğun bir şekilde terör olaylarının yaşandığı durumlarda gör÷lmektedir (Yalçın, 2004: 17-18). Ancak zorunlu göçler

yalnızca siyasi nedenler, savaş veya iç çatışma gibi durumlarda gerçekleşmemektedir. Zira zorunlu göç, kentsel dönüşüm, iklim değişiklikleri ve kalkınma projeleri yüzünden yerinden edilenleri de içermektedir.

Yoğunluk esasına göre göçler, bireysel ve kitlesel göç olarak değerlendirilmektedir. Bireylerin siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel, dini sebeplerle bireysel veya aileleri ile birlikte aldıkları göç etme kararına bireysel göç denilmektedir. Kitlesel göç ise, belli bölgelerde yaşayan insanların ya da toplulukların, sosyal, kültürel, ekonomik vb. nedenlerle gerçekleştirdiği göç türü olarak karşımıza çıkmaktadır (Akıncı vd., 2015: 62). Göç kararının, üyesi olunan cemaat ya da akrabalık gibi kurulan yakın ilişkiler yoluyla alınması ve göçün gerçekleşmesine zincirleme göç denilmektedir.

Göç edilen yerdeki yerleşme süresine göre göçler, geçici ve sürekli göç olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmektedir. Mevsimlik göçler geçici göç olarak algılanmaya açık olsa da, geçici göçün daha kapsamlı olduğu söylenebilmektedir. Zira mevsimlik göçler, ekonomik amaçla gerçekleştirilen ve mevsime uygun olarak bireylerin başka bölgelerde çalışmak için gerçekleştirdiği hareketliliklerdir. Bu göç türüne örnek olarak, grup halinde pamuk, fındık vs. toplayıcısı olarak giden mevsimlik çalışanlar verilebilir. Öğrencilerin başka kentlere öğrenim görmek için gitmeleri, askerlik hizmeti için yer değiştirme ise geçici göç kapsamında değerlendirilmektedir. Örneklerden de görüldüğü gibi, geçici göç eyleminin ortak noktası, göç eden bireylerin gittikleri yerde ortalama olarak ne kadar kalacaklarının belli olmasıdır (Yalçın, 2004: 20). Sürekli göç, bireylerin yaşadıkları yerleri tamamen terk ederek başka bir yere yerleşmeleri durumunda ortaya çıkmaktadır. Sürekli göçler gönüllü olabileceği gibi zorunlu da olabilmektedir (Sayın, 2016: 2). Bu göç türünde kalıcı yerleşim kurmak amaçlandığından, en azından göçün ilk zamanlarında göç edilen yere geri dönme fikri bulunmamaktadır. Yalçın'ın, Türkiye'den dışarıya göç edenler üzerinden örneklendirdiği gibi, başlangıçta belli bir ekonomik amacı gerçekleştirip ülkelerine dönmeyi amaçlayan bireyler, göç ettikleri ülkelerde çocuklarının büyümesi, eğitim olanakları ve o toplum içinde kalmak istemeleri gibi sebeplerle dönüş fikirlerini erteleyebilmektedirler (Yalçın 2004: 20-21).

Ülke sınırları göz önüne alındığında, toplumun siyasi, sosyal ve kültürel yapılarında önemli değişikliklere neden olan göçler, iç göç ve dış göç şeklinde incelenmektedir. Göç eylemi, ülke içindeki yerleşim birimleri arasındaki kalıcı ya da geçici yer değiştirme şeklinde görülüyorsa iç göç söz konusu olmaktadır. İç göçler, ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel ve demografik yapılanmalarına göre, kırdan kıra, kırdan kente, kentten kente ve kentten kıra gerçekleşmesi bağlamında sınıflandırılmaktadır (Bayraklı, 2007: 19). Günümüzde iç göçün en yaygın hali, kırdan kente göçler şeklinde gerçekleşmektedir. Dış göç ise, daha uzun süreli yaşamak, çalışmak ve yerleşmek amacıyla bir ülkeden başka bir ülkeye gerçekleştirilen göç türüdür. Bireylerin yaşadıkları ülkeyi terk etmeleri, daha iyi koşullarda yaşamlarını sürdürmek gibi bireysel nedenlerle olabileceği gibi, devletlerin birtakım nedenlerle vatandaşlarını göç etmeye zorlamasıyla da meydana gelebilmektedir (Sayın vd., 2016: 3). Dış göç olarak da değerlendirilebilen uluslararası göç kavramı, kişilerin kendi ülkesinin dışına çıkıp diğer ülkelerde yaşamını sürdürmeye başlaması şeklinde tanımlanmaktadır. Uluslararası göçler, yasal statüye göre, düzenli (yasal) ve düzensiz (yasa dışı) göç olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Yasal yollardan gerçekleştirilen düzenli göç hareketinde, bireyler göç ettikleri ülkelerin yasalarına uygun şekilde giriş yapmakta ve oturma izni almaktadırlar (Akıncı vd., 2015: 63). Düzensiz göç kavramının odak noktasında, yasa dışı ya da belgesiz olarak tanımlanan göçmenler bulunmaktadır. Bu kişiler, göç edilen ülkede bulunmak için gerekli belge ve izinleri olmadan giriş yapmaktadırlar. Bu da düzensiz göçmenlerin toplum içerisinde korumasız bir şekilde konumlandırılmasına dolayısıyla sömürülmeye açık hale gelmelerine sebep olmaktadır (Değirmenci, 2011: 9).

Göç eden kişinin niteliğine göre ise göç, vasıfsız göç ve vasıflı göç olarak ikiye ayrılarak değerlendirilmektedir. Bir anlamda yüksek vasıflı göç olarak ifade edilebilecek olan beyin göçü, gelişmekte olan bir ülkeden gelişmiş ülkeye ya da gelişmiş ülkeden gelişmiş başka bir ülkeye şeklinde, yetişmiş, vasıflı, iyi eğitim almış bireylerin göç etmesi olarak tanımlanmaktadır. Beyin göçü, bireylerin yaşadıkları ülkede uzmanlaştığı alanlarda iş olanaklarının yeterli olmaması, çalıştığı işte maddi ve manevi olarak tatmin olmaması, daha iyi yaşam standartlarında yaşamak istemesi, daha iyi eğitim ve araştırma imkânlarından faydalanmak istemesi ve bunların da ancak

yurtdışına mümkün olması gibi çeşitli sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu sebeplerle bireyler yaşadıkları ülkeden gelişmiş bir ülkeye göç etmektedirler. Bu göç türünde, göç veren ülkelerin durumu değerlendirildiğinde, beşeri sermayesinden büyük kayıplar vermekte ve beyin göçü gerçekleştiren bireyler hem kendi ülkelerinde eğitim gördükleri süre içerisinde kendi ülkeleri tarafından eğitimlerine harcanan giderlerin boşa gitmesine sebep olmakta hem de eğitimlerini tamamladıktan sonra kendi ülkelerinde istihdam edilmedikleri için ülke ekonomisine katkıda bulunmamaktadırlar. Ayrıca beyin göçünün önüne geçilemediği takdirde göç veren ülkenin gelişme hızının da yavaşlayabileceği öngörülmektedir (Sayın vd., 2016: 3). Gelişmiş ülkelerin, nüfus artış hızının düşük oranlarda seyretmesi, emeğin işgücüne katılma oranının düşük olması, ülke içindeki işçi hareketlerinin yetersiz olması gibi sebepler, gelişmiş ülkelerde işgücüne duyulan ihtiyacı arttırmaktadır. Bu ihtiyaç doğrultusunda, gelişmiş ülkeler, uluslararası piyasalardan işçi talep etmektedir (Bayraklı, 2007: 21). Zira işgücü açığını karşılamamanın tek yolu göçmen işçilerden yararlanmaktır. Bu sebeple özellikle gelişmiş ülkeler, pahalı işgücü yerine gelişmekte olan ülkelere daha ucuza temin edebilecekleri vasıfsız işgücünü tercih etmektedirler. Bu durumda işgücü piyasasındaki rekabet artacak ve ücretler düşecektir. Göç alan ülkelerdeki işverenler, uluslararası piyasalarda kaybettikleri karşılaştırmalı üstünlüğü bu yolla maliyetleri düşürerek elde edebileceklerdir. Göç veren ülkeler ise, göç vererek hem işgücü piyasasındaki yoğunluğu azaltmakta hem de göç eden işçilerin geri dönecekleri düşüncesinden hareketle, döndükleri zaman elde ettikleri tecrübeler yoluyla yerli sanayiye geliştirmeyi hedeflemektedirler. Ayrıca göç veren ülke için, göçmen işçilerin gelirlerinin bir kısmını döviz olarak ülkelere aktarmaları da olumlu bir etki olarak görülmektedir (Sayın vd., 2016: 3).

2.1.4. Göçün Sonuçları

Göç sebep olan çok çeşitli etkenler, aslında göçün karmaşık ve dinamik yapısı nedeniyle aynı zamanda sonuçları olarak da karşımıza çıkmaktadır. Göç olgusunun, göç alan ve göç veren ülkeler üzerinde birtakım etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler farklı değişkenler değerlendirildiğinde, olumlu olabileceği gibi olumsuz sonuçlar da doğurmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi, gelişmiş ülkelerdeki işgücü ihtiyacı

uluslararası göçün en önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkeler için var olan istihdam açığının, yetiştirilmesinde emek ve maddi hiçbir kaynağın kullanılmadığı kişilerden, üstelik daha az ücretlerle çalışan işçilerden karşılanması, bu ülkeleri ekonomik anlamda avantajlı bir konuma getirmektedir (Yılmaz, 2014: 1694). Bu duruma verilebilecek en güzel örnek, demografik yapısı sebebiyle nüfusu git gide yaşanan Batı Avrupalı gelişmiş ekonomilerde ortaya çıkan istihdam açığının göçmenler yoluyla kapatılmaya çalışılmasıdır. Bu örnekteki gibi, genç nüfusu az olan sanayileşmiş ülkeler hem istihdam açığını kapatmakta hem de bu açığı göçmenler yoluyla daha ucuza mal etmektedir. Ayrıca küreselleşme ile birlikte hız kazanan göç hareketleri, bir yandan bilgi akışını sağlamakta diğer yandan da dil, kültür, etnik gruplar ve ulus-devletler arasındaki geleneksel sınırların manevi olarak ortadan kalkmasını beraberinde getirmektedir (Özgen, 2010: 26).

Göçün, göç edilen ülke için olumsuz özelliklerine bakıldığında ise, iktisadi eşitsizliklerden kaynaklı olan göç hareketi, gidilen ülkede de aynı alanda eşitsizliklere neden olmakta ve bu eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Kendi ülkelerindeki işsizlik ya da ücretlerin düşük olması gibi itici nedenler ve gidilen ülkenin yüksek gelirli istihdam sağlaması gibi çekici nedenlerin birleşmesi ile göç etme kararı alan bireyler, göç ettikleri ülkede çeşitli eşitsizliklerle karşılaşmaktadır. Bu sebeplerle göçmenler, yerli halkın çalışmayı tercih etmediği işlerde, kötü çalışma koşulları altında ve düşük ücretlerle istihdam edilmektedirler. Bahsedilen koşullar, işverenlerin kaçak ya da yasa dışı yollardan ülkeye giriş yapan göçmenleri düşük ücretlerle ve sosyal korumadan yoksun bir şekilde istihdam etmelerinin önünü açmaktadır. Göçmenlerin kayıt dışı sektörlerde çalıştırılmaları milli gelire ve dolayısıyla göç edilen ülkenin ekonomisine zarar vermektedir. Bunun yanı sıra, milli gelirden yerli halka ayrılan paranın bir kısmı düzensiz göçmenlere akmakta, bu da kişi başına düşen milli gelirin azalmasına neden olmaktadır (Macisco, 1992'den akt. Özgen, 2010: 25). Ayrıca işgücü talebinde bulunan ülke, nüfusun artmasıyla beraber konut, okul, yol ve hastane gibi sosyal yatırımlarını arttırmak durumunda kalmaktadır. Yapılması gereken bu yatırımlar, kaynak ülkenin harcamalarını arttırmasına sebep olmaktadır. Bu ekonomik maliyetlerin yanı sıra, göç alan ülkeye gelen göçmen nüfus, yeni girmiş olduğu toplumda, kültürel ve toplumsal uyum sorunları yaşayabilmektedir. Göç alan ülke, göçmen nüfusunun, kendi

ülkesindeki entegrasyon sorunlarının çözümüne yönelik gerekli düzenlemeler yapmak zorunda kalmaktadır (Bayraklı, 2007: 43). Ayrıca göç ettiği ülkede belli bir süre çalışan göçmenlerin, kendi haklarının genişletilmesi için talepte bulunmaları sonucunda siyasal ve sosyal istikrarsızlık meydana gelmektedir. Buradaki kilit nokta, göç ülkesinin göçmenlere yönelik geliştirdikleri politikalar yoluyla onları toplumun sosyal yapısına entegre etmek, entegre olmayanları da asimile etme yoluna girerek, kendi toplumunun ekonomik altyapısı ve insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü içeren üstyapısı potasında eritme politikalarını beraberinde getirmesidir (Özgen, 2010: 25).

Göç veren ülkelerin durumları değerlendirildiğinde, vasıfsız işgücünün göç yoluyla başka ülkelere olan hareketliliği, ülkedeki istihdam fazlalığı ve işsizlik oranlarında azalmaya sebep olmaktadır. Bu yönüyle kaynak ülkeye olumlu etkileri bulunmaktadır. Ayrıca başka ülkelere göç eden bireylerin, ülkelerine aktaracağı dövizlerin alt yapıyı güçlendirme, daha iyi beslenme ve daha kaliteli sağlık hizmetleri alınması, kriz zamanlarında ve borçlanmalara karşı teminat işlevi görme, üretime yönelik sektörlerdeki yatırımlarla iş imkânlarının yaratılması ve haneler arasındaki eşitsizliğin yoksul kesimlerin lehine azaltılması gibi olumlu etkilerinin olduğu da ifade edilmektedir (Yılmaz, 2014: 1692). Ancak daha önce beyin göçü anlatılırken bahsedildiği gibi, nitelikli ve iyi eğitim almış bireylerin göç etmesi uzun vadeli düşünüldüğünde kaynak ülkeyi olumsuz etkilemektedir. Çünkü kendi ülkelerinde eğitim alan nitelikli bireylerin, çeşitli sebeplerle başka bir ülkeye göç edip, o ülkede çalışmalarını öncelikli olarak kaynak ülkenin ekonomisine zarar vermektedir. Bu durumda beyin göçü gerçekleştirilen bireylerin eğitim süreçlerinde devlet tarafından sağlanan maddi imkânların boşa gittiği söylenebilmektedir. Günümüzde Avrupa Birliği'nin oldukça seçici ve vasıflı göçmenleri kabul etmeye yönelik göç politikaları beyin göçünün artmasını beraberinde getirmiştir. Beyin göçünün artmasıyla birlikte, kaynak ülkelerde yüksek eğitim düzeylerine ihtiyaç duyulan mesleklerde istihdam açığı ortaya çıkmaktadır (Özgen, 2010: 26). Uzun süreçte değerlendirildiğinde, beyin göçünün önüne geçilememesi, kaynak ülkedeki nitelikli bireylerin kaybına sebep olacağı için göç veren ülkenin gelişme hızını yavaşlatacak ve gelişmiş ülkelere olan ekonomik bağımlılığını arttıracaktır.

2.1.5. Göçmen Kavramı

Günümüzde küresel göç, düzenli/yasal ve düzensiz göçmenlerin yanı sıra milyonlarca sığınmacıyı ve mülteciyi de kapsamına alan karmaşık bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Geniş bir kitleyi içeren küresel göç olgusu incelenirken, kendileri ve aileleri açısından daha iyi yaşam şartlarına sahip olabilmek için kendi iradeleri ile buldukları yeri terk edip, farklı bir yerde yaşamlarına devam etmeyi tercih eden göçmenler ile özgürlükleri ve hayatlarını korumak için buldukları ülkeyi terk etmek zorunda kalan sığınmacılar ve mülteciler arasında ayırım yapmak faydalı olacaktır. Zira bahsedilen bu iki kategorideki insanların konumu birbirinden farklılık arz etmektedir. Göç edilen ülkelerde, bu gruplardaki insanlar temelde yabancı kategorisinde ele alınsa da hukuki statüleri farklı olmakta ve farklı düzenlemelere tabi tutulmaktadır (Yıldız, 2017: 42).

Emek göçmeni, köken ülkesini veya yaşadığı ülkeyi yalnızca ekonomik sebeplerle terk eden kişi olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, emek göçmenleri, zulüm ve baskı nedeniyle göç etmemekte, daha iyi bir yaşam kurmak amacıyla ekonomik temelli bir tercih sonucunda göç etmektedirler. Bu sebeplerle, emek göçmenleri, mülteci kapsamında değerlendirilmemekte ve uluslararası koruma alma hakkına sahip olmamaktadır (LL2II, 2015: 3). Vasıflı ya da ticaretle uğraşan göçmenler, uluslararası örgütlerin ya da ulus-aşırı birliklerin uluslararası emek piyasalarında çalışan ya da iş bulmak isteyen yöneticiler, idareciler, teknikerler ve profesyonelleri kapsamaktadır (Özgen, 2010: 9). Düzensiz göçmenler ise, bir ülkede geçerli bir vize ve çalışma izni gibi belgeleri olmadan, idari gereklilikleri yerine getirmeden giriş yapan kişiler ve ülkeye yasal olarak giriş yaptıkları halde kendilerine izin verilen sürenin sonunda kalmaya devam eden kişileri kapsamına alarak değerlendirilmektedir (LL2II, 2015: 3). Göç hareketlerinin çoğu, herhangi bir belgesi olmadan kaçak olarak veya insan kaçakçıları vasıtasıyla bir ülkeye girişi yapan göçmen hareketleri şeklinde meydana gelmektedir. Yasa dışı yollardan hedef ülkeye giren göçmenlerin bazıları, fiziksel, ekonomik ya da her ikisini de barındıran istismara maruz kalarak kendi istekleri dışındaki bölgelerde yerleşmeye zorlanmaktadır. Bu konumdaki kişiler, baskı yoluyla ya da kandırılarak insan tacirlerine, kadın tacirlerine ve yasa dışı uyuşturucu tacirlerine

borçlandırılarak kendi ülkelerine dönmeleri engellenmektedir (Kupiszewski, 1999'dan akt. Özgen, 2010: 9).

Zorunlu göç kapsamında değerlendirilen mültecilik ve sığınmacılık, insanları, çeşitli sebeplerle ülkelerinde gördükleri baskı nedeniyle, ülkeyi terk etmek zorunda bırakan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, mülteci ve sığınmacılar, can güvenliklerine tehdit oluşturmayacak güvenli bir çevrede yaşamlarını sürdürmeyi amaçlamaktadırlar (Ergül, 2012: 219). 1951 tarihli, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nin 1. Maddesine göre mülteci, *“1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen şahıs”* olarak tanımlanmıştır.

1977 tarihli Avrupa Konseyi'nin Ülkesel Sığınma Bildirisinde, Cenevre Sözleşmesinin esas aldığı, ırk, dil, din, milliyet, belli bir gruba aidiyet veya siyasal düşünce baskı ve zulme maruz kalmanın yanında “insani” nedenlerle de sığınma hakkı tanınması göz önünde tutulmuştur. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi'nde mülteci tanımı yapılmamasına karşın, 14. Maddede *“Herkes zulüm karşısında başka ülkelerden sığınma talebinde bulunma ve sığınma olanağından yararlanma hakkına sahiptir”* şeklinde bir ifade kullanılmıştır. Bu ifade ile iltica hakkının temel bir insan hakkı olduğu ortaya konulmuştur (Barkın, 2014: 335). Sığınmacı, *“İrki, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle zarar göreceğinden haklı olarak korktuğu için, vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancı”* şeklinde tanımlanmaktadır (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ve T.C. İçişleri Bakanlığı İltica ve Göç Mevzuatı, 2005: 8). Diğer bir ifadeyle sığınmacı, mülteci olabilmek için gerekli

şartları taşıyan, ancak kendisine resmi otorite tarafından henüz mültecilik statüsü tanınmamış olan kişileri ifade etmektedir. Henüz başvuru yapmamış veya başvurusu hakkında cevap bekleyen kişiler de sığınmacı olarak nitelendirilmektedir (Barkın, 2014: 335-336). Sığınmacılar, mültecilere oranla daha sınırlı hak ve olanaklara sahiptir. Bu bağlamda, sığınmacı olmak, mülteciler gibi bulunulan ülkenin yasalarından sürekli olarak faydalanmayı içermeyen, kısa süreli bir barınma halidir. Ergül'ün ifade ettiği şekliyle, mülteci, mültecilik statüsü hukuken kabul edilmiş bir yabancı olarak nitelendirilirken, sığınmacı, mültecilik statüsü incelenen ve bu nedenle kendisine bu bekleme süresince koruma sağlanan bir yabancı olarak tanımlanmaktadır (Ergül, 2012: 220).

Göçmenler ile mülteciler ve sığınmacılar arasındaki en temel ayırım, göçmenlerin kendi tercihleri doğrultusunda, genellikle ekonomik amaçlar doğrultusunda, kendi ülkelerini terk etmeleridir. Buna karşın, mülteci ve sığınmacılar için ülkelerini terk etmek zorunlu bir durum ışığında gerçekleşmektedir. Ayrıca göçmenler, kendi ülkelerini herhangi bir baskı ya da zulüm göreceklelerinden kaygılanarak terk etmezken, mülteciler için bu koşullar insan hareketliliğinin kilit noktasını oluşturmaktadır. Mültecilerden farklı olarak göçmenler, göçmen kabul eden ülkelerin uyguladığı politikalara bağlı olarak kabul ya da reddedilirler. Bu ülkeler göçmenlik başvurularını değerlendirirken, temel bir insan hakkından kaynaklanan sorumlulukları bulunmamaktadır (Barkın, 2014: 335-336).

2.2. ULUSLARARASI GÖÇ KURAMLARI

Göç politikalarının anlaşılabilmesi ve analiz edilebilmesi için göçün hangi koşullar altında meydana geldiği önem taşımaktadır. Bu bağlamda göçe hangi bakış açılarından yaklaşıldığı, nasıl nitelendirildiği ve incelendiğini anlamamanın kilit bir rolü vardır. Zira göç politikaları, bu yaklaşımlar doğrultusunda oluşturulmaktadır. Bu nedenle, bu bölüm kapsamında uluslararası göçü açıklamaya ve anlamlandırmaya çalışan kuramsal yaklaşımlar kronolojik bir şekilde incelenecektir. Ayrıca bu araştırmanın odak noktalarından biri olması sebebiyle Dünya-Sistemleri kuramına diğer kuramlardan daha ayrıntılı olacak şekilde değinilecektir. Bu kurama daha fazla yer

verilmesinin nedeni, Avrupa Birliği'nin göç politikaları incelenirken Dünya-Sistemleri kuramı ışığında bir açıklama getirmeye çalışmaktır.

2.2.1. Neoklasik Ekonomi Kuramı

Lewis'e göre uluslararası göç, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki işgücü piyasalarındaki dengesizlik ve ücret farklılıklarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tasavvur edilen bu süreç, işgücü arzı ve talebi arasındaki ücret dengesizlikleri ile sonuçlanan, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki emek ve sermaye kaynaklarında görülen farklılaşmalardır. Görülen bu farklılıklar sonucunda yoksul ülkelere zengin ülkelere doğru göç hareketleri meydana gelmektedir (Lewis, 1966'dan akt. Güllüpnar, 2012: 58). 1960'larda Lewis'in bu teorisinden hareketle, Ranis, Fei ve Todaro'nun aralarında bulunduğu sosyal bilimciler, göçü ekonomik gelişmelerle ilintili olacak şekilde uyarlamışlardır. Neoklasik iktisat teorisinden ilham alınarak geliştirilen bu teori, uluslararası göç hareketinin en eski teorisidir. İki boyutlu inceleme alanı olan bu teori, makro ve mikro düzeylerde analiz yapmaktadır. Makro yaklaşımda, odak noktası göçün yapısal belirleyicileri iken, mikro yaklaşımda bireyin davranışları incelenmektedir (Toksöz, 2006: 16).

Neoklasik ekonominin makro kuramına göre, uluslararası göç ve iç göçün nedeni, işgücünün arz ve talebi arasında ortaya çıkan coğrafi farklılıktır. Sermayeye oranla işgücü arzı fazla olan ülkelerde ücret düzeyleri düşük olmakta iken, sınırlı işgücü arzı olan ülkelerde yüksek bir piyasa ücreti görülmektedir. Coğrafi bölgeler arasında görülen ücret düzeyleri arasındaki bu dengesizlik, işgücünün düşük ücretli ülkelere yüksek ücretli ülkelere doğru göç etmesine neden olmaktadır. Nihai olarak, sermaye bakımından zengin olan ülkedeki işgücü arzının artacağı ve ücretlerin düşeceği, sermaye bakımından fakir olan ülkede de işgücü arzının azalacağı ve ücretlerin yükseleceği ideal bir denge sağlanmaktadır (Sert, 2012: 32). Böylece, göç hareketleri, sermaye bakımından yoksul ülkelere yapılan yatırımlara yüksek bir kar sağlamak ve sermayenin gelişmekte olan ülkelere akmasıyla, bu ülkelere vasıflı işgücünün gelmesini beraberinde getirmektedir. Bu teorisinin varsayımları aşağıdaki şekildedir:

- İşçilerin uluslararası göç hareketi, ülkeler arasındaki ücret farklılığından kaynaklanmaktadır.
- Ücret farklılıklarının ortadan kaldırılması ile işgücü hareketliliği sona erecek, bu farklılıkların olmadığı yerde göç hareketleri gerçekleşmeyecektir.
- İnsan sermayesi, başka bir ifadeyle yüksek vasıflı işçilerin yer değiştirmesi, vasıfsız işçilerin göç hareketinden farklı bir nitelik taşımaktadır.
- Uluslararası göç hareketinin birincil mekanizmaları işgücü piyasalarıdır, diğer piyasaların önemi yoktur.
- Hükümetlere düşen görev, işgücü gönderen ve kabul eden ülkelerin işgücü piyasasını denetlemek ve etkilemektir (Abadan-Unat, 2002: 6-7).

Yukarıda bahsedilen makro yaklaşıma paralel olarak kuramın mikro düzeyi de bulunmaktadır. Todaro ve Borjas tarafından 1960 ve 70'lerde geliştirilen neoklasik ekonominin mikro kuramı, bireylerin ülkeler arasındaki farklılıklara göç ederek tepki göstermesinin nedenlerini incelemektedir (Toksöz, 2006: 17). Bu kuram göçü, rasyonel aktörlerin göçten pozitif net bir kazanç elde etme beklentisi olduğu için göç etmeye karar verdikleri durumlarda, göçmenlerin gelir maksimizasyonuna ulaşmak doğrultusunda verdiği kararın bir sonucu olarak görmektedir (Sert, 2012: 32). Dolayısıyla bu kuram ışığında bireyler, doğdukları yerde kalma veya farklı yerlere doğru hareket etmenin fayda ve maliyet analizini yapmakta ve bu analiz doğrultusunda göç etme kararı almaktadır. Bir diğer ifadeyle, göç etme kararı, bireylerin gidecekleri ülkede elde etmeyi düşündükleri yüksek ücretler ve yaşam standartlarının göç sırasındaki yolculuk ve taşınma masrafları, yeni bir dil öğrenme, uyum ve psikolojik sıkıntılar gibi maruz kalacakları maliyetlerden yüksek olduğu durumda alınmaktadır. Neoklasik ekonominin mikro kuramına göre, bu kararlar insan sermayesine yapılan bir yatırım olarak görülmektedir. Bu doğrultuda göçün, insan sermayesine yapılan yatırımı artırdığının altı çizilmektedir (İçduygu vd., 2014: 36). Bu kuramın varsayımları aşağıdaki şekildedir:

- Uluslararası göç hareketleri, gerek kazanç gerekse istihdam açısından farklılıklara dayanmaktadır.

➤ Göç maliyetini düşüren bireysel özellikler, toplumsal şartlar ve teknolojiler göç sonucunda elde edilecek olan kazanımları arttıracak niteliktedir. Dolayısıyla bunlar uluslararası göçü hızlandıracaktır.

➤ Diğer faktörlerin eşit olması durumunda öğrenim, deney, işbaşı eğitimi, yabancı dil bilgisi ve beceriler gibi insan kapitalinin başlıca özellikleri göç edilen ülkede göç eden bireyin iş bulma olasılığını arttırmaktadır.

➤ Ülkeler arasındaki göç akımları bireysel maliyet-kar hesaplamalarının toplu sonucudur.

➤ Uluslararası göç hareketleri, ancak ülkeler arasındaki kazanç ve istihdam oranları farklı olduğu hallerde gerçekleşmektedir.

➤ Göç hareketlerini meydana getiren kararlar, işgücü piyasaları arasındaki dengesizliğin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

➤ Göçmen kabul eden ülkenin çalışma şartları psikolojik açıdan çekici ise maliyet masrafları negatif sayılmaktadır. Bu takdirde göç hareketini durdurmak, bu çekici çalışma koşullarını azaltmak ya da ortadan kaldırmakla mümkün olmaktadır.

➤ Hükümetler, göç hareketlerini gönderen ve kabul eden ülkelere kazancı etkileyecek önlemlerle denetlemektedirler. Örneğin, yasa dışı istihdam olanağı durumunda işverenlere ağır para cezaları vermek ya da gönderen ülkelere geliri arttırmak üzere uzun vadeli gelişme kredileri tahsis etmektir (Abadan-Unat, 2002: 7-8).

Neoklasik ekonomi kuramı çeşitli yönleriyle eleştirilmiş, özellikle yapılan ampirik araştırmalar kuramın geçerliliğinden şüphe duyulmasına ve sorgulamalara neden olmuştur. Castles ve Miller, göç eden bireylerin nadiren en yoksul kesimlerden olduğunu, göç eden nüfusun büyük bir çoğunluğunun ekonomik ve sosyal değişim içindeki bölgelerde yaşayan toplumsal orta sınıf olduğunu ifade etmişlerdir (Castles ve Miller, 2002'den akt. İçduygu vd., 2014: 36). Bir diğer eleştiri ise, kuramın göç hareketinin yoğun nüfuslu bölgelerden seyrek nüfuslu bölgelere gerçekleşmesi varsayımına getirilmektedir. Farklı örnekler göz önüne alınarak, göç hareketinin yalnızca yoğun nüfuslu bölgelerden seyrek nüfuslu yerlere doğru gerçekleştiğini söylemek mümkün olmamaktadır. Zira Almanya ve Hollanda örneklerinden yola çıkılırsa, bu ülkeler dünya üzerinde nüfusunun en yoğun olduğu bölgeler olmasına karşın göç almaktadırlar. Ayrıca göç hareketinde rasyonel karar alıcı olarak görülen

göçmenlerin neden başka bir ülkeyi değil de gittikleri ülkeyi tercih ettikleri kuram tarafından açıklanamamaktadır (İçduygu vd., 2014: 37). Neoklasik ekonomi kuramında, ekonomik birim olarak yalnızca göçmenlerin kendisi ele alınmaktadır. Kuram çerçevesinde yapılan analizlerde, bireyin kendi çıkarları doğrultusunda, dış dünyadan gelecek herhangi bir etkiye maruz kalmadan göç kararı verdiği düşünülmektedir. Bu koşullar altında, uluslararası göç sürecinde, göçmen bireyin kendi ülkesiyle alakalı aile bağları ve kültürel bağlılığı ile ilgili faktörler göz ardı edilmektedir (Güllüpnar, 2012: 61-62).

Sert (2012: 33)'in ifade ettiği şekliyle, neoklasik ekonomik kuramların üç ana problemi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kuramın varsaydığı şekliyle kaynak ve hedef ülkeler arasındaki ücret farklılığı ortadan kalkınca uluslararası göçün son bulacağıdır. Bu varsayımın gerçekleşmesi olası görünmemektedir. Zira gerçek hayatta bu durum hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Sorunlu görülen bir diğer nokta, neoklasik kuramların uluslararası göçü açıklamak için yalnızca işgücü piyasalarını odağına almalarıdır. Bunun sorunlu olmasının sebebi göçün tek nedene indirgenmesidir. Çünkü göç etme kararını aslında birçok farklı değişken etkilemektedir. Örneğin, emlak piyasası bile göç etme kararı üzerindeki önemli faktörlerden biridir. Sorunlu olan son nokta ise, kurama göre devletlerin, göçü yalnızca işgücü piyasasındaki arz ve talebi kontrol ederek yönetebileceği varsayımdır. Bu varsayım da gerçekliği yansıtmamaktadır, zira uluslararası göçü etkileyen ve devletlerin kontrol altına alamayacağı sayısız mekanizma bulunmaktadır (a.g.e: 33).

2.2.2. Yeni Ekonomi Kuramları

Neoklasik ekonomi kuramına yöneltilen eleştiriler doğrultusunda kuramın geçerliliğinin sorgulanması yeni ekonomi kuramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. 1990'lı yıllarda Oded Stark tarafından geliştirilen bu teoride göç kararının yalnızca bireylerin bağımsız kararı ile alınmadığı kilit noktayı oluşturmaktadır. Buradan hareketle, göç kararı tek tek bireyler tarafından değil, birbiriyle ilişkili olan daha geniş birimler tarafından alınmaktadır. Bu birimler, insanların yalnızca elde etmeyi umduğu geliri maksimize etmek için değil, aynı zamanda bu geliri elde ederken karşılaşacakları

riskleri minimize etmek, yerleşik bir hiyerarşik düzen içindeki statülerini maksimize etmek ve yerel pazarda karşılaşılabilecek başarısızlıkların üstesinden gelmek için kolektif hareket ettikleri aile, hane halkı ve yeri geldiğinde toplumun tümü olarak karşımıza çıkmaktadır (Ünlü, 2007: 54). Ücret farklılığının göç hareketinin vazgeçilmez bir unsuru görülmediği bu kurama göre, ülkeler arasındaki ücret farklılıkları son bulduğunda göç hareketi sona ermeyecektir. Göç veren ülkenin değişik piyasalarının eksiksiz ya da dengesiz olması durumunda göç etme isteği devam edecektir. Ayrıca hane halklarının yurtdışına göçmen göndermesindeki amaç, sadece gelirlerini mutlak biçimde arttırmak değildir. Aynı zamanda diğer hanelerle karşılaştırıldığında görece yoksulluklarını düzeltme beklentisi içerisindedirler (İçduygu vd., 2014: 37).

Yeni ekonomi kuramına göre, göçe yol açan üç ana faktör bulunmaktadır. Bunların ilki, aile bağları nedeniyle kişinin kendi çıkarlarının dışında ailenin çıkarlarını düşünmesi ve bu düşünceden hareketle göç etme kararı almasıdır. İkincisi, gelir şoklarını aşabilmek için insani ve sosyal gelişim nedeniyle göç etme kararı alınmasıdır. Son olarak da, hayat boyu göç planının bir parçası olarak kendi ülkesinde gerçekleştirmeye çalıştığı varlık birikimi sebebiyle göç kararı alınmaktadır (Güllüoğlu, 2012: 63). Yeni ekonomi kuramları kapsamındaki göç ile ilgili önermeler ve varsayımları şu şekildedir:

- Göç hareketinde birey değil, aile, hane halkı ya da üretim ve tüketim alanında kültürel bir birlik gösteren topluluklar ana birim olarak incelenmelidir.
- Ücret farklılığı, uluslararası göç hareketlerinin gerçekleşmesi için olmazsa olmaz bir koşul değildir. Hane halkları ücret farklılığı olmayan durumlarda da çeşitli riskleri azaltma amacıyla uluslararası hareketliliği destekleyebilmektedir.
- Ülkeler arasındaki ücret farklılıkları ortadan kalktıktan sonra uluslararası göç hareketleri durmayacaktır. Göçmen yollayan ülkenin değişik piyasalarının eksik ya da dengesiz olması halinde bireylerin göç etme isteği devam edecektir.
- Uluslararası göç ve yerel istihdam ya da yerel üretim birbiriyle uyumsuz olasılıklar olmamaktadır. Hane halkları hem göç hareketine hem de yerel faaliyetlere katılmaktadır. Göç hareketi, yerel ekonomik faaliyetlere katılırken sermaye bulmadaki güçlüklerin üstesinden gelmek için çekici bir çözüm yolu olarak görülebilmektedir. Bu

nedenle, göç veren bölgelerde ortaya çıkan ekonomik gelişme, uluslararası göç hareketinin baskısını azaltan bir unsur olarak görülmeyebilmektedir.

➤ Gelir dağılımının farklı noktalarında yer alan hanelerin umdukları gelir artışı eş değer bir etki yaratmamaktadır. Farklı gelir dağılımına sahip olan toplulukların farklı beklentileri bulunmaktadır.

➤ Hükümetler göç hareketini yalnızca işgücü piyasasını etkileyecek politikalarla değil, aynı zamanda sermaye ve sigorta piyasalarını şekillendirmek yoluyla da etkileyebilmektedirler. Özellikle işsizlik sigortasının bu alanda önemli bir rolü bulunmaktadır.

➤ Gelir dağılımını etkileyen hükümet politikaları ve yeni ekonomik yapılar, bazı hanelerin görece yoksulluk anlayışları üzerinde etki yaratarak, onların göç etme isteklerini değiştirebilmektedir.

➤ Göçmen yollayan ülkelerde uygulanan politikalardan yoksul hane hakları yararlanamıyorsa, bu durum göç etme isteklerini pekiştirebilmektedir. Benzer şekilde zengin hane halkları daha yüksek bir gelirden yararlanamıyorsa, göç etme isteği azalabilmektedir (Abadan-Unat, 2002: 9-10).

Sonuç olarak neoklasik ekonomi kuramı da yeni ekonomi kuramı da mikro düzeyde modeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki kuram arasındaki temel farklılık, göç kararını bireyin mi yoksa hane halkı ya da belli durumlarda toplumun tümü gibi daha geniş kapsamlı birimlerin mi verdiği, gelir ve risklerin nasıl hesaplandığı (Güllüpnar, 2012: 64) ve göç kararının toplumsal açıdan nasıl değerlendirildiği noktalarıdır (Abadan-Unat, 2002: 10).

2.2.3. İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı

Bu kuram, neoklasik kuramlara göre çok daha yüksek birikim seviyelerine odaklanmakta ve göçü modern sanayileşmiş ekonomilerin yapısal ihtiyaçları ile ilişkilendirmektedir (Sert, 2012: 33). Piore tarafından geliştirilen bu kurama göre, göç hareketleri, göç kabul eden ülkenin kaçınılmaz ve kronik düşük ücretli işgücü ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Piore, gelişmiş ekonomilerin işgücü piyasalarında, sermaye yoğun sektörler ve işler ile emek yoğun sektörler ve işler şeklinde ikili

(tabakalı) bir yapı olduğunu ifade etmektedir (Piore, 1979'dan akt. İçduygu vd. 2014: 37). Sermaye yoğun sektörde, ileri teknoloji ve donanımla çalışan ve yaptıkları işlerin yoğun bilgi ve beceri gerektirdiği vasıflı işçiler çalıştırılmaktadır. İşverenler, eğitim yoluyla yatırım yaptıkları bu sektörde çalışan işçilerden kolayca vazgeçip onları işten çıkarmayı tercih etmemektedirler. Dolayısıyla bu sektörde, sermaye ve vasıflı işgücü arasında tamamlayıcılık bulunmaktadır. İstikrarsız istihdam koşullarının hâkim olduğu ikincil sektörlerde, vasıfsız işçiler tercih edilmekte ve ekonomik kriz dönemlerinde bu işçiler kolayca işten çıkartılabilmektedir. Bu sektördeki işler, çalışma koşullarının ağır olması ve yapılan işte ilerleme imkânının olmaması gibi sebeplerle yerli işçiler tarafından tercih edilmemektedir. Bu teoriye göre, uluslararası göç hareketleri, kaynak ülkedeki yüksek işsizlik oranları ve düşük ücret gibi itici faktörlerden değil, göç alan ülkelerin kronik düşük ücretli işgücü ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Toksöz, 2006: 17-18).

İkiye bölünmüş emek piyasası kuramının, mikro ekonomi kuramlarının da ifade ettiği gibi, göç etme kararını, bireylerin rasyonel yollardan kendi çıkarlarını ön planda tutacak şekilde aldıklarını kabul etmektedir. Ayrıca, göçmen işçilerin elde ettiği gelir ve tasarrufların ailelerine önemli bir destek sağladığı düşüncesine de karşı çıkılmamaktadır. Fakat bu kuramda ortaya atılan varsayımlar neoklasik ekonomi kuramı ve yeni ekonomi kuramından farklılık arz etmektedir. Bu kurama ait varsayımlar aşağıdaki şekildedir:

➤ Uluslararası göç hareketi büyük ölçüde gelişmiş ülkelerin işverenleri ya da onların adına hareket eden hükümetler tarafından açıklanan işgücü isteği ve istihdam kararına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

➤ Göçmen işçi isteği ekonominin yapısal ihtiyaçlarından ücret önerilerinden çok istihdam uygulamalarından ileri gelmektedir. Bu bağlamda uluslararası ücret farklılıkları işgücü akımının gerekli ve yeterli bir koşulu olarak görülmemektedir.

➤ Göçmen kabul eden ülkelerdeki düşük seviyedeki ücretler göçmen işçi sayısının azalması ile yükselmemektedir. Ücretlerin düşük seviyede olmasının nedeni olarak toplumsal ve kurumsal mekanizmalar görülmektedir.

➤ Göçmen işçilerin artış göstermesi durumunda düşük seviyedeki ücretler daha da azalabilir. Çünkü ücretlerin yükselmesini önleyen toplumsal ve kurumsal mekanizmalar ücretlerin düşüklüğünü engelleyememektedir.

➤ Hükümetler ücret ve istihdam alanında meydana gelecek küçük değişiklikler yoluyla uluslararası göç hareketini etkileyemezler. Göçmenler çağdaş, endüstri sonrası ekonomik yapının birincil ögesi olarak görülmektedir. Göçmen alanında isteği değiştirmek, dünya ekonomisinin yapısında temel değişiklikler gerektirmektedir (Abadan-Unat, 2002: 14).

2.2.4. Dünya-Sistemleri Kuramı

1960 ve 70'lerde yüksek bir etkileme gücüne ulaşmış olan tarihsel-yapısalcı teori, özellikle Latin Amerika'daki sosyal bilimciler arasında geçerli olmuştur. Tarihsel-yapısalcı teorisyenler, eşitsizliklerin sürmesi ve katmanlara ayrılmış bir ekonomik düzenin yerinin sağlamaştırılması adına küresel kapitalizmin genişlemesini, uluslar arasındaki siyasi gücün eşitsizliğine bağlayarak açıklamaya çalışmışlardır. Celso Furtado, Fernando Cardoso, Enzo Faletto gibi teorisyenler, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kapitalist ülkeler ve yoksul ülkeler arasında ticari koşullardaki bozulmayı incelemişlerdir. Bu incelemeler sonucunda, gelişmekte olan ulusların kendilerine güçlü kapitalist ülkeler tarafından empoze edilen koşullara bağımlılığa zorlandıkları şeklinde bir çıkarımda bulunmuşlardır. Bu bağlamda tarihsel-yapısalcı yaklaşım bağımlılık teorisi olarak da ifade edilmiş ve temellerini Marksist siyasal ekonomiden almıştır (Ünlü, 2007: 59). Bağımlılık Okulu teorisyenlerden biri olan Immanuel Wallerstein tarafından ortaya atılan kavramlardan yola çıkarak 1970'li yıllarda geliştirilen ve Dünya-Sistemleri Teorisi olarak adlandırılan bu teorinin odak noktasını, dünya ekonomisindeki iktisadi ve siyasi gücün dağılımındaki eşitsizlik oluşturmaktadır (Coşkun, 2005: 6). Dünya-Sistemleri teorisi Portes ve Sassen gibi teorisyenler tarafından çalışılmasına rağmen kavramsal temellerini Wallerstein'in "Modern Dünya Sistemi" adlı çalışmasından almaktadır. Bu çalışmasında Wallerstein, 16. yüzyıldan itibaren Avrupa hâkimiyeti altında bulunan kapitalist sistemin küresel yayılımı üzerine karşılaştırmalı analizler yapmış, siyasi ve ekonomik yapılarda eşitsizliğin yaratıldığı ve bu eşitsizliklerin tüm dünyaya yayıldığını belirtmiştir. Ayrıca kapitalist olmayan ya da

kapitalizm öncesi bölgeleri de küresel piyasa ekonomisine dâhil eden mekanizmaları ve tarihsel süreçleri de tekrar değerlendirmiş ve anlamlandırmaya çalışmıştır (Ünlü, 2007: 59-60).

Wallerstein'in Bağımlılık teorisyenlerinden biri olan Samir Amin'den almış olduğu merkez, çevre ve yarı çevre kavramları Modern dünya sisteminde önemle üzerinde durulan kavramlardır. Wallerstein'e göre, merkezdeki devletler açısından çevre devletlerin bir önemi yoktur ve her koşulda merkezdeki devletlerin istediklerinin olmasından ötürü çevre devletler önem taşımamaktadır. Bu sebeple, Wallerstein çevre kelimesini kullanmayı tercih etmemektedir (Arslan, 2011: 62-63). Teoriye göre, dünya merkez ve çevre olarak ikiye ayrılmaktadır. Wallerstein merkezdeki ülkeleri, ekonomik ve sosyal olarak gelişmiş ve kapitalist ilişkiler sistemini uygulayan ülkeler olarak tanımlarken, çevre ülkeleri de kapitalist değerler ve ağlar tarafından sarılmış ve merkeze bağımlı ülkeler olarak tanımlamıştır. Bahsedilen kapitalist ve ekonomik zorunluluklar çerçevesinde merkez ve çevre ülkeler birbirine karşılıklı bağımlı olarak konumlandırılmaktadır. Merkez ülkelerin kapitalist gelişimini sürdürebilmek adına hammadde, ucuz işgücü ve üretilen malın pazarlanması için çevredeki ülkelere ihtiyacı vardır. Çevre ülkelerden gelmekte olan hammadde ve bunu işlemek için ucuz işgücü üretilen malın maliyetini düşürmektedir. Düşük maliyetle üretilen bu ürünler hem ülke içinde tüketilmekte hem de diğer ülkelerin pazarlarına ihraç edilmekte ve bu şekilde kapitalist sistemin devamlılığı sağlanmaktadır (Güllüpınar, 2012: 68). Çevre ülkeler ise kapitalist gelişimlerini tamamlama ve ekonomik olarak refah seviyelerini arttırma adına merkez ülkelere ihtiyaç duymaktadır. Bu açıdan bakıldığında, bağımlılık tek taraflı olmamakla birlikte ekonomik temele dayandığı ve çeşitli bağlamlarda merkez ve çevre ülkelerin karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde oldukları söylenebilmektedir (Çağlayan, 2006: 80).

Merkez-çevre arasındaki ya da gelişmiş-az gelişmiş ülkeler arasındaki çıkara ve sömürüye dayalı ilişkileri inceleyen bir yaklaşım olan merkez-çevre kuramına göre göç, gelişmeyi ve modernleşmeyi beraberinde getiren bir mekanizma olmaktan çok, göç veren konumdaki ülkelerin işgücü potansiyelinin göç alan ülkenin yararına kullanımını ve geliştirmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik gelişimlerini olumsuz etkileyen bir süreç

olarak görülmektedir (Güllüpinar, 2012: 67). Merkezdeki kapitalist ağlar kapitalist olmayan toplumların yapılarına nüfuz etmeye başlayınca çevredeki nüfus merkez ülkelere göç etmeye başlamaktadır. Bu süreç sömürgecilik olgusu ile ilişkilidir. Kuram, uluslararası göçü kapitalist gelişmenin sebep olduğu kopma ve yer değiştirmelerin bir sonucu olarak görmektedir. Kapitalist ekonomi Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya'daki merkezlerden daha geniş halkalar halinde yayıldıkça giderek dünya nüfusunun daha büyük bir kısmı dünya pazar ekonomisine dâhil olmaktadır. Çevre ülkelerdeki hammadde, toprak ve emek dünya piyasasının kontrolü altına girdikçe göç akımları kaçınılmaz olacak ve bunların da büyük bir kısmı dış göç olarak karşımıza çıkacaktır (Abadan-Unat, 2002: 15).

Dünya ekonomisi, Avrupa'da Londra, Paris, Frankfurt ve Milano gibi, bankacılık, finans ve yüksek teknolojinin yoğunlaştığı az sayıdaki büyük kentlere odaklanmaktadır. Bu küresel ölçekteki kentlerde refah düzeyi yüksek olmakla beraber vasıflı işgücü potansiyeli de bulunmakta ancak bunun yanında vasıfsız işgücüne de ihtiyaç duyulmaktadır (Abadan-Unat, 2002: 17). Küresel süreçler, ileri teknoloji, bilgi birikimi ve sermayenin yöneldiği merkez ve stratejik olarak konumlandırılan bu küresel şehirleri yaratmaktadır. Bu mekânlar genelde söz konusu süreçten faydalanan kesim tarafından kullanılırken, şehrin gelir seviyesi düşük, yoksul semtleri ise ayrımcılığın ve sömürgeciliğin geleneksel alanları olarak karşımıza çıkmaktadır (Bombongan, 2010: 17-18). Merkez ülkelerin ucuz işgücü ihtiyacını karşılamak için son derece kısıtlayıcı olsa da göçmen kabul politikaları uyguladığı söylenebilmektedir. Uygulanan bu politikaların oldukça ağır ön koşulları bulunmaktadır. Göçmen alımında belirlenen ön koşulların temelinde iyi eğitim almış ve vasıflı eleman olmak bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu seçici göç politikaları vasıflı işçi göçüne (beyin göçü) izin vermekte, vasıfsız işçi göçünü de mümkün olduğunca kısıtlamaktadır. Belirtilen ön koşulları sağlayarak çevre ülkelerden merkez ülkelere göç eden kişiler, göç edilen ülkede düşük ücretlerle çalıştırılarak üretim maliyetleri düşürülmeye çalışılmaktadır. Diğer yandan, merkez ülkelere göç eden vasıfsız işgücünün durumuna bakıldığında, emek yoğun sektörlerde istihdam edildiği ve göç edilen ülkedeki yerli vasıfsız işçilerden daha düşük ücretlerle çalıştırıldığı görülmektedir. Bu sebeple vasıfsız işçiler de göçmen olarak kabul edilmekte ya da bu işçiler düzensiz göçmenler arasından sağlanmaktadır. Bu

durum da vasıflı işgücünde karşılaştığı gibi üretim maliyetini düşüren uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen bu uygulamalar ekonomik küreselleşmeyle birlikte yön değiştirmiştir. Artık ucuz işgücünün sermaye ülkesine, merkez ülkeye gitmesi yerine sermaye, girdi ve işçilik maliyetlerinin ucuz olduğu ülkelere gitmektedir (Çağlayan, 2006: 80-81). Merkez ülkelerdeki kapitalist firmaların çevre ülkelerde kurdukları fabrikalar ve bu fabrikalarda çalışan işgücü, çevre ülkenin geleneksel üretim mekanizmalarının zayıflamasına neden olmaktadır. Zayıflayan üretim mekanizmaları ve geleneksel üretim faaliyetlerinden kopan yeni işçiler, ucuz işgücüne katılmakta ve bunun sonucunda ucuz emek piyasası canlı kalmaktadır. Ucuz işgücüne duyulan ihtiyaç doğrultusunda kadın ve çocuk işçiliği önem kazanmaktadır. Tüm bu kapitalist işleyiş göz önüne alındığında, geleneksel üretim faaliyetlerinden kopan işçilerin sanayi merkezlerine doğru hareketliliği ile çevre ülke kendi içinde iç göçlere sahne olmaktadır. Merkez kapitalist ülkelerdeki sanayi firmalarının çevre ülkelerde montaja dayalı fabrikalar kurması, çevre ülkede ihracata yönelik yapılan üretimde kadın emeğine duyulan ihtiyacı arttırmaktadır. Kadınların erkeklere göre daha düşük ücretlerle çalıştırılma imkânı olması kadın emeğinin tercih edilmesine neden olmaktadır. Ancak bu durum yerel üretimleri krize sokmakta ve erkek işçilerin işsizlik oranlarını arttırmaktadır. Bu da göç etmeye hazır kitlelerin oluşumunu beraberinde getirmektedir (Güllüpnar, 2012: 71). Uluslararası göçün giderek genişleyen küresel piyasanın siyasal ve ekonomik örgütlerini izlediğini öne süren bu kuramın varsayımları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Merkezdeki gelişmiş ülkelerin kapitalist piyasa sisteminin çevre ülkelere sızması, uluslararası göç akımını harekete geçirmektedir.
- Uluslararası göç, özellikle geçmişte sömürgecilik yapmış olan ülkelerle onların eski sömürgeleri arasında gerçekleşmektedir. Sömürgecilik döneminde bu ülkelerle kurulmuş olan kültürel, idari ve ekonomik, ulaşım ve iletişimi içeren bağların göç sürecini kolaylaştırıcı etkisi bulunmaktadır. Böylece kendine özgü ulus-ötesi pazarlar ve kültürel sistemler meydana gelmektedir.
- Uluslararası işgücü akımı, uluslararası mallarla sermayenin akımını ters yönde izlemektedir. Kapitalist yatırım, çevre ülkelerde köklerinden kopmuş, göçe hazır

bir nüfus yaratmaktadır. Bunun sonucunda da ulus-ötesi hareketler meydana gelmektedir.

➤ Piyasa ekonomisinin küreselleşmesinden ortaya çıktığı varsayılan uluslararası göçü engellemenin bir yolu olarak, hükümetlerin deniz-aşırı yatırım alanları ile çokuluslu şirketlerin finans faaliyetlerini denetmek görülmektedir. Fakat uluslararası ticaret anlaşmazlıklarını alevlendirecekleri, dünya çapında ekonomik bir gerilemeye neden olacakları ve çokuluslu şirketlerin siyasal nüfuzu sebebiyle durdurulması istenmeyeceğinden, bu tarz girişimlerin uygulanması ihtimali çok düşüktür.

➤ Kapitalist ekonomiler, kendi sınırları dışında yaptıkları yatırımları korumak için gerekli gördükleri durumlarda siyasi ve askeri müdahaleler gerçekleştirmektedir. Bu müdahalelerin başarısız olma durumunda, merkez ülkelere sığınmacı akımları olmaktadır. Bu gelişmeler uluslararası göçün bir başka görüntüsünü vermektedir.

➤ Ülkeler arasındaki ücret ve istihdam koşullarının farklı olmasının uluslararası göçe etkisi çok az olmaktadır. Bu akım küresel ekonominin yapısı ve dinamiklerini takip etmektedir (Abadan-Unat, 2002: 17-18).

2.2.5. İlişkiler Ağı (Network) Kuramı

Daha önce bahsedilen göç kuramlarında, uluslararası göçün hangi nedenlerle ortaya çıktığı incelenmekte ve göçün, nitel ve nicel görüntüsü çizilmeye çalışılmaktadır. Ancak karşılaşılan göç hareketleri ve göç olgusunun kendisi, sosyal zemini bağlamında tarihsel perspektiften koparılamayacak ve zaman-mekân ilişkisi göz ardı edilemeyecek kadar önem taşımaktadır (Çağlayan, 2006: 84-85). Bu bağlamda ilişkiler ağı kuramı, göçün nedenlerine değil, göçün sürekliliğine ve kendini yeniden üretmesine odaklanmaktadır. Göçmen ilişkiler ağı kavramı, terk edilen menşe ya da yaşanan ülkeler ile yeni yerleşilen ülkelerde eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasındaki ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından meydana gelen kişiler arası bağlantıyı ifade etmek için kullanılmaktadır. Göçmenlerin edindikleri ilişkiler ağı, ihtiyaç duyulduğunda başvurulabilecek, göçle ilgili konularda yardım alacakları ve sorunların çözülmesini sağlayacak bir sosyal sermaye olarak görülmektedir. Bahsedilen bu ilişki ağları, zaman içinde göç veren ülkenin diğer

katmanlarına da yayılım gösterecektir. Göçmenlerin göç edilen ülkede kurmuş oldukları, göç alan ve göç veren ülkeler arasında da kurulan bu sosyal ağlar göç hareketlerini etkilemektedir. Kurulan bu sosyal ağlar, her türlü sosyal temele ve değişkene bağlı olarak geliştirilmiş güçlü ve zayıf bağlar şeklinde olabilmektedir (Güllüpinar, 2012: 73). Bu süreçte enformel ağlarla da karşılaşmaktadır. Bazı enformel ağlar göçmenin seyahat ederek, kalacak yer ve iş bulma sürecini finanse edebilmektedir. Bazı durumlarda şirketler işçi ihtiyacını karşılamak için aracılar kullanabilmekte, bazı durumlarda da göçmen kaçakçılığı yapan suç şebekeleri sürece dâhil olabilmektedir. Bahsedilen bu ağları kullanan göçmenler çoğu zaman kazandıkları ücretleri borç ödemekte kullanmakta ve baskı, şiddet ve tehditlere maruz kalmaya razı olabilmektedirler. Böylece göç endüstrisi olarak ifade edilen, işe yerleştirme ajansları, avukatlar ve diğer araçlardan oluşan, göçmenlere hem yardım eden hem de onları sömüren karmaşık bir yapı ortaya çıkmaktadır (Toksöz, 2006: 21).

Göçmen ilişkiler ağının çalışma şekline bakıldığında, göç ülkesine giden göçmenlerin ilk olarak göç veren ve alan toplumları birbirine bağlayan altyapıyı oluşturdukları görülmektedir. Zira kurulan bu bağlantı yoluyla, göç veren toplumdaki diğer bireylere göç etme imkânı sağlanmaktadır. Yeni göç dalgaları kurulmuş olan bu ağı harekete geçirmekte ve sonradan göç eden bireyler ilk göç edenlerin tecrübelerinden yararlanmaktadırlar. Bu döngü, izleyen süreçte sürekli olarak kendini yenileyen bir hal almaktadır (Yalçın, 2004: 50). Göçmenlerin kurdukları bu ilişki ağları, göçmenlere göç etmenin maliyetini azaltan ve göçten beklenen net geliri yükselten bilgiler sağlamaktadır. Aile fertlerinden birinin göç etmesi, göç ettiği yerde kalmaya devam eden aile bireyleri ya da arkadaşları için, hedef ülke hakkında edindikleri bilgiler ışığında göçe karar vermede motivasyon kaynağı olabilmektedir. Bu ağın oluşturulması göçmenlere, göç edecekleri ülkede ev ya da iş ararken kullanabilecekleri sosyal sermaye kazandırmaktadır. Kurama göre, uluslararası göç bir kez başladığında otoriteler yani devletler için göçün engellenmesi çok zor olmakta ve göç, kendini başlatan unsurlardan bağımsız hale gelmektedir (Sert, 2012: 40). Bu kuramın varsayımları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Göçmen ilişkiler ağı, göç hareketini özendirerek göç etme isteğinin yaygınlaşmasına neden olmaktadır.
- Göçmen ilişkiler ağı göçün yol açtığı masraf ve riskleri azalttığı için ücret farklılıkları önemini kaybetmektedir.
- Göçmen ilişkileri ağının kurulmasından sonra, hükümetler bu akını denetleme konusunda zorlanmaktadır. Çünkü benimsenen göç politikası her ne olursa olsun, göçmen, örüntüler oluşturmayı sürdürmektedir.
- Göçmenlerle ailelerinin birleştirilmesini amaçlayan politikalar göçmen ilişkiler ağını güçlendirmektedir. Çünkü belli bir ilişkiler ağına sahip olan üyelerinin aile bireylerine özel giriş hakkı verilmektedir (Abadan-Unat, 2002: 19-20).

İlişkiler ağı kuramını diğer kuramlardan ayıran en önemli nokta, göçü göçmenler üzerinden açıklamaya çalışmasıdır. Farklılığı ortaya koyan bu noktanın temel nedeni, daha önce bahsedilen diğer kuramlarda göz ardı edilen göçmenlerin yani bireylerin ön plana çıkarılması olarak görülmektedir. Bu kuramda, göçe neden olan yapısal özelliklerin yanında daha önce üzerinde durulmamış olan göçe neden olan bireysel etkiler de analize dâhil edilmektedir. Zira ilişkiler ağı kuramı, bir taraftan geniş bir perspektiften bakma imkânı sağlarken, diğer taraftan çok etkenli bir analize imkân sağlamaktadır. Bu bağlamda ilişkiler ağı kuramı göçü, göç alan ve göç veren ülkeler açısından anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktadır (Çağlayan, 2006: 88).

2.2.6. Kurumsal Kuram

Kurumsal kuram uluslararası göçün sürekli hareketlerini açıklayan kuramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurama göre göç, yalnızca bireylerle ilgili olmamakta ve hane halkı, aile, arkadaşlar, pazarlar, küresel ekonomi, çevre veya sosyal ağlar uluslararası göçün ayrılmaz parçalarını oluşturmaktadır. Kuramsal kuramın varsayımına göre, uluslararası göç başladığında göçmenlerin yer değiştirmesini destekleyen kurumlar ve gönüllü örgütlerin de ortaya çıkmasıyla göçe başka etkenler eklenmektedir. Ayrıca uluslararası göç, insan kaçakçılarının, gayrimenkul acentelerinin ve ulaştırma sağlayıcılarının yasal ve yasal olmayan yollarla çalışarak insanların yer değiştirmesini kolaylaştırdığı kendi endüstrisini yaratmaktadır (Sert, 2012: 41). Kazanç

peşinde koşan bu kurumlar, karaborsa fiyatları karşılığında göçmenleri sınırdan kaçırmakta; göçmen adayları ile hedef ülkenin vatandaşları arasında evlilikler düzenlemekte; bu ülkelerde oturma yeri, kredi gibi imkânlar sunmaktadırlar. İnsan haklarını savunan gruplar da, yasal yollardan göçmen olarak kabul edilmeleri için sosyal hizmet ve hukuksal danışmanlık gibi hizmetler sunmaktadırlar. Bu kuramın varsayımları şu şekildedir:

➤ Ulus ötesi göçmen sayısının artması uluslararası göç akımının giderek kurumsallaşmasını beraberinde getirmektedir.

➤ Kurumsallaşma süreci, hükümetlerin göç akımlarını engellemesini daha da zorlaştırmaktadır. Emniyet güçleri tarafından yapılan kontroller karaborsa fiyatlarını arttırmaktadır. Hükümetler tarafından uygulanan daha sıkı göç politikaları ise insan hakları savunucularının tepki göstermesine neden olmaktadır (Abadan-Unat, 2002: 20-21).

2.2.7. Kümülatif Nedensellik Kuramı

Gunnar Myrdal tarafından ortaya atılan ve Massey tarafından geliştirilen bu teori, ek nüfus hareketleriyle göçün kendi kendini sürdürdüğü bir süreci incelemektedir. Nedensellik birikimlidir, zira her göç hareketi içinde bir sonraki göç kararının da alınacağı sosyal koşullar değişmektedir (Ünlü, 2007: 65). Başka bir ifadeyle, göç kararlarının alındığı sosyal koşullar her göç akımıyla değişmekte ve bu da yeni göç hareketlerini olası hale getirmektedir. Kurama göre, her yeni göç hareketinde sosyal koşullar değiştiği için neden-sonuç ilişkisi de kümülatif hale gelmektedir. Massey ve diğerlerine göre, göç tarafından ortaya çıkan bu kümülatif eğilimden etkilenen altı sosyo-ekonomik faktör bulunmaktadır. Bunlar; gelir ve toprak dağılımı, tarım organizasyonu, göç kültürü, işin toplumsal anlamı ve insan sermayesinin bölgesel dağılımıdır (Massey vd. 1993'den akt. Sert, 2012: 41). Yüksek sayıda göçmenin bir iş kolunda istihdam edilmesi durumunda bu işin türü "göçmen işi" olarak tanımlanmakta ve yerli işçiler tarafından tercih edilmemektedir. Bu duruma örnek olarak, otomobil üretiminin Avrupa'da göçmen işi ABD'de ise yerli işi olarak nitelendirilmesi

gösterilebilir. Uluslararası göçü kendine özgü dinamiği olan kümülatif bir toplumsal süreç olarak algılayan bu kuramın varsayımları şu şekildedir:

➤ Göç veren ve alan ülkelerde uluslararası göç nedeniyle ortaya çıkan toplumsal, ekonomik ve kültürel değişiklikler, sorumlu hükümetlerin bu hareketi engelleme ya da durdurma çabalarını zorlaştırmaktadır.

➤ Göç yoğunluğundan dolayı bir işin “göçmen işi” olarak nitelendirilmesi, işin itibarını düşürmekte ve bu işin yerli işçiler tarafından tercih edilmemesine neden olmaktadır.

➤ İşsizlik dönemlerinde, ilgili hükümetler daha önceden göçmenlerin çalıştıkları işlerde yerli işçileri çalıştırma konusunda başarıya ulaşamamaktadırlar. Bu sebeple, daha önceden göçmen işçiler tarafından yapılan işlerin yer aldığı işyerleri dolmamakta, dolayısıyla yeniden göçmen alımı zorunlu bir hale gelmektedir (Abadan-Unat, 2002: 21-22).

2.2.8. Göç Sistemleri Kuramı

Bireyi ön plana çıkaran neoklasik kuramlar, göçün tarihsel nedenleri ve devletin rolünü göz ardı etmekle eleştirilmektedirler. Dünya-sistemleri kuramı ise sermayenin çıkarlarını her şeyin belirleyicisi olarak görmekle ve bireylerin, grupların motivasyonlarına, eylemlerine önem vermediği için eleştirilmektedir. Tüm bu eleştiriler sonrasında yeni bir yaklaşım geliştirme ihtiyacı doğrultusunda göç sistemleri kuramı ortaya çıkmıştır. Bu kuram, dünya-sistemleri kuramı gibi uluslararası ilişkiler, siyasal ekonomi, kolektif eylem ve kurumsal faktörlerin üzerine yoğunlaşmaktadır (Toksöz, 2006: 20). Bu bağlamda göç sistemleri kuramı, bir yandan uluslararası göç akımlarının nedenlerini sorgularken, diğer yandan göç alan ve göç veren yerler arasındaki bağlantıları anlamak için geliştirilmiş disiplinler arası bir kuram olarak karşımıza çıkmaktadır. Afrika kıtasındaki kırdan kente göçü inceleyen Mabogunje'nin (1970) geliştirdiği bu kuram, önce Fawcett ve Arnold (1987), Portes ve Borocz (1986), daha sonra ise Kritiz, Lim ve Zlotnik (1992) tarafından uluslararası göç hareketlerine uyarlanmıştır. Göçü inceleyen kuramsal çalışmalarda, göçün, yalnızca göç alan ve göç veren ülke dinamiklerini öne çıkarması, onun çok boyutlu yapısını yansıtmamaktadır.

Bu bağlamda, “sistem” anlayışı ile göçün aktörleri olan, göç alan, göç veren ülke ve göçmen arasındaki etkileşimi bütüncül bir şekilde analiz etme olanağı vermektedir (İçduygu vd., 2014: 39-40). Bu kurama göre, iki ya da daha fazla ülke karşılıklı olarak göçmen değişimi yoluyla bir göç sistemi ve ilişkiler zinciri oluşturmaktadır. Bahsedilen bu ilişkiler bütünü, coğrafi olarak yakın ülkeler arasında kurulabileceği gibi birbirinden uzak ülkeler arasında da kurulabilmektedir. Bu durumu örneklendirmek gerekirse, Amerika Birleşik Devletleri ve Meksika arasında kurulan göç ve göçmenlik ilişkisinde coğrafi yakınlık temel alınırken, Batı Afrika ve Fransa arasında kurulan göç ve göçmen ilişkisi iki uzak coğrafya arasında gerçekleşmektedir (Çağlayan, 2006: 82). Göç sistemi içinde bulunan ülkelerin coğrafi olarak yakın olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Zira göç hareketinin gerçekleşmesi için önemli olan coğrafi yakınlıktan çok ekonomik ve siyasal ilişkiler olmaktadır. Dolayısıyla, coğrafi yakınlığın göçü artırma gibi bir etkisi bulunmazken, coğrafi uzaklığın da göçü engelleme gibi bir etkisi söz konusu değildir (Güllüpinar, 2012: 77).

Göç sistemleri kuramına göre, bir sistem etrafındaki ülkeler arasında sömürgecilik, siyasal etkileşim, ticaret yatırım veya kültürel bağlara dayanan ve geçmişte var olan bağlantılar, bugün ortaya çıkan göç örüntülerinin gelişimi hakkında bilgi vermektedir. Fawcett ve Arnold’a göre bu bağlantılar, devletlerarası ilişkiler, kitle kültürü, aile ve toplumsal ağlar ve göçmen acentelerinin faaliyetleri olarak sınıflandırılırken, Kritz ve Zlotnik tarihsel, kültürel, kolonyal ve teknolojik bağlantıları göç hareketlerini biçimlendiren dinamikler şeklinde ifade etmişlerdir. Ayrıca bunların göç alan ve göç veren ülkeleri ekonomik, sosyal, siyasal ve demografik düzlemde farklı etkileri olduğunu belirtmişlerdir (Fawcett ve Arnold, 1987; Kritz ve Zlotnik, 1992’den akt. İçduygu vd., 2014: 40). Bu kurama göre, Meksika’dan ABD’ye gerçekleşen göç, 19. yüzyılda ABD’nin güneybatıya doğru genişlemesi, 20. yüzyılda ise Amerikalı işverenlerin planlı bir şekilde Meksikalı ucuz işgücü talebi ile açıklanmaktadır. Cezayir’den Fransa’ya yaşanan göç, Fransa’nın geçmişte Cezayir’deki sömürgeci varlığıyla açıklanırken; 1960’lı yıllarda Türkiye’den Almanya’ya gerçekleştirilen göç hareketi Almanya’nın işgücü talebine dayanmaktadır (a.g.e: 40). Ayrıca bu bağlantıların temeli askeri işgal de olabilmektedir. Yukarıda verilen Meksika-ABD arasındaki bağlantı coğrafi ve ekonomik yollardan açıklanabilirken, Kore ve Vietnam gibi ülkelerle

olan bağlantısı farklı bir boyuttur. ABD'nin Kore ve Vietnam ile olan göç ve göçmen ilişkileri askeri işgal temeline dayanmaktadır (Çağlayan, 2006: 82). Göç sistemi kuramının varsayımları aşağıdaki şekildedir:

➤ Göç sisteminde yer alan ülkeler arasında coğrafi anlamda yakınlık zorunlu olmamaktadır. Çünkü önemli olan coğrafi yakınlık değil, kurulan ekonomik ve siyasal ilişkilerdir. Coğrafi yakınlık göç hareketlerini arttırmamakta, uzak olmak da göç hareketine engel olmamaktadır.

➤ Bazı ülkeler birden fazla göç sistemine dâhil olabilmektedir. Ancak bu durumla daha çok göç gönderen ülkelerde karşılaşmaktadır.

➤ Sistemlerin istikrarlı bir yapısı bulunmamaktadır. Ekonomik dalgalanma, sosyal değişme ya da siyasi sebeplerle ülkeler sisteme katılabilmekte ya da sistemden çıkabilmektedir.

➤ Çok kutuplu sistemler de söz konusu olabilmektedir. Bu durumda dağınık halde bulunan birtakım merkez ülkeler birbiriyle örtüşen ülkelerin göçmenlerini almaktadır (Abadan-Unat, 2002: 22-23).

3. SOSYAL DIŞLANMAYA KAVRAMSAL VE KURAMSAL BAKIŞ

Bu bölümde, sosyal dışlanma kavramının tarihsel arka planı verilmek suretiyle ortaya çıkışına, farklı tanımlarına, sosyal dışlanmaya neden olan faktörlere, dışlanmanın ortaya çıktığı alanlara ve dışlanma sonucunda meydana gelebilecek bireysel ve toplumsal etkilere değinilecektir. Ayrıca, sosyal dışlanma kavramına yönelik alanyazındaki farklı kuramlara yer verilerek ve kavramın kuramsal çerçevesi çizilecektir. Son olarak da, sosyal dışlanma kavramının Avrupa Birliği'nde ortaya çıkışı ve tarihsel anlamda gelişimi gözler önüne serilecek, göçmenlerin sosyal dışlanması ve AB'nin sosyal dışlanmayla mücadele yöntemlerine yer verilecektir.

3.1.SOSYAL DIŞLANMA KAVRAMI VE ORTAYA ÇIKIŞI

1960'lı yıllardan itibaren Fransa'da tartışılan, Fransız kökenli bir deyim olan sosyal dışlanma kavramı, klasik sosyolojinin bir ürünüdür. O dönemde, bürokratları, siyasetçileri, aktivistleri, akademisyenleri ve gazetecileri içine alan çevrede, yoksullukla bağlantılı olarak, yoksul olan kimseler ideolojik ve üstü kapalı bir şekilde dışlanmış olarak tanımlanmıştır (Bölükbaşı, 2008: 4). 1970'lerin ortaları sosyal dışlanmanın Fransa'da kavramsallaşmasında önemli bir dönüm noktasıdır. Sosyal dışlanmanın Avrupa kökenli bir kavram olarak ortaya çıkışı tesadüfi bir süreç değildir. Kavram, Avrupa'nın sosyal ve ekonomik yapılarındaki değişimlere karşılık artmakta olan sosyal sorunlara, sosyal koruma ihtiyacına ve sosyal devlet anlayışındaki değişimlere çözüm geliştirmek yönündeki isteğin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Gökbayrak, 2005).

Sosyal dışlanma, 1960'lı yıllarda Fransa'da kullanılmakta olan bir kavram iken, 1970'li yıllarda ekonomik krizler ve durgunluk ile birlikte tüm dünya ülkelerinin dikkatini çeken bir kavrama dönüşmüştür. 1974 yılında, Fransa'nın Sosyal İşlerden sorumlu bakanı olan Rene Lenoir, Fransız toplumunun onda birinin dışlanmış olduğunu ifade etmiştir. Lenoir, dışlanmış olan grupları, zihinsel ve fiziksel engelliler, suç işleyenler, hasta-bakıma muhtaç yaşlılar, istismar edilen çocuklar, uyuşturucu bağımlıları, intihar eğilimi olan insanlar, problemli aileler, marjinal-sosyal

olmayan/asosyal insanlar ve diğler sosyal uyumsuzluk içindeki insanlar şeklinde belirlemiştir (Silver, 1994'ten akt. Şenol, 2010: 55). Bu gruplar, Fransız hükümeti tarafından topluma yeniden kazandırılması gereken, sosyal koruma kapsamında yer almayan, sosyal olarak dezavantajlı gruplar şeklinde görülmektedir. Lenior'e göre, sosyal dışlanma, toplumun geri kalanını etkilemeyen, marjinal bir sosyal problemi ifade etmektedir. Bu da, toplumun sosyo-ekonomik düzenlemeleri ile ilgili olmamakta, belli marjinal grupların Fransız toplumuyla uyumsuz olduğu belli özellikleri ve davranışları ile ilişkili görülmektedir (Bombongan, 2010:5). 1970'li yılların sonralarına gelindiğinde, Fransa'da sosyal dışlanma kavramı, öznel ve nesnel dışlanma şeklinde bir ayrıma tâbi tutulur hale gelmiştir. Öznel dışlanma, marjinal sınıfları ve göçmenleri içeren, sınıfsal mücadelenin ve kentsel, toplumsal, kitlesel ayaklanma savaşımını kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Nesnel dışlanma ise, bireyin iradesi dışındaki nedenlerden ötürü toplumsal sistemin dışında kalması olarak ifade edilmiştir. Bu yaklaşım ile daha önce kişisel nedenlere bağlı olarak açıklanan sosyal dışlanma kavramının yapısal nedenleri de içerecek şekilde kapsamının genişletildiği görülmektedir (Erkul ve Koca, 2016: 617).

1970'lerde anlamını yitirmiş bir sözcük olan marjinalleşme, Latin Amerikalı bağımlılık teorisyenleri tarafından, kalkınmanın kapitalist formuyla bütünleşmeden doğan ayrışmaları ifade etmek için kullanılmıştır. Kapitalizm, güneyin çevre ülkelerini, kendi çıkarları doğrultusunda toplumun kenarlarına itmek yoluyla, marjinalize etmektedir. Ayrıca merkez ülkeler kendilerini yoksullar aracılığıyla zenginleştirirken, güneydeki çevre ülkeleri yoksullaştırmaktadır. Marksist teorisyenler ise kavramı, özellikle kapitalist ekonomilerde bulunan işçilerle kurulan sömürgeci ilişki türlerini ifade etmek için kullanmışlardır. Modernleşmenin muhafazakâr teorisyenleri, kapitalist ekonomide, toplumda, pasiflik ve geri çekilme ile nitelendirdikleri yoksulluk kültürüne bağlı olduğundan, iyi işlemeyen marjinallere atıfta bulunmak için kullanmışlardır (Munk, 2004'ten akt. Bombongan, 2010: 6).

1980'lerde dünyada yaşanan ekonomik krizle beraber artan işsizlik, sosyal refah devletinin krize girmesi, gecekondulaşma ve aile yaşamındaki köklü değişimler sosyal dışlanmaya verilen önemin artmasına sebep olmuş ve farklı bir dışlanma

kavramının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Artık dışlanma kavramı, Lenoir'in engellenen ve sosyal formlardan dışlanan "marjinaler"ine atıfta bulunmak yerine, sanayileşmiş ülkelerin uyguladığı ekonomi politikalarından olumsuz etkilenen, artan sayıdaki insanı içerecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bombongan'ın ifade ettiği şekilde, belli gruplar, bir kalkınma paradigması olarak bilinçli bir tercih ile neoliberalizme geçişin sonucunda toplumdan dışlanmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, sosyal dışlanma kavramı bireyin davranışları ya da kişisel özelliklerinden çok sosyo-ekonomik yapısal değişimlerle ilişkilendirilmektedir (Bombongan, 2010: 6). Bahsedilen bu süreçte sosyal dışlanma, yoksulluk, eşitsizlik ve işsizlik olgularıyla bağlantılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. 1980'li yılların sonlarından itibaren, birçok uluslararası örgüt ve gelişmiş ülkenin siyasi söylemlerinde yoksulluk karşıtı politikalara vurgu yapılmış fakat daha çok sosyal dışlanma ile mücadele politikalarına doğru bir eksen kayması gerçekleşmiştir. (Özkazanç, 2016: 6).

Fransa'da temelleri atılan ve yayılım gösteren sosyal dışlanma, daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde de önem verilen bir kavram haline gelmiştir. Özellikle 1990'lı yılların başından itibaren AB'nin temel sosyal politika alanlarından biri haline gelen kavramın üzerindeki ilgi zamanla artmıştır (Güler, 2014: 4). Kavrama olan ilgi artışı, 1990'lı yılların başında, işsizliğin artmasıyla sosyal sorunların artış göstermesi ve buna bağlı olarak sosyal dışlanmış kişilerin sayısının da artması, gelecekte Avrupa'daki iktisadi, siyasal ve sosyal bütünleşmeye zarar vereceği kaygılarının artması ile açıklanabilir. Yoksulluğun toplumsal sorunları açıklamada yetersiz kalması, sorunları daha derinlemesine ve farklı boyutlarla inceleme fırsatı sunan sosyal dışlanma kavramının sıklıkla kullanımının önünü açmıştır (Gökbayrak, 2005). 1990'ların sonunda ise, küreselleşme ve küresel kapitalizm söylemleri ile beraber sosyal dışlanma kavramı daha geniş bir boyutta ele alınır olmuştur. Bu süreç, dünya genelinde dengeleri değiştirmiş, gelir dağılımındaki eşitsizliği derinleştirmiş ve kutuplaşmaları ortaya çıkarmıştır. Küreselleşen ve teknolojik olarak yeniden yapılanan dünya ekonomisi içinde uyum sağlayamayan birey ya da gruplar daha rahat dışlanmaktadır (Özkazanç, 2016: 6).

Avrupa Birliği kapsamında sosyal dışlanma kavramın ortaya çıkışı, gösterilen yayılım ve dönemsel olarak geçirdiği dönüşüme “Avrupa Birliği’nde Sosyal Dışlanma ile Mücadele” adlı bölümde ayrıntılı bir şekilde yer verilmektedir. Bu sebeple bu bölümde daha çok kavramın ortaya çıkışında önemli bir yeri olan Fransa’ya yer vermek suretiyle kavramın genel hatları çizilmekte ve dünya genelindeki önemine ve algılanışına odaklanılmaktadır.

Sosyal dışlanmayı açıklama konusunda en çok rastlanan yaklaşımlardan biri salt ekonomik temelli yaklaşımlar olarak görülmektedir. Bu yaklaşıma göre, dışlanma kavramı, ekonomi politikası ile sosyal politika arasındaki asimetrisinin sonucunda görülmektedir. Ancak, sosyal dışlanma kavramın salt ekonomik temelde, sadece maddi yoksulluk ve kaynaklardan yoksunluk şeklinde tek boyutlu olarak açıklamak mümkün değildir. Çünkü sosyal dışlanma, bu ekonomik göstergelerin daha da ötesinde, bireylerin ve grupların ne sebeplerle marjinalleştirildiğini sorgulamaktadır (Güler, 2014: 7). Her toplumun dinamikleri farklı olduğu için toplumlar arası sosyal dışlanma kavramının anlamlandırılma ve açıklanma şekli değişkenlik göstermektedir. Dolayısıyla, sosyal dışlanmanın çok boyutlu doğası da göz önüne alınarak, ekonomik temelli tek boyutlu bir açıklamanın sağlıklı olmayacağı söylenebilir.

Avrupa’da sosyal dışlanma şeklinde ele alınan kavram, Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) farklı bir kullanımla ifade edilmektedir. Kavramın ABD’deki ifadesi, Avrupa’da sosyal dışlanma kapsamındaki kişi ve grupları temsil eden sınıf-altı şeklinde dir. Diğer bir deyişle, içerik olarak neredeyse aynı olmasına karşın, literatürde Avrupa’da kullanılmakta olan sosyal dışlanma yerine ABD’de sınıf-altı kavramı kullanılmaktadır. ABD’de sınıf-altı kavramı, siyahları ve göçmenleri, ülkede hâkim kapitalist üretim, tüketim süreçlerinin ve sınıf ilişkilerinin dışında kalan kimseleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Sınıf-altının daha yoğun şekilde, büyük kentlerin merkezlerinde istihdam olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle işgücüne dâhil olamama ve çalışmayı gerektiren fırsatlardan yararlanamama konusundaki isteksizlik sonucunda ortaya çıktığı söylenilmektedir (Erkul ve Koca, 2016: 618). Diğer bir ifadeyle, bireylerin iktisadi düzenin dışında kalması sonucunda ortaya çıkan aksamalar ve sosyal açıdan kenara itilmek gibi öteki yoksul gruplardan farklı özellikler ve davranış

biçimlerine sahip olan bireyler sınıf-altını meydana getirmektedir. Kapitalist düzenle bütünleşme konusunda başarısız olmuş, yeni kent yoksulları bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu durumu değerlendirirken yalnızca ekonomik odaklı olmayan, sürecin psikolojik ve sosyal patoloji şeklinde tanımlandığı yaklaşımlar da bulunmaktadır. ABD’de örneği görüldüğü gibi, bireyin ekonomik alandan dışlanıyor olması, siyasi ve sosyal alanlardan dışlanmayı da beraberinde getirmektedir. Bahsedilen bu grup artık herhangi bir sınıfa ait olmayan sınıf-altını oluşturmaktadır (Şahin, 2009: 22).

Latin Amerika kıtasında ise, sosyal dışlanma kavramı, eşitsizlik, yoksunluk ve yoksulluk bağlamında değerlendirilmektedir. Sosyal dışlanmayı ortaya çıkaran, toplumsal bütünleşmeden, sosyal ve siyasal haklardan yoksunluk olarak görülmektedir. Latin Amerika ülkelerinde, dışlanmış olanlar, kentsel yoksullar, kentsel ergen nüfus ve çocuklar ile göçmenler ve evsizler olmak üzere üç ana gruba ayrılarak incelenmektedir. Ayrıca, kültürel dışlanma, sosyal ağlar arasında meydana gelmekte iken, siyasi dışlanma, mülkiyet, sosyal koruma ve temel kamu hizmetlerinden yoksunluk süreçleri şeklinde ifade edilmektedir (Şenol, 2010: 61).

Gelişmekte olan ülkelerde dışlanmanın ölçütleri değişmekte ve çeşitlenmektedir. Söz konusu ülkelerde kadının toplumdaki yeri, sağlık, temel eğitim, konut, temiz su bulabilme gibi kavramların önemli bir yeri vardır. Farklı kavramların farklı toplumlarda öncelikli hale gelmesi, sosyal dışlanma kavramının farklı toplumlarda birbirinden ayrı şekillerde tanımlanmasının nedeni olmuştur. Uluslararası Çalışma Örgütü’ne (International Labour Organisation-ILO) göre, gelişmekte olan ülkelerde sosyal dışlanmanın iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yoksul olmakla ilişkilendirilmeyen bireysel boyuttur. Sosyal anlamda izole olmak, yasal haklara sahip olma ve bunları kullanabilme konusunda engellemelere neden olabilmektedir. İkinci boyut olan toplumsal boyutta ise, eğer toplum içinde kurallar adil değilse, eşitsizlik ve ayrımcılık yaygınsa, mülk edinebilmek ve hizmetlere ulaşabilmek mümkün olamamaktadır (Sunal, 2006).

Dışlanma kavramının Asya’daki görünümüne bakıldığında, sınırlı bir şekilde kullanıldığı söylenebilmektedir. Bazı ülkelerde, kadınların kültürel anlamda

dezavantajlı konumda olmaları nedeniyle yasal haklarından faydalanma konusunda dışlanmaya maruz kalmakta oldukları bilinmektedir. Ayrıca bu coğrafyada mülkiyetten, tarım alanlarından dışlanma giderek artış göstermekte ve kırsal kesimde yaşayan insanların giderek yoksullaştığı da söylenebilmektedir. Bu durum da, dışlanmanın yoksullukla eş anlamlı olarak kullanılmasına yol açmaktadır (Bölükbaşı, 2008: 9). Rusya Federasyonu'nda sosyal dışlanma, kırsal kesimde yaşayanları, orta katmandaki ücretli sınıfı ve uzun süreli işsizleri kapsarken, Tayland'da kadınları, etnik azınlıkları, eğitimden yoksun çiftçileri, enformel sektörde çalışan işçileri ve köprü altında yaşayan işsizleri kapsamına almaktadır. Hindistan'da sosyal dışlanma, sağlık, eğitim, konut, içilebilir su, temizlik ve sosyal güvenlik gibi temel refah hizmetlerinden dışlanma şeklinde kendini göstermektedir. Ayrıca sosyal dışlanma, asgari gelir ve temel mal ve hizmetlerden dışlanarak yoksullaşma, istihdamdan dışlanma, özellikle çocuk işçiliğinin kullanılması bağlamında çocukluk döneminin güvence altına alınması hakkında yoksunluk ve Hindistan özelinde kast sistemi gibi yapılaşmalar gibi toplumsal sorunlarla beraber incelenmektedir (Şenol, 2010: 62-63).

Afrika'da en çok karşılaşılan dışlanma, kırsal alanda yaşanan mülkiyetten dışlanma şeklindedir. Kırsal bölgelerden gerçekleştirilen yoğun iç göç hareketleri sebebiyle kentsel yoksulluk artış göstermektedir. Bu sebeple enformel ekonomi dışındaki alanlarda istihdamın daralması önemli bir dışlanma nedeni olarak görülmektedir (Erkul ve Koca, 2016: 618). Bu bağlamda, hem kırsal hem de kentsel alanlarda gelir sağlayan eylemlerden ve geçimden dışlanma söz konusu olmaktadır (Şenol, 2010: 62).

Arap ülkelerinde, kalkınma ile birlikte değerlendirilen sosyal dışlanma, marjinalite olarak görülmektedir. Ayrıca bu ülkelerde dışlanma, bireylerin kendine özgü kusur ve engelleri olarak algılanmaktadır (Erkul ve Koca, 2016: 618). Bu bağlamda söz konusu kitleler, dışlanma kavramını kendilerine göre karakterize ettiği, farklı yaşam şartlarına ve sosyal statülere sahip olduğu için her bireyin algılama şekli de farklı olmaktadır. Örneğin, ekonomik bağımsızlığa sahip olmayan kadınlar, çalışıyor olmanın toplumsal bütünleşmede kilit öneme sahip olduğunu düşünürken, çalışan kadınlar arasında dışlanma okur-yazar olma, engellilik ve toplumsal cinsiyet gibi etkenlerle

görünür olmaktadır. İşsiz insanlara göre de sosyal dışlanma, gelirden yoksun bırakılma, marjinalleştirme olarak algılanmaktadır. Arap ülkelerinin çoğunda, hem toplumsal hem de ekonomik açıdan büyüme ve kalkınmanın sağlanmasında önemli sorunlardan biri olarak dışlanma görülmektedir (Şenol, 2010: 63).

Kavramsal temelleri Fransa'da atılan ve burada yayılım gösteren sosyal dışlanma, Kıta Avrupa'sına ve yukarıda da değinildiği gibi, dünyanın değişik coğrafyalarına doğru genişleme göstermiştir. Sosyal dışlanma kavramı, dünyanın farklı yerlerinde içerik olarak benzerlikler taşımaya karşın farklı şekillerde tanımlanmış ve algılanmıştır. Görüldüğü gibi, Avrupa'da sosyal dışlanma olarak kendini gösteren kavram, ABD'de sınıf-altı, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ise marjinalleşme şeklinde ifade edilmektedir.

3.2. SOSYAL DIŞLANMA TANIMLARI

Sosyal dışlanma kavramı tek boyutlu olmaktan uzak, çok boyutlu ve karmaşık bir yapıda olduğundan, karmaşık bir süreci temsil ettiğinden ve görece yeni bir kavram olmasından ötürü üzerinde anlaşılacak tek bir tanıma ya da genel bir kabule sahip değildir. Sosyal dışlanmanın farklı odak noktalarına sahip birçok tanımı bulunmaktadır. Değişik odak noktalarına sahip bu tanımlardan en çok karşılaşılanı ekonomik temelli tanımlamalardır. Ekonomik odaklı yapılan sosyal dışlanma tanımları, sosyal dışlanmayı yoksulluk ile bağlantılı açıklamaya çalışmaktadır. Kavramın çok boyutlu oluşu sadece ekonomik temelli bir tanımla sosyal dışlanmanın açıklanmasını mümkün kılmamıştır. Bu bağlamda kavramın sosyal, kültürel ve politik boyutları da dikkate alınmak durumundadır.

Sosyal dışlanma kavramı, topluma katılmada engeller ile karşılaşma veya toplum tarafından içerilmeyi ifade eden sosyal kaynaşma ya da bütünleşmenin tam tersi bir süreç olarak tanımlanabilmektedir. Sosyal dışlanma, sosyal kaynaşmanın karşıtı olarak görüldüğünde, bireyin kendi geleceğini belirleme ve içinde yaşadığı toplumla bütünleşmesini sağlayacak olan fırsatlara adil bir şekilde ulaşması önünde engellerin

olduğu, toplumla bağlarının koptuğu, sosyal, siyasal ve ekonomik haklardan mahrum olduğu bir durum ve s¼reç Şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede kurgulandığında sosyal dışlanma, toplumsal, psikolojik ve fiziksel bir engellilik hali olarak g¼r¼lmektedir. Hatta Sapancalı'ya g¼re bu engellilik hali, sosyal dışlanmaya maruz kalan birey ve grupların eŐsitsizliđe uđramıŐ, korumasız ve savunmasız kişiler olarak tanımlanıyor olması nedeniyle dışlanmanın bir t¼r “sosyal hastalık” olarak ele alındığını vurgulamıştır (Sapancalı, 2005: 53).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), sosyal dışlanmayı, yapabilirlikten yoksunluk, istihdamdan yoksunluk, finansal yoksulluk ve eğitim hakkına eriŐememe gibi sonuÇlar doğuran çok boyutlu bir yoksunluk s¼reci olarak tanımlamaktadır. Ayrıca sosyal dışlanma, ayrımcılık, eŐsitsizlik ve yoksulluk kavramlarının çatısı Şeklinde g¼r¼lmektedir (G¼ler, 2014: 9).

Adaman ve Keyder (2007: 6) sosyal dışlanma kavramını, bireylerin yoksulluk, temel eğitim ve becerilerden yoksunluk ya da ayrımcılığa maruz kalma gibi sebeplerden toplumun dışına itilmeleri ve toplumsal hayata katılımlarında engellerle karşılaşması s¼reci Şeklinde yorumlamıŐlardır. Bu s¼reç dışlanan kesimin, hem emek piyasalarına, gelir elde edeceği faaliyetlere, eğitim olanaklarına erişim konusunda engeller oluştururken, hem de toplumsal ağlar ve etkinliklere katılımdan yoksun olmalarını beraberinde getirmektedir. Ayrıca toplum içerisinde g¼ce eriŐimlerinin sınırlı olması sebebiyle dışlanan kesimin, karar alma mekanizmalarına katılımları da sınırlı olmaktadır. Bu da dışlanan bireylerin kendi yaşamlarını etkileyecek kararlarda s¼z sahibi olamadığını g¼stermektedir (a.g.e: 6).

Burchardth'a g¼re dışlanma, iliŐkilerde ortaya çıkan katılım yoksunluğu Şeklinde ifade etmektedir. Yapılan bu tanımdan hareketle dışlanma Burchardth tarafından, üretim, t¼ketim, birikim, toplumsal faaliyetler ve politik s¼reçler olmak üzere beş boyutta değerlendirmiştir. Gary Rodgers'in sosyal dışlanma sınıflandırılmasına bakıldığında ise, emek piyasasından dışlanma, mal ve hizmetlerden dışlanma, topraktan dışlanma, g¼venlikten dışlanma ve insan haklarından dışlanma Şeklinde incelediği g¼r¼lmektedir. Hilary Silver sosyal dışlanma kavramını,

topraksızlardan kadınlara, uzun süreli işsizlikten göçmenlere, aile ya da arkadaşlarından izole edilmiş olanlardan tecrübe sahibi ya da diploması olmayan gençlere kadar çok geniş bir yelpazede algılamakta ve değerlendirmektedir (Rodgers, 1995 ve Saith, 2001'den akt. Topateş, 2009: 123). Silver'a göre, dışlanma riski ile karşı karşıya bulunan birey ve gruplar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Uzun süreli işsizler
- İstikrarsız ve vasıfsız işlerde ya da güvencesiz işlerde çalışanlar
- Düşük gelirliler ve yoksullar
- Vasıfsız, okuma yazma bilmeyen ve okuldan erken ayrılanlar
- Fiziksel ve zihinsel hastalar ve engelliler
- Madde kullanıcıları
- Mahkûm ve suçlular
- Yeterli eğitime ya da iş tecrübesine sahip olmayan gençler
- Çocuk işçiler
- Kadınlar
- Yabancılar, göçmenler ve mülteciler
- Azınlıklar
- Vatandaşlık hakkını kaybedenler
- Sosyal yardım alanlar
- İhtiyaçları olduğu halde sosyal yardım alamayanlar
- Kötü yerlerde yaşayanlar
- Tüketim seviyesi düşük olanlar
- Aşağıya doğru hareketliliğe sahip olanlar
- Aile, arkadaş ve komşular gibi sosyal alanlardan dışlananlar (Silver,

1995'den akt. Şahin, 2009: 55).

Sosyal dışlanma Avrupa Komisyonu belgelerinde, toplumsal bütünleşme ve dayanışma mekanizmalarından yoksun ve toplumun ana akım yaşam tarzının dışında kalmakla ilişkili olmak şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca sosyal dışlanmanın vatandaşlık haklarından mahrum kalmanın sonucunda ortaya çıktığı da vurgulanmaktadır. Komisyon, sosyal dışlanma ve vatandaşlık kavramı arasındaki

ilişkiyi; toplum, aile, işgücü piyasası, küresel katılım ve komşuluk ilişkilerini kapsayan sosyal alan, ücretler, sosyal güvenlik, tasarruflar, hizmetler ve malları kapsayan ekonomik alan, adalet, bürokrasi, siyasal haklar, eğitim ve sağlığı kapsayan kurumsal alan, demografi, göç, ulaşım, iletişime erişim ve toplumun genelinin yaşadığı alanlar dışındaki bölgelerde yaşamayı kapsayan bölgesel alan, özgüven, kimlik, sosyal tanınırlık, temel beceriler, ilgi alanları ve geleceğe yönelik amaçları kapsayan sembolik alan çerçevesinde değerlendirmektedir (Atkinson, Davoudi, 2003'den akt. Güler, 2014: 9). Avrupa Birliği'nde sosyal dışlanma riski yüksek olan gruplar şöyle sıralanabilir:

- İşsizler (özellikle uzun süreli işsizler)
- Tek ebeveynli aileler
- Yaşlılar (özellikle yalnız yaşayan ve kadın olanlar)
- Çok sayıda çocuk ve yaşlıya sahip aileler
- Yoksul olarak büyümüş çocuklar
- Göçmenler
- Etnik gruplar (özellikle Romanlar)
- Engelliler
- İnsan ticaretine konu olanlar
- Evsizler
- Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kalan kadınlar

(Gökbayrak, 2006).

Toplum içerisinde dışlanma riski olan birey ve gruplar oldukça çeşitli ve birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Toplum içerisinde dışlanma riski ile karşı karşıya kalmış bu gruplara yakından bakıldığında engelliler, eğitim, sağlık, bakım hizmetleri, istihdam ve ulaşım gibi pek çok alanda dışlanmaya maruz kalmaktadır. Çocuk işçiliği, sokak çocukları ve korunmaya muhtaç çocuk sorunları toplumdan dışlanan çocukları işaret etmektedir. Ayrıca kadınlar toplum içerisinde istihdamdan siyasi katılıma, eğitimden kültürel yaşama kadar farklı birçok alanda dışlanma ile karşılaşmaktadır. Dışlanan gençlere bakıldığında da, eğitim olanaklarına erişim ve kötü yaşam koşulları gibi sebeplerle var olan yoksulluk döngüsünün içine hapsedikleri olumsuz bir tablo

görülmektedir. Toplum içinde dışlanma riski yüksek olan ve sosyal açıdan dezavantajlı bir konumda bulunan çocuklar, yaşlılar, engelliler, gençler ve kadınlar gibi grupların korumaya, bakıma ve desteğe ihtiyacı olmaktadır (Şahin, 2009: 56).

3.3. SOSYAL DIŞLANMANIN NEDENLERİ

Toplumların siyasi, kültürel, hukuki, ekonomik ve tarihsel yapıları birbirinden farklı olduğu için toplum içerisinde dışlanmış olan birey ya da grupların farklılık göstermesi de kaçınılmazdır. Buna bağlı olarak, her toplumda kendini dışlanmış hisseden birey ve gruplar farklı olmakta ve hangi bireylerin ya da grupların dışlanıp dışlanmayacağı önceden kestirilememektedir. Bu da dışlanma kavramının görece bir kavram olmasından kaynaklanmaktadır. Yeterli gelir düzeyine ve toplumsal statülerine rağmen bireyler kendilerini dışlanmış hissedebilmekte, bu durumda da dışlanmanın toplumsal boyutunun yanı sıra bireysel özellikler öne çıkarak; dışlanma, kişisel bakış açısı ve beklentilere göre şekillenmektedir (Şahin,2009: 57).

Sosyal dışlanma, topluma katılımı gerekli olan ekonomik, sosyal, kültürel ve politik kaynaklara eşitlik yetersiz olmasının sonucunda ortaya çıktığı düşünülen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kaynakların yetersiz olması, fırsatların toplum içerisinde herkese açık olduğunun inkârına götürmekte, bu da sosyal adaletin var olmadığını göstermektedir. Sosyal dışlanmanın geçici bir süreç olduğunun düşünülebilmesi için kaynaklara erişim imkânının var olması gerekmektedir. Sosyal dışlanmanın tanımlandığı bölümde de değinildiği gibi, kavramın çok farklı şekillerde tanımlanmakta, anlamlandırılmakta ve yorumlanmakta olduğu bilinmektedir. Dışlanma tanımları nereden bakıldığına ve ne tür bir toplumun içinde bulunulduğuna göre değişmektedir. Tanımsal farklılıkların mevcut olması, kavramın nedenlerinin de doğru orantılı biçimde çeşitli olduğu sonucuna götürmektedir. Sosyal dışlanmanın bu çok çeşitli nedenleri, birbirlerinden bağımsız düşünülememekte, aksine bu nedenler etkileşim halinde olmakla birlikte iç içe geçmiş ve birbiri ile yakın ilişki içerisinde bulunmaktadır. Bu nedenlere bakıldığında, işgücü piyasasındaki değişim, sosyal korumanın işlevselliğinin azalması, yoksulluk, gelir dağılımındaki adaletsizlik, artan

eşitsizlik ve göç gibi etkenler göze çarpmaktadır (Şahin, 2009: 57-58). Söz konusu nedenler ayrıntılı biçimde aşağıda ele alınmaktadır.

3.3.1. Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik

Temelde ekonomik bir olgu olan gelir dağılımı, nüfus artışı ve dağılımı, toplumun sosyo-kültürel yapısı, toplumdaki adalet ve eşitlik gibi kavramlardan etkilenen bir yapıya sahiptir (Çakır, 2002: 91). Gelir dağılımı, gelir eşitsizlikleri ile ekonomik ve sosyal kurumlar arasındaki ilişkinin yönünü, zengin-yoksul arasındaki gelir farklılıklarının zaman içinde dönüşümünü, gelir eşitsizliğinde meydana gelen değişimlerin sermaye birikimi ve büyüme üzerindeki etkilerini ve kaynak dağılımını ortaya çıkarmaktadır (DPT, 2001: 3). Gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk sosyal dışlanmayı ortaya çıkaran en önemli nedenlerden ikisi olarak görülmektedir. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin artması zengin-yoksul arasında uçurumun büyümesine sebep olacak, toplumsal kutuplaşma olarak kendini gösteren süreç yoksul kesimin hizmetlere erişimi önüne engeller çıkaracaktır. Gelir dağılımındaki adaletsizliğin daha sonra diğer alanlarda da kendini göstermesiyle birlikte toplumsal hayata katılımı yaşanacak sorunlar uzun vadede sosyal dışlanmaya da neden olacaktır (Aktaş, 2014: 18).

3.3.2. Artan Eşitsizlik

Sosyal dışlanmanın temelinde yatan ve ortaya çıkmasında önemli bir neden olarak görülen eşitsizlik, dışlanma kavramının Avrupa'da ortaya çıkışı ve gelişiminde itici güçlerden biri olarak görülmektedir. Karşılaşılan bu eşitsizlik piyasa temelinde ekonomik eşitsizlik ya da sınıf temelinde sosyal haklara dayalı siyasal eşitsizlikler şeklinde görülebilmektedir. Ancak kapitalist toplumlarda yaşanan bölüşüm konusundaki eşitsizliklere işgücü piyasasında, ulusal ve küresel boyutta rastlanılmaktadır (Sapançalı, 2008).

Pek çok ülkede karşılaşılan sosyal ve ekonomik eşitsizlik olgusunun sosyal dışlama şeklinde meydana gelmesini Doğan (2000: 250-252) dört boyutta açıklamıştır. Doğan'a göre bu boyutlar; fırsat eşitliğini engelleyen etkenler, sosyal etkenler, ekonomik etkenler ve coğrafi etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak fırsat

eşitliğini engelleyen etkenlere bakıldığında, gelir dağılımındaki adaletsizlik, eksik istihdam, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersiz olması, politik ve kültürel faaliyetlere katılmama durumunun sosyal dışlanmayı tetikleyici bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Etnik, dilsel ve dinsel ayrımların mevcut olduğu toplumlarda sosyal dışlanmaya neden olan sosyal etkenler devreye girmektedir. Az gelişmiş ülkelerde, bu az gelişmişliğe bağlı olarak hane halkının gelirinin yetersiz olması, sosyal dışlanmayı harekete geçiren ekonomik etkenleri oluşturmaktadır. Dışlanmayı meydana getiren coğrafi etkenlere bakıldığında ise, köy- kent ayrımının ya da bölgesel ayrımların gözle görülür biçimde var olduğu ülkelerde belli grupların sosyal dışlanma ile karşı karşıya kaldığı belirtilmektedir. Eşitsizlik sebebiyle farklı boyutlarda maruz kalınan sosyal dışlanma, tek boyutlu olarak düşünülememektedir. Toplumsal kurumların ve işleyişlerinin karşılıklı bağımlılık içermesi, birbirleri ile yakın ilişkili olması bir alanda yaşanan eşitsizliğin diğer alanlarda da kendini göstermesine sebep olmaktadır. Bu durum, iyi bir eğitim alma şansı elde edememiş bir kişinin yüksek statü ya da maaş elde edeceği bir iş sahibi olma ihtimalinin düşük olması ya da işsiz birinin bankadan kredi alamayacak olması şeklinde örneklendirilebilir (Doğan, 2000: 250-252).

3.3.3. Küreselleşme ve İşgücü Piyasasındaki Değişme

20. yüzyılın son çeyreğinde kapitalist üretim şekli hızlı, köklü ve kapsamlı bir değişim sürecine girmiştir. Bu değişim, bütün üretim sürecini etkileyerek emek açısından da yeni koşulların gündeme gelmesine sebep olmuş ve emeğin üretim sürecindeki rolü köklü bir şekilde değişime uğramaya başlamıştır. Benzer şekilde kitlesel tüketim alanında da ortaya çıkmakta olan yeni süreçler, tüm ekonomik düzeni etkiler bir hal almıştır (Şaylan, 2002: 138). 1980'li yılların başından itibaren kapitalist sistemin krizine bir yanıt bulmak için devreye sokulan ve bu süreçte hâkim bir iktisat paradigması haline gelen neoliberalizm, küreselleşme ile birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin birçok fırsat elde edeceğini savunmuştur. Ayrıca neoliberalizmin, teknoloji transferlerinden verimliliğin artmasına, bunun sonucunda da ekonomik refahın artacağına, ülkelerin birbiri ile daha işlevsel ve sıkı ilişkiler kuracağı ve buna bağlı olarak da dünya barışına katkıda bulunan bir süreç olacağı gibi geniş bir alanı kapsayacak fırsatlar sunduğu vurgulanmıştır (Bölükbaşı, 2008: 32). Görüldüğü gibi,

üzerinde durulan bu kapsamlı değişim süreci, salt ekonomik alanda yani üretim, tüketim ve bölüşüm süreçlerini kapsamamaktadır, daha üst boyutta ekonomik temelden sıyrılarak politik, jeopolitik vb. alanlara da genişleme göstermiştir. Şaylan'a göre, refah devletine yöneltile eleştiri, küreselleşme ya da diğer bir deyişle ulus devletin aşınması, bu kapsamlı değişimin farklı alanlarda görüldüğü şeklinde tanımlanır hale gelmiştir (Şaylan, 2002: 138). Teorik açıdan bahsedilirken olumlu bir izlenim vermesine rağmen pratikte durumun böyle olmadığı görülmekte, yeni teknolojilerin yaygın hale gelmesi, bilgi teknolojisi ve internet kullanımı, uluslararası yatırımların artması gibi imkânlar, bir yandan iletişim olanaklarının artmasını sağlarken, diğer yandan da ülkeler arasındaki gelir farklılıklarını ve eşitsizlikleri giderek derinleştirmiştir. Küresel olanaklar ve iletişim ağları, insanlar arasındaki teması arttırmaya rağmen her alanda rekabeti körüklemiş, yoksul ülkelerin kutuplaşmasına ve zengin-yoksul ülkeler arasındaki gelir farkının artmasına sebep olmuştur. Bu sebeple küreselleşme, birbiri ile yakın ilişki içerisinde olan "gelişmiş" bir dünya ile uçurumun git gide derinleştiği "geri kalanlar" olarak nitelenen diğerleri şeklinde ikili bir yapı meydana getirmiştir. Gelişmiş toplumların içinde de kendi bünyesinde mevcut olan ve giderek artan geri kalanlar topluluğu oluşmuştur. Meydana çıkan bu yeni dünya düzeninde, zengin kesim sistemin içinde küresel imkânlara erişerek bunları etkin bir şekilde kullanırken, yoksul olanlar bu gelişmelere uyum sağlamaktan uzak ve sosyal koruma, güçlü ve etkin bir örgütlenmeden mahrum olarak yaşamaktadır. Bu bağlamda küreselleşme süreci, ülkeler arasında ve ülke içinde gelir dağılımında yaratmış olduğu eşitsizlikler nedeniyle sosyal dışlanmayı ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca gelir dağılımındaki farklar ve eşitsizlik durumu yoksulluğu arttırması sebebiyle dışlanmanın yaygınlaşmasına ve belirgin bir hal almasına sebep olmaktadır (Bölükbaşı, 2008: 32-33).

Üretimin uluslararası alanda bütünleşmesi, uygulanmakta olan neoliberal politikalar paralelinde ticaretin serbestleşmesi ile etkinliğini arttıran teknoloji, kuralsızlaştırma ve esneklik işgücü piyasasında değişimin unsurları olarak görülmektedir. Yaşanan bu değişimin işgücü piyasası üzerindeki etkileri artan işsizlik ve işgücü piyasasında bölünme olarak kendini göstermektedir. Bu bağlamda işletmelerin değişen piyasa koşullarına ve alıcıların taleplerine cevap verebilmek adına gerekli olan esneklik, yeni çalışma şekillerini ortaya çıkarmakta, diğer taraftan da

işgücü piyasasında maliyetlerin düşürülmesi, işçi sayısının azaltılması ve sosyal koruma için ayrılan ücretlerin azaltılmasını beraberinde getirmektedir. Dünya piyasasının istikrarsız ve değişken koşulları altında ve ürün tercihlerine uyum sağlayabilmek için uygulanmakta olan esnek çalışma şekilleri, işverene işgücü maliyetini en aza çekebilme imkânı tanımıştır. Bu da işverene esnek çalışma koşulların sayesinde maliyeti azaltarak tasarruf etme olanağı sağlamıştır (Çakır, 2002: 89).

İşgücü piyasasında çokuluslu şirketlerin ekonomik ve sosyal anlamda etkilerini arttırması, küreselleşmesi nedeniyle ortaya çıkan esneklik, yerini değişen kurallara ya da kuralsızlaşmaya bırakmaktadır. Kuralsızlaşma eğilimi, seçkin işgücü için olumlu denebilecek etkilere sahip görülmektedir. Çünkü elit işgücünün çalışma koşulları “insan kaynakları yönetimi” tarafından belirlenmekte, çalışanlara eğitim verilme yoluyla yatırım yapılmakta, prim ya da kar dağıtımı gibi uygulamalar devreye sokulmaktadır. Yalnız seçkin işgücü için olumlu olarak görülen bu koşulların varlığı kazanılmış bir hak değildir, yine piyasa koşullarına göre işletmelerin gelişmesine ve kâr ediyor olmasına göre belirlenmektedir (Işık-Erol, 2012: 57-58).

İşgücü piyasasında kayıt dışı çalışma sorununun olduğu toplumlarda, kayıtdışı çalışan kişilerin sosyal dışlanmaya maruz kalma riskinin daha fazla olacağı, kayıtlı çalışanlara göre daha yoksul ve dezavantajlı olacakları söylenebilmektedir. Çünkü hiçbir güvencesi olmadan çalışan bu kişiler, insani şartlar altında olmasa bile her türlü çalışma koşulunu kabul etmek zorundadırlar. Bu durum, toplum içerisinde kayıt dışı çalışanları dezavantajlı bir konuma getirmekte ve toplumla bütünleşmelerine engel olmaktadır (Aktaş, 2014: 19). Çakır (2012: 90), kayıt dışı ekonomiyi, ekonomik, kurumsal ve sosyal dışlanmanın hepsinin gerçekleştiği bir alan olarak görmektedir. Ayrıca işsizlik sorununun yol açtığı kayıt dışı istihdamın, en fazla kentlerde yaşamakta olan eğitilmiş gençleri, okulu terk eden çocukları ve kadınları etkilediğini de vurgulamıştır (Çakır, 2012: 90).

İşgücü piyasasındaki esneklik ve kuralsızlaşma nedeniyle istihdam olanaklarının sınırlı hale gelmesi, yeni işsizlerin ortaya çıkmasına, kısa süreli işsiz olan grupların da yeni bir iş bulmasına engel olmaktadır. Bu da işsizler ordusuna yeni insanların eklenmesini sağlamaktadır. Toplum içinde sosyal dışlanma riskini en fazla

taşıyan grup, ekonomik alanda başlayan ve diğer alanlara genişleyen, işsizler olmakla birlikte uzun süreli işsizler sosyal dışlanma açısından tehlike unsuru olarak görülmektedir (Çakır: 2012, 91).

Emek piyasasının birçok değişim geçirdiği bu yeni döneme genel bir çerçeveden bakılınca ilk olarak gelişmiş birçok refah devletinde işsizliğin arttığı ve yapısal nitelik kazandığı görülmektedir. Ayrıca nitelikli işçiler ile vasıfsız işçiler arasındaki ücret farklılıkları derinleşmiştir. Teknoloji alanındaki gelişmeler üretim alanını, işin niteliğinin değişmesi ve standart olmayan esnek çalışmanın her alanda etkinliğini arttırması şeklinde etkilemiştir. Son olarak da çalışanların ekonomik ve sosyal her türlü hak ve çıkarlarını koruyan, çalışanların dayanışmasını sağlayan sendikacılığın gerilemeye başladığı söylenebilmektedir (Bölükbaşı, 2008: 38).

3.3.4. Yoksulluk

Yoksulluk, kavramsal olarak, genellikle ekonomik temeller üzerinde oturtulmuş bir kavram olarak görülmektedir. Bu bakış açısı sebebiyle de ekonomik açıdan, gelir ve tüketimle bağlantılı olarak yapılan tanımlamalar ile alanyazında çok fazla karşılaşılmaktadır. Ancak yoksulluk, tıpkı sosyal dışlanma gibi, üzerinde anlaşılmiş ortak bir tanıma sahip değildir. Çünkü yoksulluk tanımı, tanımlayan kişinin bakış açısına ve değerler sistemine göre değişmektedir (Sapançalı, 2008). Günümüzde kavramsal yönelimlere bakıldığında, yoksulluğun salt ekonomik temelde ele alınmadığı söylenebilmektedir. Bu anlamda yoksulluk tek boyutlu olmaktan uzak, karmaşık bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira yoksul olarak nitelenen insanlar, ekonomik bir yoksunluk yaşamalarının yanı sıra, bu yoksulluk durumundan hayatlarının, sağlık, eğitim, sosyal ve siyasi katılım, insanları hakları ve çevre gibi neredeyse her alanında etkilenmektedirler (Tireli, 2009: 31).

Yoksulluğa ilişkin birçok farklı kavram ve tanımdan, küresel ölçekte en yaygın olan yaklaşımlar mutlak ve göreceli yoksulluk şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin ve hane halkının gelir ve tüketim harcamalarını temel alan mutlak yoksulluk yaklaşımında, bireyler önceden belirlenmiş bir gelir ve tüketim seviyesinin altında

yaşıyorlarsa yoksul olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, eğer bireyler fizyolojik olarak yaşamlarını devam ettirmelerini sağlayacak temel ihtiyaçlarını karşılayamıyorlarsa, asgari refah düzeyinin altında kalıyorlarsa mutlak yoksul olarak nitelendirilmektedirler (Tireli, 2009: 32). Göreli yoksulluk ise, her toplumun ya da her kişinin bakış açısına göre belirlenebilecek bir yoksulluğu ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre, bireyler fizyolojik temel ihtiyaçlarını karşılayabilmekte, ancak kişisel eksiklikleri sebebiyle toplumun genel refah düzeyinin altında kalmaktadırlar. Bu durum da göreli yoksulluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Göreli yoksulluk, bireylerin kendilerini fizyolojik anlamda değil, toplumsal olarak yeniden üretebilmeleri için gerekli olan yaşam düzeyinin tespit edilmesini içermektedir (Sapançalı, 2008).

Bireylerin elde ettiği gelir ile sosyal ve kültürel gereksinimlerini karşılamaları doğru orantılı bir süreç olduğundan gelir düzeyi sosyal bütünleşmede önemli bir rol üstlenmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, gelir dağılımındaki eşitsizliğin bir sonucu olarak yoksulluk ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, eşitsizlik ve yoksulluğun sosyal dışlanmanın açıklanmasında kilit bir rolü bulunmaktadır (Çakır, 2002: 92). Sosyal dışlanma ve yoksulluk iç içe geçmiş iki kavram olarak karşımıza çıkmakta ve bu da sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılmalarına sebep olmaktadır. Yalnız bu iki kavramı birbiri yerine kullanmak doğru bir yaklaşım değildir. Zira sosyal dışlanma, yoksulluğu da içine alan daha geniş kapsamlı bir kavramdır. Yoksulluk hem sosyal dışlanmayı ortaya çıkaran bir neden hem de sosyal dışlanmanın sonucu olarak görülmektedir. Ancak dışlanmış olan birey ve grupların her zaman yoksul olduklarını söylemek doğru bir çıkarım olmayacaktır. Çünkü yoksul olmasa bile belli grupların, göçmen, azınlık, çocuk ya da kadınlardan oluşan, dışlanmaya maruz kaldığı görülmektedir (Sapançalı, 2005: 57).

Sosyal dışlanma ile karşılaşma tehdidi açısından, asıl önemli olan, bireylerin ya da grupların yoksulluk sınırlarının mutlak ya da göreli yoksulluk sınırlarına göre belirlenmesi değildir. Buradaki önemli nokta, bireyin içinde yaşamış olduğu toplumdaki asgari temel ihtiyaçlarını karşılayamıyor olmasıdır (Çakır, 2002: 93). Buradan hareketle sorunun yalnızca niceliksel olmadığı, niteliksel de olduğu görülmektedir. Yoksulluğa maddi bir gelire sahip olmanın üst perdesinden bakıldığında, bireylerin yaşamlarını

devam ettirebilmek için temel asgari sosyal şartlara sahip olup olmadığı sorunsalı ile karşılaşmaktadır. Bu durumun da insani yoksulluk kavramı ışığında değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü dünya üzerinde yeterli gelire sahip olmasına rağmen insani yaşam için gerekli şartlara sahip olmayan pek çok insan bulunmaktadır. Yoksulluk, beslenmenin yetersiz olması, sağlık ve eğitim imkânlarından yoksun olma, evsizlik, okumayı ve uygun bir şekilde konuşmayı bilmemek, işsizlik, geleceğe dair korku duymak, temiz ve sağlıklı içme suyuna sahip olamamak ve özgür olmamak anlamına gelerek yaşamın her alanında etkili ve engellemelere sebep olan bir süreci ifade etmektedir. Yoksulluk çoğu durumda, kararlara katılımda dışlanma, siyasi süreç, yönetim ve kültürel olaylara katılımdan yoksunlukla paralel olarak gitmektedir (Sapançalı, 2001: 127-128).

Yoksulluk nedeniyle ortaya çıkan ve toplumsal bir sorun olan gettolaşma, sosyal dışlanmanın en somut göstergelerinden biridir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, yoksulluk ve sosyal korumadan yoksun olmaları ile alakalı olarak barınma ve beslenme ihtiyaçlarını karşılayamayan bireyler insani koşullardan uzak gettolara itilmektedir. Gettolarda yaşayan insanlar sosyal dışlanmanın pek çok boyutu ile karşılaşmaktadırlar. Aslında somut olarak görülen, yaşamların sürdürüldüğü binaların fiziksel olarak kötü durumda olması ve benzer sosyo-ekonomik düzeye sahip bireylerin yaşadığı gettoların şehirden oldukça uzak konumlandırılmaları sonucu mekânsal bir dışlanmaya da maruz kalıyor olmalarıdır. Ayrıca şehir içinde de gecekondu semtler, yoksul, suç oranının yüksek olduğu, fiziksel ve sosyal olarak kötü yaşam koşullarının hâkim olduğu şeklinde algılanmakta ve tüm bu sebeplerle dışlanmaya maruz kalmaktadır (Aktaş, 2014: 18).

3.3.5. Sosyal Korumanın Yetersiz Olması

Sosyal koruma, bireylerin karşılaşacakları risklere karşılık her türlü sosyal yardım ve teşvikler ile sosyal hizmetleri de barındıran sosyal güvenlik kurumlarının faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmaktadır (Şahin, 2009: 76). Sosyal adaletin sağlanmasında önemli bir araç olan sosyal koruma aynı zamanda yoksulluğun önlenmesi konusunda da bir çeşit sigorta olarak görülmektedir. Sosyal korumanın kapsamına bakılacak olursa, işsizlik yardımlarından, emeklilik, çocuk desteği, sağlık

sigortası, ev desteği, meslek edindirme programları ve tarımsal sigortaya kadar pek çok alanda yardım ve desteği içermektedir (Kayalıdere ve Şahin, 2014: 63). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerine (2014) göre, dünya nüfusunun sadece %27'si geniş kapsamlı bir sosyal güvenlik sisteminin korumasından yararlanmakta, diğer bir ifadeyle dünya üzerindeki 5 milyar 200 milyon kişi gelir güvencesizliğine karşı kısmen ya da tamamen sosyal korumadan yoksun bir şekilde hayatlarını sürdürmektedir. Bu sosyal koruma açığı insanların hayatlarına zarar vermemekle kalmayıp, ekonomik ve sosyal gelişmenin önünde de büyük bir engel oluşturmaktadır (Kapar, 2015: 154).

Sosyal dışlanma kavramının ortaya çıktığı dönem göz önüne alındığında, Avrupa'daki refah devleti uygulamalarının etkinliğinin sorgulandığı bir döneme denk geldiği görülmektedir. Refah devletine yönelik bu sorgulamaların nedenlerinden biri, refah devletinin artan yoksulluk ve sosyal sorunlarla mücadele konusunda yetersiz olarak görülmesi iken, diğer bir neden ise sosyal harcamaların fazla olmasının devlet bütçesine yük ve ekonomik büyüme önünde engel olarak görülmesidir (Şahin, 2009: 76).

Günümüzde gelişmiş ülkelerin sosyal koruma düzeyinin sosyal dışlanmayı engelleme konusunda yeterli olmadığı görülürken, gelişmekte olan ülkelerin yetersiz ya da varlığı sorgulanır derecedeki sosyal koruma düzeyinin etkinliğinin artması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Sosyal koruma önlemlerinin yetersiz olması sosyal dışlanmaya sebep olan unsurlardan biri olarak görülmektedir. İşsizlik, kötü barınma ve sağlık koşulları, düşük gelir düzeyi ve suça eğilimi arttıracak ortam gibi faktörler sosyal dışlanmayı güçlendirmektedir (Çakır, 2002: 94). Ancak gelişmiş bir sosyal koruma sisteminde bile dışlanma riski tamamen ortadan kaldırılmış değildir. Sosyal korumanın etkin bir şekilde sağlanıyor olması dışlanma riskini azaltmakta ama ortaya çıkmasını engelleyememektedir (Şahin, 2009: 67). Örneğin, sosyal korumanın yüksek seviyelerde sağlandığı, İsveç, Finlandiya ve Danimarka gibi Kuzey Avrupa ülkelerinde, işsizliğin olumsuz etkilerinin daha az ve özellikle Danimarka'da işsizliğin sosyal dışlanmaya sebep olma düzeyinin düşük olduğu söylenebilmektedir (Çakır, 2002: 94). Sosyal koruma mekanizmaları, hem bireyin hem de toplumun yararına hizmet etmekle beraber, toplumsal dayanışma anlamında maddi bir güvence vermesinin yanı sıra ekonomik

büyüme ve gelişmeye de katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, dolaylı da olsa, dışlanma riskini azaltmasından ötürü toplumsal barışa katkıda bulunduğu da söylenebilmektedir. Fakat çok sayıda ülkede bireyler farklı pek çok sebepten ötürü sosyal koruma mekanizmalarının dışında bırakılmaktadırlar. Genel bir sonuca varmak gerekirse, sosyal koruma mekanizmalarını etkin bir şekilde kullanan gelişmiş ülkelerde sosyal dışlanma hem sayısal hem de niceliksel anlamda daha düşük seviyelerde görülürken, sosyal korumanın zayıf olduğu ülkelerde sosyal dışlanmanın görülme riski daha yüksek seviyelerde seyretmektedir (Şahin, 2009: 67-68).

3.3.6. Göç

Göç, bir yerden başka bir yere ekonomik, siyasi, ekolojik ve bireysel vb. pek çok sebepten kısa ve uzun vadede kalıcı ya da geçici olarak gerçekleştirilen coğrafi, kültürel ve toplumsal bir yer değiştirme hareketi olarak tanımlanmaktadır (Yalçın, 2004: 13). Göç sosyal dışlanmaya neden olan önemli sebeplerden biridir. Basit bir yer değiştirme eyleminden çok daha fazlasını içeren ve karmaşık bir olgu olan göç, nedenleri ve sonuçları itibarıyla sosyal dışlanma ile ilişkili görülmektedir. Buradaki karşılıklı durumu ifade etmek gerekirse, göç hareketi sosyal dışlanmaya sebep olmakla birlikte aynı zamanda sosyal dışlanma sonucunda da göç hareketi gerçekleştiğini söylemek mümkündür (Aktaş, 2014: 18). Bu anlamda göç hem sosyal dışlanmanın nedeni hem de sonucu olma özelliğine sahiptir. Göç eden bireylerin ya da grupların göç ettikleri toplumda eşit olamayan yaşam koşulları, entegrasyon konusundaki sorunlar ve korumasız olmaları sosyal dışlanma ile karşılaşma riskini arttırmaktadır.

Göç, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı boyutlarda ve şekillerde olsa da her iki taraf için de sosyal dışlanma riski meydana getirmektedir. Gelişmiş ülkelere genelde gelişmekte olan ülkelere göç eden kişi ve azınlık gruplar, gelişmekte olan ülkelere hem ülke içindeki kırdan kente göç edenler hem de coğrafi yakınlığı bulunan ülkeden gelen gruplar için sosyal dışlanma riski bulunmaktadır (Bölükbaşı, 2008: 44).

Dış göç bağlamında değerlendirildiğinde, küreselleşme süreci ile birlikte, ekonomik, siyasi ve sosyal alanda yaşanan köklü değişimlerin sonucunda yaşam kalitesinin aşınmasını beraberinde getirmiş, bu da insanların yaşadıkları ülkeleri terk

ederek farklı yerlerde yaşamak istemesine neden olmuştur. İçinde bulunduğu şartları, kazandığı geliri ve elde edeceği fırsatları arttırarak, önceden var olandan daha iyi yaşam standartları elde etmek isteği ve umuduyla gerçekleştirilen göç hareketleri, çoğu zaman umulanın aksi yönünde bir seyir izlemektedir (Gökbayrak, 2006). Küreselleşmenin göç olgusu üzerindeki önemli etkilerinden biri vasıfsız işçi sayısının artması, bir diğeri de vasıflı işçilerin kendi ülkelerinde eğitimleri ile doğru orantılı ücret ve imkânlardan yararlanamamaları sonucunda göç etmeye eğilimli olmasıdır (Şahin, 2009: 69).

Göç edilen ülkelerde emek yoğun sektörlerde istihdam edilen göçmenlerin, küreselleşme süreci ile bu sektördeki üretimin işgücünün daha ucuz olduğu ülkelere taşınmaları işgücü piyasasından dışlanmalarına sebep olmuştur. Bu durumun sonucunda göçmenler hizmet sektöründe taşeron işletmeler ve kayıt dışı alanlarda çalışmak zorunda kalmışlardır. Bununla bağlantılı olarak göçmenler, yerli işgücünün çalışmayı tercih etmediği, sağlıksız ve güvencesiz, ağır ve yorucu işlerde çalışmak durumunda kalmışlardır. Herhangi bir niteliğe sahip olmayı gerektirmeyen ve uzun vadede işçilerin kişisel ve mesleki gelişimlerine olumlu etkisi olmayan bu işlerde çalışan kesim sosyal dışlanma sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Göçmenlerin herhangi bir güvenceye sahip olmamaları istismar edilmelerinin önünü açmaktadır. Göç ülkesinde yasal olarak bulunmayan ve çalışma izni olmayan göçmenler, iş sağlığı ve güvenliği, asgari ücret ve diğer istihdam koşulları açısından tamamen korumasız bir durumda dışlanmaya maruz kalmaktadırlar (Bölükbaşı, 2008: 45).

Kale Avrupası'nın yaratıcısı olan küresel göç, daha seçici bir göçmen profili oluşturarak ev sahibi ülkelerde daha ayrıştırıcı ve ırkçı bir ortama sebep olan dışlayıcı göç yasalarına giden süreci de beraberinde getirmiştir. Ekonomik kriz ve sonrasındaki durgunluk dönemlerinin de etkisiyle, kamuoyunda ve medyada istenmeyen yabancılar olarak kodlanan ve işaret edilen göçmenler, yerli halkın istihdam edilebilirliğini azaltan, işsizliği arttıran sosyal korumaya yük oluşturan unsurlar olarak görülmeye başlamıştır. Bu da göçmenlerin kötü ve insani koşullardan uzak yaşam koşullarında yaşamalarına sebep olmakta ve sosyal dışlanma riskini arttırmaktadır. Küreselleşme sermaye ve düşüncelerin serbest dolaşımı önündeki engelleri kaldırırken, bu durum yalnızca vasıflı

işgücü için sağlanmakta, vasıfsız işgücü için aynı özgürlük söz konusu olmamaktadır (Bombongan, 2010: 22).

Kırsal alandaki mülksüzleşmenin ortaya çıkarmış olduğu, kentsel alanların çekici hale gelmesi ve kırsal alanların da tam tersi itici olmasına dayalı bir hareketlilik olan iç göç, genelde gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerde sosyal dışlanmaya yol açan en önemli etkenlerden biri kırdan kente göç olmaktadır. Kırdan kente göç eden nüfusun kent yaşamına entegrasyonu, kentleşme ve kentleşmeye dair beklentileri planlı ve örgütlü olarak yapılamadığı için sosyal dışlanma sorunu önem kazanmaktadır (Bölükbaşı, 2008: 47). Göç eden nüfusun kentlerde yaşamış oldukları yerler, kent hayatından keskin sınırlarla ayrılan, izole edilmiş bölgeler olmakta; göçmenler burada kent hayatına uyum sağlayabilmenin ve göçe sebep olan çekici imkânlardan yararlanmanın mümkün olmadığı bir şekilde yaşamaktadırlar. Mekânsal dışlanma ile başlayan süreçte göç eden nüfus, yönetim birimlerince verilen hizmetlerden yararlanamamakta ve entegrasyon sorunları sebebiyle diğer alanlarda da dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Bu durumun sonucunda, kent hayatından izole bölgelerde, yetersiz gelir, eğitim imkânlarından faydalanamama gibi çeşitli sebeplerden ötürü suça eğilimli bireyler yetişmektedir. Bu nedenlerle, iç göç olgusu, gelişmekte olan ülkelerde sosyal dışlanmaya neden olan en önemli etken olarak görülmektedir (Şahin, 2009: 69).

3.3.7. Irk, Renk ve Cinsiyet Farklılığı

Fordist¹ üretim şekli 1960'larda erkek işçilere bağımlı bir süreç izlerken, 80'lerde hizmet sektörünün yükselmesi ile kadınların da işgücü piyasasına dâhil olmasını gerektirmiş ve buna bağlı olarak işgücünün kadınsallaştığı bir döneme girilmiştir. Bu da küreselleşme sürecinin kapitalist şeklinin erkek egemenliğinden toplumsal cinsiyete dayalı işbölümüne evrilişi olarak yansımıştır. Manuel (elle yapılan) olmayan becerilerin ödüllendirildiği bu yeni endüstrilerde kadın işçiler, özellikle Ortadoğulu olanlar, el becerilerinden dolayı ideal işçiler olarak görülmüştür. İşgücü

---

¹ 1920'lerde Henry Ford tarafından uygulamaya getirilen, bant sistemi olarak da geçen kapitalist üretim şeklidir.

piyahasına katılan kadınlar, aynı işi yaptıkları erkek işçilerden daha az ücret almakta ve yönetilmesi daha kolay görülen bir grup olarak konumlandırılmaktadırlar. Bu durum da işgücünün kadınsallaşmasına, aynı zamanda yoksulluğun da kadınsallaşmasına sebep olmuştur (Bombongan, 2010: 20).

Ekonomik ve toplumsal yaşamda çeşitli ayrımcılığa maruz kalan kadınlar, üretime katkıda bulunmakta ancak kalkınmadan yeterli düzeyde faydalanamamaktadır. Bu da toplum içerisindeki ikincil konumlarını ve dışlanma risklerini güçlendirmektedir. Ataerkil aile yapısının yaratmış olduğu kadın algısına bakıldığında, toplumsal cinsiyet rolleri kadınları eve hapsedmektedir. Ev içerisindeki tüm işler, eşlerinin ve çocukların bakımı ve sorumluluğu üçgeninde eve hapsedilen kadınların, ekonomik yaşama katılımı beklenmemektedir. Bu beklentiler kadınların sosyalleşme sürecine, eğitim hayatında elde edeceği olanaklara, içindeki potansiyeli dışa vurmasına ve kendini gerçekleştirmesine ket vurmaktadır. Aslında kadının toplumsal beklentiler dâhilinde, evin tüm sorumluluğunu sırtlayan ve ekonomik olarak bağımlı olan konumu başlı başına dışlanma sebebi olarak görülebilir. Hem ekonomik olarak bağımsız olmaması hem de evin her türlü sorumluluğunu üstlenmesi kadını toplumsal ve kültürel yaşamdan soyutlamaktadır. Bu bağlamda, erkeğin ekonomik gücü elinde bulundurmasından ötürü cinsiyetler arasındaki ayrım derinleşmektedir.

İçinde bulunulan toplumsal yapıya göre zaman içerisinde değişen ve gelişen kadınların var olma çabaları hala devam etmektedir. Yüzyıllardır üretimin her alanına katkıda bulunan kadınlar, kalkınmadan yeterli payı alamamakta, bunun üzerine de dünyada yoksulluktan en çok etkilenen grup olmaktadır. Ataerkil toplumlarda, kadının iş hayatına katılımıyla birlikte hem evde hem dışarıda çalışması çatışma yaratmaktadır. Bu ikili yapı sebebiyle kendini çatışmanın içinde bulan kadın, bir de iş hayatında aynı işi yaptığı erkek işçilerden daha az ücret alarak ikincil konumuna katlanmakta ve her türlü şiddete maruz kalmaktadır (Bölükbaşı, 2008: 50).

Ülkelerin gelişme düzeyine göre kadınların işgücüne katılım oranları farklılaşmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kadın ve erkeklerin işgücüne katılım oranı arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Dünyanın diğer bölgelerine göre kadınların işgücüne katılım oranı daha düşük olan, Cezayir, Suriye, Lübnan ve İran gibi

ülkelerde bu oran %10-20 arasında seyretmektedir. Bu oran, kadınların daha çok tarım sektöründe işgücüne katılımını yansıtmakta, ücretli istihdama girişleri sınırlı olmaktadır. Kuzey Avrupa ülkeleri gibi gelişmiş ülkelerde ise, sosyo-kültürel, ekonomik ve kurumsal nedenlerle kadınların işgücüne katılım oranında artış görülmüştür. Bu durum, kadın ve erkek arasındaki işgücüne katılım oranları arasındaki farkı azaltmaktadır. Sosyal normlarda, aile yapısındaki ve yaşam tarzındaki değişimler; atipik çalışma koşullarının yaygınlaşması, ekonomideki tarım ve sanayiden hizmet sektörüne kayan yapısal değişimler ve işgücü piyasasındaki kurumsal değişimler sebebiyle işgücüne katılım oranlarındaki cinsiyetler arası fark azalmıştır. Bu oran, 1990'lı yıllarda Avrupa Birliği'nde %25'ten %18'e düşmüştür. Birlik üyesi ülkelerde işsizlik oranlarının cinsiyetler arası dağılımına bakıldığında da, erkeklerin işsizlik oranı %6,5 iken, kadınlarınkinin %8,7 olduğu görülmektedir. 1990'lı yılların sonlarında AB'de tam zamanlı bir işte çalışan toplam 125,5 milyon kişinin üçte biri kadınlardan oluşmaktadır. İşletme sahibi ya da bağımsız çalışanların beşte ikisinden daha azını kadınlar oluştururken, ücretsiz aile çalışanlarının üçte ikisi kadınlardan oluşmaktadır. Bu rakamlar çerçevesinde durum değerlendirmesi yapıldığında, kadınların cinsiyet eşitsizliğine bağlı olarak işgücü piyasasında dışlanmaya maruz kaldıkları söylenebilir (Bölükbaşı, 2008: 51). Bombongan, sosyal dışlanmanın şifreleri olarak ırk ve etnik yapıyı vurgulamış, günümüz post-ayrılıkçı dünyasında renk ayrımına dayalı ırkçılık ifadelerinin değişmiş olabileceğinin de altını çizmiştir. Ekonomik küreselleşme tarafından ayrıcalıklı bir konuma gelen etnik azınlıkların kontrolündeki monopol ekonomilerde de ırkçılık ile karşılaşmaktadır. Aslında yoksulluğun, toplum içerisindeki dışlanan ve içerilenler şeklinde bir ayırım yaratmasından sorumlu olan tüm sosyal yapı ve politikaların olduğu kadar dışlanmanın da bir renginin var olduğu görülmektedir (Bombongan, 2010: 21).

Ayrıca 11 Eylül sonrasındaki süreç göz önüne alındığında, özellikle Avrupa'nın aşırı sağ kesiminde yükselen yabancı düşmanlığı ve bunun paralelinde Müslüman karşıtlığı da dışlanmanın dinsel boyutu olabileceği şeklinde değerlendirilebilir. Bir dine mensup olmanın terörizmle bağlantılı algılanması, toplum içerisinde yaşayan Müslümanların terörist olarak etiketlenerek toplumun geri kalanından ayrıştırılması her alanda dışlanmalarına kapıları açmaktadır. Sırf Müslüman

olduğu için işe alınmayan bireyler, önyargılardan ötürü iletişim ve yakınlık kurulmaktan kaçınılması ya da yalnızca Müslümanların yaşadığı semtler ya da mahallelerin olması dışlanmanın ekonomik, sosyal ve mekânsal boyutlarını göstermektedir.

3.4. SOSYAL DIŞLANMANIN ÇEŞİTLERİ

Sosyal dışlanmaya maruz kalan bireylerin aynı özelliklere sahip olmadığı, çok çeşitli sebepler ile birey ya da grupların dışlandığı söylenebilmektedir. Dışlanmakta olan bireylerin bu heterojen özellikleri sebebiyle, farklı mesleki deneyimlere sahip olan ya da deneyimsiz, mevcut istihdam koşullarında istihdam edilmeye uygun niteliklere sahip olmayan, eğitimini sürdürmeyi bırakmış ya da tamamladığı halde işsiz durumda olan, vasıfsızlar, emekli olanlar gibi geniş yelpazedeki insanların sosyal dışlanma şekilleri, sosyal ilişkiler, sosyal ve kurumsal destek alma durumlarına göre bir değerlendirme yapmak daha uygun olacaktır. Dışlanma karmaşık bir süreci temsil ettiğinden, dünya üzerindeki tüm işsizlerin, yoksulların ya da eşitsizlikle karşılaşanların mutlaka sosyal dışlanmaya maruz kaldıklarını söylemek mümkün değildir. Bu duruma tersten bakıldığında, işi olan, sosyal korumadan yararlanan, sosyal ilişkileri kuvvetli ve az ya da çok bir gelire sahip olan kişilerin sosyal dışlanmayla karşılaşmayacaklarını söylemek de mümkün görünmemektedir (Çakır, 2002: 95).

Bölgesel ve dönemselsel farklılıkların ve sosyo-ekonomik yapının oldukça önemli olduğu bir süreci ifade eden sosyal dışlanmanın temelinde toplumsal yaşama katılamama yatmaktadır. Toplumsal yaşama katılamama durumu da tek boyutlu bir süreç olarak düşünülemeyeceğinden herhangi bir alanda yaşanan mahrumiyet ya da dışlanma diğer alanlarda yaşanacak dışlanmayı da beraberinde getirmektedir (Yıldırım, 2014: 92). Bu bağlamda sosyal dışlanma biçimleri birbiri ile yakın ilişki içerisinde olan dört ana başlık altında; ekonomik dışlanma, toplumsal dışlanma, siyasi dışlanma ve mekânsal dışlanma şeklinde sınıflandırılacaktır. Farklı dışlanma türleri birbirinin etkisini arttıran ve iç içe geçmiş bir şekilde var olmaktadır. Ayrıca dışlanmanın bu farklı çeşitlerinin birbirlerini beslemesi ve tetiklemesi de söz konusudur. Ekonomik dışlanmaya maruz kalmak, toplumsal hayata katılım konusunda imkânlara

erişimi de engellemektedir. Bu sürecin, siyasi ve kültürel dışlanmayı da beraberinde getirmesi mümkündür ve birbirinden bağımsız değerlendirilememektedir. Dışlanmanın farklı boyutlarının birbiri ile etkileşim halinde olması sebebiyle dışlanma süreçleri kendini besleyen bir döngü olarak düşünülebilir. Ayrıca dışlanmanın kuşaklararası aktarımında da bu tarz bir döngüden bahsedilebilir. Dışlanmaya maruz kalan bireylerin çocukları da bu dışlanma çemberi içerisinde büyüdükleri için dışlanmadan kurtulma olasılıkları çok düşük olmakta ve dışlanma kuşaklararası aktarılarak döngüsel bir şekilde devam etmektedir (Adaman ve Keyder, 2007: 11).

3.4.1. Ekonomik Dışlanma

Ekonomik alandan dışlanma; işgücü piyasasından dışlanma ve tüketim toplumundan dışlanma olarak ana hatları ile iki bölüm altında incelenecektir. Ekonomik alanda yaşanan dışlanmada kilit rolü olan ve üzerinde önemle durulan işgücü piyasasından dışlanma özellikle ayrıntıları ile incelenmeye değerdir; zira işgücünden dışlanıyor olmak tüketim toplumundan da dışlanmaya sebep olacak ve aralarında karşılıklı bir ilişki doğuracaktır.

3.4.1.1. İş Gücü Piyasasından Dışlanma

İşgücü piyasasından dışlanma pek çok görüşe göre sosyal dışlanma ile doğrudan ilişkili olarak görülmektedir. İstihdama dâhil edilme ya da dâhil edilme şekli işgücü piyasasından sosyal dışlanmayı belirleyen unsurlardır. Bu bağlamda, işgücü piyasasının yapısının anlaşılması sosyal dışlanma süreçlerini açıklamak için önem teşkil etmektedir (Bölükbaşı, 2008: 59). İşgücü piyasasından dışlanmanın kapsamına bakıldığında ise, uzun süreli işsizler, ilk defa iş arayan fakat işgücü piyasasından kendi niteliklerine uygun iş bulamayanlar, işletmelerin sayısal esneklik sağlamak için ya da teknolojik gelişmeler sonucu işine son verilenler ve tekrar iş bulma olasılığı düşük olan insanlar karşımıza çıkmaktadır. Uzun süreli işsizlik durumunda bireyler, hem kişisel hem de varsa ailelerinin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksun oldukları bir durumun içerisinde. Uzun süreli işsizler için sosyal ve ekonomik yardımlar elzem durumdadır. İlk defa iş arayanlar ise bu uzun süreli işsizlik durumundan olumsuz etkilenmektedir. Çünkü bu durum sosyal dışlanma sürecini hızlandırmaktadır. Buna

paralel olarak da kendi geleceğini belirleyememe ve gelecek konusundaki güvensizlik, hayatlarının yalnızca ekonomik boyutunu etkilememekte, aynı zamanda evlilik ve çocuk sahibi olma gibi konularda da kişiyi belirsiz bir sürece sokmaktadır (Çakır, 2002: 97).

Bireylerin işsiz olması durumu yoksullukla doğrudan bağlantılı olarak değerlendirilmesine karşın, çalışan bireylerin yoksul olmadığı şeklinde net bir ayırım yapılamamaktadır. Zira bir iş sahibi olmak yoksulluğu tamamen ortadan kaldırmaz. Sahip olunan işten elde edilen gelir yeterli değilse istihdam sürecinde yoksullukla karşılaşmaktadır. Bu bağlamda çalışan bireylerin yoksulluğu en az işsizlerin yoksulluğu kadar önemli olan bir toplumsal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. İşsiz olma durumuyla karşılaşılacak bireyin geleceğe dair umutsuz ve güvensiz olma durumu, çalışan ancak yeterli gelire sahip olmayan bireyler için de geçerlidir. Buradan hareketle bireylerin işgücü piyasasındaki konumları, sosyal dışlanmanın boyutlarını ve biçimlerini şekillendirmektedir. Aşağıda da ayırımı yapılacağı şekilde, dışlanma işsizler için istihdamdan dışlanma şeklinde görülürken, çalışan yoksullar açısından da istihdam sürecinde dışlanma olarak görülmektedir (Şahin, 2009: 72).

3.4.1.1.1. İstihdamdan Dışlanma: İşsizlik

İstihdamın, sosyal içerilme ve bütünleşmenin ana bileşeni olduğu söylenebilmektedir. İstihdam bireylere tüketim yoluyla topluma katılma ve ekonomik alanda güç kazandırmanın yanı sıra, onların sosyal katılım ve kişisel gelişimlerine de katkıda bulunmaktadır. Bu durumda istihdam bireylerin toplumsal statüsünü ve özgüvenini de belirlemektedir. İstihdama katılmama yani işsizlik, bireylerin sosyal dışlanmasına sebep olan önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İşgücü piyasasında, uzun süreli işsizler, eğitimlerini bitirdikten sonra ilk defa iş arayan fakat niteliklerine uygun iş bulamayanlar, değişik etnik azınlıklara üye niteliksiz işgücü ile işletmelerin sayısal esneklik sağlamak amacıyla ya da teknolojik gelişmeler sonucunda işten çıkarılan ve tekrar iş bulma olasılıkları düşük olanların oluşturduğu geniş bir grup sosyal dışlanma kapsamında değerlendirilmektedir. Uzun süreli işsizlik pek çok ülke için sosyal bir tehlike olarak algılanmakta ve sosyal dışlanmanın en önemli bileşeni

olarak görülmektedir. Uzun süreli işsizlik bireyin, hak ve özgürlüklerinden mahrum olması ve buna bağlı olarak kendine olan özgüvenini yitirmesine sebep olmaktadır. İşsiz olan bir birey sigorta, sağlık ve emeklilik gibi haklardan mahrum olmaktadır. Bu da bireyi toplum içerisinde korumasız ve savunmasız olduğu bir duruma itmektedir. İşsiz bir bireyin suça eğilimi daha kolay olmaktadır. Ayrıca bunların yanı sıra, istihdamın sınırlı olduğu ve istihdam edilirken etnik ayrımcılıkların yaşandığı toplumlarda daha büyük sorunlarla karşılaşılabilir (Sapançalı, 2005: 74-75).

İşsiz kalan bireyler, depresyon, kaygı ve umutsuzluk gibi psiko-sosyal sorunlarla da karşılaşmaktadır. Bu sorunların temelinde, işsizliğin bireylerin yaşam kalitesinde ani bir düşüşe sebep olması, yeni istihdam olanaklarının bulunmadığı takdirde ekonomik zorluklar ve yoksulluğa sebep olması yatmaktadır. Ayrıca günlük yaşam ve çalışma alışkanlıklarının, işine bağlı kişilerin işten çıkarılmalarıyla sosyal ilişkilerinin bozulması ve engellenmesi de bu tarz psiko-sosyal sorunlarla karşılaşmaya neden olmaktadır (Bölükbaşı, 2008: 60).

İşgücü piyasasından dışlanma, yalnızca iş bulma beklentisi içinde olup da erişemeyenlerin yani işsizlerin dışında, işgücü piyasasına katılamayan, katılımı önlenen veya katılmak için yeterli istek ve niteliğe sahip olmayanları da kapsamaktadır. Bu kapsamda ilk göze çarpan grup kadınlardan oluşmaktadır. Zira kadınların toplumsal yaşamdan dışlanmaları ile toplumsal yapı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Ataerkil yapının yoğun olarak hissedildiği toplumlarda kadınların eğitim olanaklarına erişmeleri önünde ciddi engeller bulunmaktadır. Bu toplumlarda kadının eğitim sürecine ve iş hayatına katılımı engellenmekte, buna bağlı olarak kadınların sosyal ilişkiler ağı içerisinde kendine yer edinmeleri mümkün olmamaktadır. Bu da kadınların toplumsal yaşamdan dışlanmasına sebep olmaktadır. Kadınların toplumsal yaşamda yer edinmelerinin yalnızca evlilik yoluyla olabileceği bu güçlü ataerkil yapı kırsal bölgelerde yoğun olarak görülmektedir. Ancak göç vasıtasıyla kentsel alanlarda da görülür hale gelmiştir. Kadının evlilikle birlikte “ev kadını” olarak ekonomik ve sosyal yaşamdan izole edilmiş, üretim sürecine katılamayan bir şekilde konumlandırılması dışlanma sürecini beraberinde getirmektedir (Çakır, 2002: 98). Kadınların dışında, yoksulluk ve fırsat eşitsizliği sebebiyle işgücü piyasasına katılamayan ya da kendi

niteliklerine uygun iş bulma olanağına sahip olmayan, hayatlarını başka insanların yardımları ile sürdürmeyi alışkanlık haline getirenler de işgücü piyasasından sosyal dışlanmışlar olarak nitelendirilebilir (Bölükbaşı, 2008: 61).

3.4.1.1.2. İstihdam Sürecinde Dışlanma: Çalışan Yoksullar

Bir ülkede işsizlik oranının düşük olması, istihdam edilebilirliğin yüksek oranlarda seyretmesi ile işsizlik kaynaklı sosyal dışlanma riskinin düşük olacağı gibi bir çıkarım yapmak doğru olmayacaktır. Zira, toplum içerisindeki yoksul kesim temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla formel sektörlerdeki işlerde istihdam edilmek için yeterli niteliklere ve yeteneklere sahip olmadıklarından, karşılıklarına çıkan düşük ücretli ve geçici işleri kabul etmek yönünde bir eğilim göstermektedirler. Yoksulluktan kurtulma konusunda bir etkisi olmayan ancak asgari ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan bu tarz işlerde çalışan bireyler, sağlıksız ve iş güvencesinden yoksun şartlarda çalıştıkları için toplum içerisinde “çalışan yoksul” olarak konumlandırılmıştır (Işık-Erol, 2013: 64).

Çalışan yoksullar olarak nitelendirilen bu grup kapsamındaki bireyler, bir işe sahip olmakta, ancak yeterli gelir, sosyal ilişkiler ve sosyal korumaya erişememektedir. Düşük olan işçi ücretleri, bireylerin yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılamaya yeterken, bu ihtiyaçlar dışında eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel faaliyetleri karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Bu da yeni yoksulların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Şahin, 2009: 74-75). Ayrıca yalnızca asgari ihtiyaçlarını karşılama konusunda yeterli olabilen bu bireylerin toplumla etkileşim gerektiren diğer ihtiyaçlarını karşılayamaması durumu toplumla arasındaki bağların zayıflamasını da beraberinde getirmektedir (Çakır, 2002: 98). Kamu ve özel sektördeki alt düzey çalışanlar ile marjinal sektörlerde çalışanlar da çalışan yoksullar kapsamında değerlendirilmekte ve grubun ortak özelliği, eğitim seviyesinin düşük olması ve buna bağlı olarak da vasıfsız işgücü şeklinde istihdam edilmeleri olarak görülmektedir (DPT, 2001: 105). Çalışan yoksulların var olması, işsizlik oranının düşük olduğu ülkelerde bile dışlanma tehlikesinin var olduğunu ifade etmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde çalışan yoksul kesimin yaygınlaşması, yalnızca istihdam yaratarak işsizlik oranını azaltma yoluyla izlenen yoksullukla mücadele politikalarının da geçerliliğini sorgulanır hale getirmiştir (Şahin, 2009: 75).

Esnek istihdam olarak nitelenen kısmi ve geçici süreli çalışma şekilleri, bireylerin tam zamanlı ve güvenceli bir işte çalışırken elde ettiği sosyal, ekonomik ve psikolojik kazanımların azalmasına ve sekteye uğramasına sebep olmaktadır. Bu durum kısa süreli ya da geçici işlerde gönüllü olarak çalışıp, kazanç elde eden öğrenciler ya da çocuklu kadınlar için sosyal dışlanmaya götüren süreci tetiklemektedir. Kısa süreli işsizliğe yol açan geçici çalışma ile bireyin geçici olarak iş sahibi olması sosyal dışlanmanın ortaya çıkmasına engel olamamaktadır. Çalışan yoksulların önemli bir bölümü kadınlar ve çocuklardan oluşmaktadır. Yoksul ailelerin gelir düzeylerinin düşük olması sebebiyle aile fertlerinin, kadın ve çocukların, emeğinin kayıt dışı sektörlerde düşük ücretlerle ve her türlü korumadan mahrum bir şekilde piyasada kullanımına yol açmaktadır. İşgücü piyasasına katılımdaki olanaklar kentlerde daha fazla olabileceği gibi, eğitim seviyelerinin düşük olması, sosyal yeteneklerin yeterli olamaması nedeniyle düşük vasıf gerektiren işlerde, düşük ücretlerle ve güvencesiz koşullarda istihdam edilmeleri nedeniyle sosyal dışlanmanın önüne geçmek bu koşullar altında mümkün görünmemektedir (Çakır, 2002: 98).

3.4.1.2. Tüketim Toplumundan Dışlanma

Tüketim toplumuna giden yol, üretimin bireyden bağımsızlaşması ile ilişkilidir. Seri üretim, kitle tüketimi ile birlikte yürütüldüğü takdirde varlığını devam ettirebilir. Tüketim toplumunda her bireyin öncelikli işlevi tüketmektir. Tüketim toplumunun üyelerini şekillendirmesi öncelikli olarak tüketici rolü oynama ihtiyacı ve isteği ile söz konusudur. Tüketim toplumunda, önceden toplumun ekonomik işlevselliğinin iktisadi büyüme ve ulusun üretici gücü ile ölçülmesinin yanı sıra tüketicilerin istek ve kuvvetlerine bağlı bir değişim yaşandığı görülmektedir. Üretim toplumunun aksine tüketim toplumunda, çalışan bireylerin yalnızca emeği ve düşünsel anlamda çabasının yanında kendi tüketimini yönlendiren, yalnızca üretim sistemi içinde sahip olduğu yerin bir sonucu olmadan tüketime aktif bir şekilde katıldığı bir süreci beraberinde getirmektedir. Emeğin ikincilleşerek tüketici fonksiyonu ortaya çıkardığı da söylenebilmektedir. (Şan, 2008). Tüketilen şeyin gerçekten ihtiyaç dâhilinde olup olmaması ikinci plana atılırken, öncelikli olan ve bireylere pompalanan tüketim

faaliyetidir. Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile birlikte reklam ve tanıtımlar yoluyla tüketimi özendirme politikalarının toplumlar üzerindeki nüfuzu artmıştır. Tüketimin bu şekilde özendirilmesi ile beraber, tüketime katılacak maddi imkânlarla sahip olamayan bireyler sosyal dışlanma riski ile karşı karşıya kalmaktadır (Şahin, 2009: 71).

Sosyal dışlanma, tüketim toplumunda ortaya çıkan yeni yoksulluk olgusu ile ilişkilendirilerek açıklanabilir. Çünkü sosyal dışlanmaya maruz kalan bireyler, tüketim kalıplarından ve kültüründen mahrum olmaktadır. Bu bağlamda sosyal dışlanma, refah devletinin sunduğu imkânlardan mahrum kalma, sosyal hizmetlerin maliyetlerini finanse edememe ve tüketim kalıplarına uygun bir şekilde tüketememenin yol açtığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Önceden gelir elde edeceği bir işe sahip olmama durumunu ifade eden yoksulluk tanımı, artık özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yeterli seviyede tüketemiyor olmak şeklinde bir dönüşüm geçirmiştir. Tüketim toplumunda bireyin yeteri kadar tüketememesi yani toplum içerisindeki tüketici rolünü başarı ile oynayamaması sosyal dışlanma süreçlerini beraberinde getirmektedir (Bölükbaşı, 2008: 58). Tabii bu söylemden hareketle, bireylerin toplum içerisinde tüketici rolünün toplumsal bütünleşmeye götüreceği sonucunu çıkarmak mümkün değildir. Bireyin tüketiyor olmasının tüketim toplumu tarafından beklenen bir durum olması, tüketemediği takdirde belli mekanizmalar ile sosyal dışlanmaya maruz kalacağını gösterirken, tam tersi bir durumda yani tüketime aktif bir şekilde katıldığında da dışlanmaya maruz kalmayacağı söylenememektedir.

3.4.2. TOPLUMSAL DIŞLANMA

Toplumsal dışlanma, toplumsal ve sosyal yaşamdan dışlanma ve sosyal refah hizmetlerinden dışlanma şeklinde iki boyutta incelenmektedir.

3.4.2.1. Toplumsal ve Sosyal Yaşamdan Dışlanma

Toplumsal bütünleşmenin önünde büyük bir engel olarak görülen sosyal dışlanma, bireyleri toplumsal hayatın dışına iterek onları izole etmektedir. Bireylerin,

sahip oldukları etnik köken, ulusal kimlik, din, dil, ten rengi, cinsel yönelimler, göçmen ya da mülteci olmaları ya da engelli olmaları gibi unsurlar toplum içerisinde dezavantajlı olarak konumlandırılmalarına ve bu unsurların bir suç olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bu da söz konusu sınıflandırmalara tabi olan bireylerin toplumdan dışlanmasına sebep olmaktadır. Toplum dışına itilen bu bireyler mücadele edilmesi veya yok edilmesi gereken ya da toplum tarafından yok sayılan, vergisini ödeyen ulus devlet vatandaşlarının sırtındaki yük, toplumsal parazit olarak görülmektedir (Hekimler, 2012: 5).

Kendi dini inançlarını yaşama, adet, gelenek göreneklerini yerine getirme, kültürel değerlerine uygun yaşama, kendi dilini konuşma gibi özgürlüklerin kısıtlanması ya da engellenmesi durumu ile karşılaşan bireyler toplumsal alanda dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Özellikle farklı kültür ve inanış biçimlerinin hoşgörüsü ile karşılanmadığı toplumlarda bu durum, dışlanma süreci uç boyutlara taşınarak bu bireylerin, toplumsal parazit olarak görülmeleri gibi etkenlerle yabancı düşmanlığına kadar gitmektedir. Bu dışlanma süreci mekânsal bir dışlanmaya da yol açarak gettolaşma ve gecekondulaşma gibi sonuçları beraberinde getirmektedir. Mekânsal dışlanmayı da beraberinde getiren çok boyutlu bir süreç niteliğindeki toplumsal alandan dışlanma olgusu, toplumsal bütünleşmeye olan inancı azaltmakta, bireylerin yabancılaşmasına ve toplum içerisindeki kutuplaşmanın artmasına neden olmaktadır (Aktaş, 2014: 24).

Yabancılaşma kavramı, hem psiko-sosyal hem de psikolojik temelli felsefi boyutuyla kullanılmaktadır. Bu bağlamda, bireyin grup ya da toplumdan uzaklaşması ve kendini topluma ya da gruba ait hissetmemesi psiko-sosyal kullanımı olarak görülürken, metalaşma/şeyleşme ise felsefik kullanımı olarak görülmektedir. Metalaşma söylemi, bireyin obje olduğu durumu, “şey”e dönüşmesini ve bu süreçte kimliğini kaybetmesi durumunu ifade etmektedir (Özhasar, 2013: 24). Yabancılaşmanın bir göstergesi olan dışlanma, aynı zamanda yabancılaşmanın önemli bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal izolasyon ya da dışlanma, bireyin toplum tarafından kabul görülmediği, itildiği hissine sahip olduğu durumlarda daha fazla gündeme gelmekte ve bireylerin diğerleri ile anlamlı iletişim ve etkileşim kuramamasına neden olmaktadır. Toplumdan izole edilme ve dışlanmanın somut bir göstergesi, bireyin toplumsal

normları bilmemesi ya da bildiği halde bunlara riayet etmemesi sonucunda topluma aykırı davranış kalıplarını benimsemesi olarak görülebilir. Yani toplumdan dışlanma süreci, bireyin bilinçli olarak kendini toplumdan uzaklaştırması şeklinde olabileceği gibi çevrenin bireyi dışlaması şeklinde de olabilmektedir (Ünaldı, 2011: 29-30).

3.4.2.2.Sosyal Refah Hizmetlerinden Dışlanma

Sosyal refah devleti, bireylerin sosyal durumları ile ilgilenmek, onların asgari yaşam standartlarını sağlamak, eşitsizliği gidermek ve “insanlık onuru”nun korunmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Tüm bunları sağlayabilmenin sosyal adaletin sağlanması ile mümkün olacağı düşüncesinden hareketle, devletin ekonomik ve sosyal yaşama aktif olarak müdahale etmesi meşru ve gerekli görülmektedir (Bulut, 2003: 175).

Toplumsal dışlanmanın boyutlarından biri de sosyal refah devleti hizmetlerinden dışlanma şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bireylerin, refah devleti tarafından sağlanan eğitim, sağlık, barınma ve sosyal koruma gibi imkânlardan yeterli seviyede faydalanamama durumu toplumsal alandan dışlanmanın göstergesidir (Şahin, 2009: 76). Devletlerin, sosyal koruma programlarını insan hakları temelinde yürütme yükümlülüğü, eğitim, sağlık, barınma, giyim ve gıda gibi hakları kapsayan yeterli yaşam koşullarına sahip olma gibi birçok insan hakkının gerçekleştirilmesi mecburiyetinden doğmaktadır. Sosyal koruma sisteminin insan hakları temelli olması, bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını geliştirmenin yanı sıra sivil ve siyasal haklardan faydalanma imkânı sağlamaktadır. Ayrıca yürütülen bu sistem, uzun dönemli kalkınma çabalarına katkıda bulunmakta, yoksulluk ve eşitsizliğin engellenmesi üzerinde de olumlu etkileri olmaktadır (Kapar, 2015: 158-159).

Kolektif güvencenin yerini özel girişimlere bırakması, refah hizmetlerinin devletin düzenleme ve denetlemesinin dışında bırakılması ve bu hizmetlerin piyasa mekanizmalarına bırakılması ile birlikte, gelişmiş ülkelerdeki sosyal refah seviyesi dışlanmayı engellemekte yetersiz kalmıştır. Hatta bu süreç yeni dışlanmışların da ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerdeki duruma bakıldığında, bu hizmetlerin zaten az olduğu ve toplumun büyük bir kısmını dışarıda bıraktığı ve her geçen gün bu hizmetlerden daha çok kişinin dışlanmakta olduğu görülmektedir. Bu

bağlamda sosyal dışlanma olgusu, sorgulanmakta olan refah devletinin revize edilmesinin elzem olduğunu göstermektedir (Bölükbaşı, 2008: 66).

Sosyal refah hizmetlerinden dışlanma eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi haklardan yeterli seviyede faydalanamama şeklinde kendini gösterdiği yukarıda da belirtilmişti. Eğitim, bireylerin temel insan hakkı kapsamında görülmekte ve vatandaşlık haklarının önemli parçalarından biri olan sosyal haklar kapsamında değerlendirilmektedir. Zira bireyleri, çocukluğundan itibaren eğitim yoluyla şekillendirmek mümkündür (Güler, 2014: 80). Eğitim sürecinin bireyleri zihinsel anlamda özgürleştiren, geliştiren ve dönüştüren bir yapısı vardır. Bu sebeple eğitim, toplum içerisindeki tüm vatandaşların, dil, din, etnik köken veya sosyal sınıf gözetmeksizin, hiçbir ayrımcılığa maruz kalmadan eşit koşullar altında eğitim görme hakkına sahip olması gereken en temel kamu hizmetlerindedir (Bölükbaşı, 2008: 66).

Bireylerin sosyal ve zihinsel yeteneklerini ve niteliklerini geliştiren bir süreç olan eğitimin toplumsal bütünleşme üzerinde önemli işlevleri bulunmaktadır. Zira tam tersi bir durumda eğitim, dışlanmayı tetikleyen unsurları harekete geçirebilmektedir. Eşit bir şekilde eğitim sürecine katılamayan ve ondan faydalanamayan bireyler için eğitim dışlayıcı bir süreci ifade etmektedir. Günümüz toplumunda bilgi ekonomisi içerisinde eğitimde yaşanan eşitsiz tutumlar sebebiyle tamamen korumasız durumdaki dezavantajlı bireyler veya gruplar sosyal içerilmeye engel olan unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İyi bir eğitim alma şansı yakalayamayan bireylerin toplumsal statü ve gelir anlamında iyi konumda bulunacakları işlere erişimleri mümkün olmayacaktır. İyi eğitim almamış bireyler, meslek edinememekte; bu sebeple de işgücü piyasalarında dışlanmaya maruz kalmakta ve tüketimden, sosyal korumadan ve barınma gibi haklardan yoksun olmaktadır. İçinde bulunulan süreç değerlendirildiğinde, suç eğilim ve yabancılaşmanın da beraberinde geleceğini söylemek mümkündür (Güler, 2014: 80).

Sağlık, ekonomik, toplumsal ve politik bir mesele olmasının yanı sıra öncelikli olarak temel bir insan hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksul ve toplum tarafından marjinal olarak etiketlenen bireylerin hastalıkları ve ölümlerinin kaynağı olarak eşitsizlik, adaletsizlik, yoksulluk, şiddet ve sömürü görülmektedir (Bölükbaşı, 2008:

69). Sağlık hakkı ve sosyal dışlanma arasında karmaşık bir neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Sağlık kavramı bireylerin elde ettiği gelirle doğrudan ilişkilendirilmektedir. Sağlık haklarına erişim ile gelir yakın bir ilişki içerisindedir. Gelir seviyesi düşük olanlar yani toplum içerisindeki yoksul kesimin sağlık haklarına erişimde sıkıntılar yaşamaması, sağlıklarının bozulmasına ve hastalıklara yol açmaktadır. Bu şartlar altında gelir seviyesi düşük birey ve gruplar sağlık hizmetlerinden tam olarak yararlanamamakta ve bu durum sosyal dışlanmalarına neden olmaktadır (Güler, 2014: 80-81). Çünkü bireylerin fiziksel ya da psikolojik olarak sağlıklı olmaları topluma katılımları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Toplum içerisinde fiziksel ya da psikolojik olarak sağlıklı durumda olmayan bireylerin sosyal dışlanmaya maruz kalma riski sağlıklı bireylere göre daha fazla olmaktadır (Şahin, 2009: 76). Bireylerin engelli, ruhsal ya da fiziksel hasta olmaları toplum içerisinde yoksulluk ve sosyal dışlanma önünde korumasız olan en zayıf grubu oluşturmalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda sağlıklarını kaybetmelerine neden olacak her türlü tehdit hem maddi açıdan hem de sosyal ilişkilerine zarar verecek etkilere sahip olmaktadır. Sağlıkta meydana gelen bozulmalar, işsizlik, yoksulluk, eğitimsizlik ve sosyal izolasyon gibi bireyleri yoksunluğa iten etkenler eş zamanlı olarak ortaya çıkmakta ve birbirinden bağımsız düşünülememektedir. Bu sebeptendir ki, sağlık sosyal dışlanmanın nedeni ya da sonucu olarak tanımlanamayacak kadar derin bir anlama sahip olarak doğrudan sosyal dışlanmanın kendisi olarak görülmektedir (Bölükbaşı, 2008: 70). Bu gibi etkilerinden ötürü devletlerin bireylere eşit ve adaletli bir şekilde sağlık hizmetlerinin sağlanması için gerekli olan önlemleri alması önemlidir.

Sosyal koruma, refah devleti hizmetlerinden dışlanmanın bir diğer görünümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal koruma vasıtasıyla bireylerin yaşamlarının belli süreçlerinde karşılaştıkları risklerin en aza indirilmesi sağlanarak güvenceli bir hale getirilmektedir. İşsizlik, iş kazaları ve çeşitli sebeplerle erken emekli olma durumlarında bireylerin yaşadıkları olumsuzluklar ve mağduriyetler sosyal koruma yolu ile azaltılmaya çalışılmaktadır. Bireyler sosyal güvenliğe erişme konusunda engellemeler ya da kısıtlamalar ile karşılaştığında, bu imkânlarla ulaşılabilirliklerinin azalması toplum içinde koruma altındaki kişilere göre dışlanma ile daha yaygın karşılaşmalarına neden olmaktadır. Bu açıdan dışlanmaya maruz kalma riski sosyal koruma altında olmayan

bireylerde daha yüksektir (Şahin, 2009: 77). En temel amacı yoksullukla mücadele olan sosyal güvenlik, sosyal içerilme politikalarında etkin bir araç olarak görülmektedir. Özellikle Avrupa’da sosyal refah devleti geleneğinin önemli bir motifi olan sosyal güvenlik, nüfusun yaşlanması, işsizliğin artışı ve küresel rekabet ortamında yaşanan ekonomik zorluklar sebebiyle dönüşüme uğramaktadır. Bu da sosyal güvenliğe ilişkin harcamalarda kısıtlamaları beraberinde getirmekte ve bu gelişmelerle dışlanmanın artacağı şeklinde kaygıların artacağı düşünülmektedir. Çünkü Sapancalı’nın da belirttiği gibi, sosyal güvenliğe erişilemeyen durumlar sosyal dışlanmanın en uç görünümünden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Sapancalı, 2005: 86).

3.4.3. Siyasi Dışlanma

Siyasi dışlanma, vatandaşlık hakları, özellikle hukuki hakların tam olarak kullanılmaması veya siyasal katılımın önünde dolaylı ya da doğrudan engeller olması durumunu ifade etmektedir (Adaman ve Keyder, 2007). Diğer bir deyişle, birey ve grupların siyasal karar alma süreçlerinde yer almamaları ya da karar alma yetkilerini başkalarına bırakmalarındır (Güler, 2014: 81). Dışlanmaya maruz kalan bireyler, politik güç kaynaklarına erişememekte, bu sebeple siyasi alanda da dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Bu duruma iki farklı boyuttan bakıldığında, politik olarak güçlü olanlar mevcut güçlerini korumak adına diğerlerini dışlamakta ve dışlanmış olanlar da yeterli hakları olmadıkları için bu güce ulaşamamaktadır. Sosyal dışlanmaya maruz kalanların toplum içerisindeki konumlarına göre siyasal alandan dışlanma seviyeleri farklılık göstermektedir. Bu duruma cinsiyet temelli ayrımcılığa maruz kalma üzerinden örnek verilecek olursa, kadınların siyasi alanda dışlanmasının erkeklere göre daha fazla olduğu söylenebilir. Bireylerin kendilerini etkileyecek kararlar üzerinde söz sahibi olamamaları, karar alma mekanizmalarına katılmıyor olmaları dışlanma sürecini daha da derinleştirmektedir. Bireylerin karar alma mekanizmalarına katılımında yaşadıkları yoksunluk, siyasal sürece katılımın kısıtlı olması durumlarının sürekliliği ile dışlanmanın sürekliliği arasında yakın bir ilişki bulunduğunu göstermektedir (Şahin, 2009: 77). Güler, siyasal dışlanma ile dışlanmanın mekânsal boyutu arasında ilişki kurmuş ve kurduğu bu ilişkiye göre, kırsal bölgelerde ve kentsel alanlardaki gettolarda

yaşayan bireylerin siyasal dışlanma ile daha fazla karşılaştıklarını belirtmiştir (Güler, 2014: 81).

Sosyal dışlanmanın her alanında karşılaşıldığı gibi siyasal dışlanmada da toplum içerisinde dezavantajlı konumda olan bireylerin dışlanmaya daha yoğun bir şekilde maruz kaldıkları söylenebilir. Göçmenler, etnik azınlıklar, gençler ve engelliler bu dezavantajlı gruplar arasında yer almaktadır. Etnik kökene dayalı ayrımcılığa maruz kalma ile meydana gelen siyasal dışlanma, 1960'lara kadar ABD'de siyah ırka mensup bireylerin ekonomik, sosyal ve kültürel haklar bağlamında beyaz ırka mensup bireyler ile arasındaki eşitsiz durum şeklinde örneklendirilebilir. Bu örnekler, Hitler döneminde Almanya'da Yahudilere uygulanan antisemitist politikalar, Apartheid rejimi süresince Güney Afrika'da yaşayan beyaz-siyah ırk arasında haklara yönelik eşitsizlik durumu ya da 19. yüzyıldan beri İngiltere'de var olan İrlanda kökenli bireylere yönelik toplum içerisindeki olumsuz ve tehlikeli olduklarına yönelik algı şeklinde çeşitlendirilebilir. Ekonomik krizler sonrasında yaşanan istihdamdaki daralma süreçlerinde göçmenlere ve azınlıklara yönelik ırkçı ve zenofobik politikalar yükselişe geçmektedir. Ülke içinde yasa dışı bulunan, ucuz işgücü olarak konumlandırılan göçmenler, yerli işçilerin istihdam edilebilirliklerini azalttığı gerekçesiyle dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Göçmen ve azınlıklar açısından yaşanan bu dışlanma süreci, hem işgücü piyasasından dışlandıkları için ekonomik boyutta hem de siyasi boyutta olduğundan, sosyal dışlanmanın iki boyutunu da eş zamanlı yaşadıkları görülmektedir (Güler, 2014: 82-83).

3.4.4. Mekânsal Dışlanma

Çeşitli nedenlerden ötürü bireylerin belli mekânlara erişiminde ve bu mekânlardan faydalanmalarında sorun yaşamaları ve engellerle karşılaşmaları durumu mekânsal dışlanma olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekânsal dışlanmanın ortaya çıkışında içi içe geçmiş iki unsur önem teşkil etmektedir. Bunlardan ilki, bireylerin yaşamış oldukları yere, bölgeye göre ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalmalarıdır. Bu yaklaşım belli bölgelerde yaşayan insanların unutulması olgusu ile karşılaşmaya neden olabilmektedir. İkinci olarak da, bireylerin kişisel ya da hane olarak maddi kaynaklara erişiminden bağımsız olarak, yaşamış olduğu bölgedeki kamu hizmetlerinin nitelik ve

nicelikleri dolayısıyla toplumsal hayata katılamama durumudur (Adaman ve Keyder, 2007: 10).

Konut ve barınma ihtiyacı, bireylere sosyal ilişkilerini düzenleme olanağı verirken, sağlığın korunması, istihdam ve sosyal refaha katılımı da belirlemektedir. Bu bağlamda barınma imkânlarından yeterli derecede faydalanamamak mekânsal dışlanmayı görünür kılmakta ve sosyal bütünleşme önünde engel olarak görülmektedir. Zira barınma güvencesi, sosyal entegrasyon ve aile yaşamının sağlanması için ana etkenlerden biridir. Ayrıca konuttan dışlanma sorunu olarak görülen ve açıklama getirilen evsizlik, en uç dışlanma şekillerinden biri ve dışlanmanın somutlaşmış hali olarak karşımıza çıkmaktadır (Bölükbaşı, 2008: 65).

3.5. SOSYAL DIŞLANMANIN SONUÇLARI

Sosyal dışlanmanın yol açtığı sorunlar hem bireylere hem de bireylerin içinde yaşadığı topluma olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu sebeple dışlanmanın sonuçları bireysel ve toplumsal olarak iki boyutlu değerlendirilecektir.

3.5.1. Bireysel Sonuçlar

Temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak durumda olanlar, uzun süreli işsizler, sosyal güvenceden mahrum olanlar, ırk, etnisite, din, cinsiyet gibi sebeplerle eşitsizliğe maruz kalanlar, azınlıklar ve göçmenler toplum içerisinde sosyal dışlanma riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Dışlanmaya maruz kalan bireyler hem psiko-sosyal hem de fiziksel olarak bir engellilik durumunda yaşamlarına devam etmektedirler (Şahin, 2009: 78). Bu şekilde yaşamaya çalışmak dışlanan bireylerin, özgüvenlerinin azalmasına sebep olmakta, bunun yanı sıra çevrelerindeki insanlara ve toplumsal kurumlara olan inanç ve güvenlerine olumsuz etkide bulunmaktadır (Çakır, 2002: 99). Bu süreç, dışlanmış bireylerin içinde yaşadıkları topluma yabancılaşmalarını, daha sonra kendilerine yabancılaşmalarını beraberinde getirmektedir. Kendi fiziksel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılayamayan, özgüvenlerini yitirmiş, toplum içerisinde zayıf ve korumasız durumda olan bireyler, psiko-sosyal anlamda, stres, kaygı ve depresyon gibi sonuçlarla

karşılaşmaktadır. Dışlanma mekanizmalarının doğrudan bir sonucu olarak görülen durum, bireyin kendini tanımlamasında ve toplum içerisinde kendini tanımlamasındaki değersizleşmedir (Özkul, 2004). Yaşadığı topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmeme bireyin içinde yaşadığı topluma yabancılaşmasına neden olmakta, kendini değersiz, yalnız, başboş, çaresiz ve savunmasız hissetmektedir. Bu durumda bireyler içinde buldukları toplumun kültürel değer ve normlarına ilgisiz, hatta tamamen karşı bir duruş izlemelerine neden olarak toplumsal bütünleşmeye engel olmaktadır. Sosyal entegrasyon konusunda güçlük çeken bireylerin, dışlanma sonrası yaşadıkları psiko-sosyal süreç göz önüne alındığında, toplum içerisinde marjinalleşmelerine yol açmaktadır. Entegrasyon sorunu yaşayan bireylerin alkol, madde bağımlılığı, suç eğilim ve sosyal-ahlaki sapmalar gibi toplum tarafından marjinal olarak algılanan davranışlarda bulunma riskleri artmaktadır (Seyyar, 2004). Toplum tarafından öteki olarak algılanan, riskli ve tehlikeli gruplar olarak etiketlenen bireyler, bu sürecin sonunda kendi hayatları üzerindeki kontrolü yitirmektedirler (Özkul, 2004).

3.5.2. Toplumsal Sonuçlar

Sosyal dışlanmanın toplumun geleceğini ve sürekliliğini tehlikeye sokan toplumsal sonuçları bulunmaktadır. Toplum içerisinde uzun süreli işsizlik ve yoksulluk gibi sebeplerle temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak olan bireylerin bu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla suça eğilimleri ve suçluluk oranının artması, toplumsal norm ve kurumların etkinliğini kaybetmesi, yabancılaşma ve toplumsal patlama ihtimalinin olması beklenebilir sonuçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal değer ve sorumlulukların değersizleşmesi, sosyal düzenlemelerin gerekliliğine ve haklılığına olan inancın azalması ve düzene karşı isyan duygusu sosyal dışlanmanın en önemli toplumsal sonuçları arasında görülmektedir (Çakır, 2002: 100).

Yoksullar ve göçmenler gibi belli grupların, sosyal dışlanmaya maruz kalmaları sonucunda toplumsal ayrışma ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, dışlanan birey ya da gruplar, toplumsal kaynaklara ve hizmetlere erişemiyor olmalarının sorumlusu olarak devleti ve kamu kurumlarını görmektedirler. Hizmetlere erişen ve erişemeyenler arasındaki gelir, kaynak ve değer dağılımındaki adaletsizliğin arttığı

koşullar altında, devletin bu duruma müdahalesi gecikiyorsa ve sosyal adaletsizliğin yaşam tarzlarındaki görünürlüğü artıyorsa sosyal krizler ve yabancı düşmanlığı gibi sorunlar ile karşılaşmaktadır (Aktaş, 2014: 24).

Sosyal dışlanma kavramının çok boyutlu bir yapıda olması, dışlanmanın sosyal parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya bırakacağı korkularını arttırması ve dışlanmaya sebep olan mekanizmaların karmaşık olması sorunun çözümüne yönelik çabaları güçleştirmektedir (Sapançalı, 2005: 52). Bu sebeple sosyal dışlanma, dünya genelinde önemli bir toplumsal sorun ve dolayısıyla toplumların öncelikli konularından biri niteliğindedir.

3.6.SOSYAL DIŞLANMANIN KURAMSAL DEĞERLENDİRMESİ

Siyasi, ekonomik ve sosyal olarak çok boyutlu ve karmaşık bir süreci ifade eden sosyal dışlanma kavramı, bu karmaşık yapısı nedeniyle ideolojik, politik ve sosyolojik olarak farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Sosyal dışlanma alanyazınında Silver'in üçlü paradigması önemli bir yer tutmaktadır. Bu üçlü paradigma; dayanışma, uzmanlaşma ve tekelleşme şeklinde bir ayrım tabii tutulmuştur. Dayanışmacı yaklaşım, temellerini Rousseau ve Durkheim sosyolojisinden almakta ve Fransız cumhuriyetçiliği üzerine kurulmaktadır. Bireysel ya da sınıfsal çıkarlara bağlı olmayan sosyal düzen, ahlaki, normatif ve dışsaldır. Sosyal bağı koruyan unsurlar, ortak kültürel değerler, ahlaki değerler ve haklar çerçevesinde görülmektedir. Dayanışmacı paradigmaya göre, sosyal dışlanmaya maruz kalanlar toplum içerisinde marjinalleşen, asosyalleşen ve sosyal düzenin varlığına tehdit oluşturan düzen dışı insanlar olmaktadır. Bu bağlamda sosyal dışlanmışlar Durkheim'in anomi kavramının bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Özkaplan vd., 2005: 84). Ayrıca toplumdaki aidiyet hissini zayıflayarak "biz" olma bilincinin ortadan kalkması ile anominin ortaya çıkması ilişkilendirilmektedir (Tartanoğlu, 2010: 3). Sosyal dışlanma tıpkı anomi gibi toplumu tehdit etmektedir. Durkheimci bir yaklaşıma göre, entegrasyonun sağlanması bireylerin baskın kültüre asimile edilmesi ile mümkün olabilecektir. Dayanışma paradigması, sosyal dışlanmayı ulusal dayanışma kapsamında değerlendirmektedir. Fransız cumhuriyetçiliğinde kabul görmekte olduğu daha önce de vurgulanan bu yaklaşım

sosyal dışlanmayı, birey ve toplum arasındaki bağı gevşemesi, sosyal bağların kopması şeklinde tanımlamaktadır. Fransa'da büyük şehirlerin banliyölerinde yaşayanlar ve göçmenler bu bağlamda kurgulanmıştır. Cumhuriyetçi retoriğe göre, dayanışma sosyal bağların gücüne dayanmakta ve sosyal bağların erozyona uğradığı durumlarda sosyal düzenin bozulacağı düşünülmektedir (Sunal, 2006).

Dayanışma paradigmasında kurgulanan formel dayanışma, formel hukuk kuralları yardımı ile, rasyonel bürokratik süreçler içerisinde ve insanlara eşit yurttaşlık hak ve sorumlulukları temelinde düzenlenen ve devlet müdahalesini mümkün kılan kurumsallaşmış bir dayanışma türüdür. Bu da bireylere içinde yaşadığı toplumda yalnızca kendine benzeyen, kan bağı ve akrabalık yoluyla bağlı olduğu kişilere güven duymasının ötesinde yabancılara da güvendiği bir toplumsal yapıyı mevcut hale getirmektedir. Bu dayanışmanın birey ve toplum arasındaki bağı muhafaza etmek ve sosyal bütünleşmeyi sağlamak açısından kilit bir rolü vardır. Formel dayanışmanın zayıflaması ve buna bağlı olarak güven mekanizmasının gerilemesiyle ortaya çıkan sosyal dışlanma, toplumsal bütünleşme ve kaynaşmayı tehlikeye sokan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Sapançalı, 2005: 55). Bu bağlamda dayanışma paradigmasına göre, sosyal dışlanma sorununun çözümü, bireylerin özellikle işgücü piyasasında sosyal normlara riayet etmeleri ve bu koşullar altında devletin de bireylere sosyal koruma sağlaması ve bütünleşmeye destek olması, sosyal bağlardaki başarısızlığı çözümleyerek mümkün olacaktır (Bombongan, 2010: 9).

Uzmanlaşma paradigmasının temelinde liberalizm yatmaktadır. Anglo-Amerikan liberalizmi çerçevesinden bakıldığında sosyal dışlanma uzmanlaşma sonucunda meydana gelmektedir. İnsanların birbirinden farklı özellikler taşıması, hem bireysel olarak sahip olduğu yetenekleri hem de elde ettiği kazanımların çeşitlilik göstermesini beraberinde getirmektedir. Toplum içerisinde rekabet eden ve yardımlaşan insanlar, kurumları ve piyasaları oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda birbirinden bağımsız çıkar ve motivasyon kaynaklarına sahip bireylerin gönüllü biçimde alışveriş halinde olduğu ağlar sosyal düzeni ifade etmektedir. Toplum içerisindeki sosyal gruplar, çıkarları ve istekleri doğrultusunda etkileşim halindedir (Sunal, 2006). Bahsedilen bu sosyal düzen içerisinde, sosyal alanlar arasındaki geçişkenliğin ve hareket serbestisinin

engellenmesi sosyal dışlanmayı ortaya çıkarmaktadır. Ancak dışlanma süreci yalnızca sosyal alanlardaki hareket serbestisinin engellenmesi ile değil, bireylerin kendi tercihleri ve hataları gibi bireysel faktörlerle de mümkün olmaktadır. Diğer bir deyişle, uzmanlaşma paradigması sosyal dışlanmayı toplumsal yapı ve bireysel faktörleri göz önüne alarak değerlendirmektedir. Bireyler çeşitli sosyal imkânlarla ve işgücü piyasasında hareket serbestisine sahip olmakta, ancak bu haklara sahip olmama ya da serbest piyasa koşullarında başarısız olma durumunda sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Bireylerin bir alanda dışlanıyor olması diğer alanlarda da dışlanmayla karşılaşacağını ifade etmemektedir. Bireylerin sosyal alanlarda hareket serbestisine sahip olması, uzmanlaşarak özgürlüklerini korumalarına ve daha üretken ve hızlı olmalarına neden olmaktadır. Birbirinden farklı değerlere ve psikolojik güdülere sahip olan bireylerin tercihleri konusunda özgür olmaları, sosyal bütünleşmenin önemli bir koşulu olan aidiyet ve grup üyeliğini zedelemektedir. Bu sebeple, bazı sosyal alanlara dâhil olmak bireysel özgürlüklerden vazgeçmek anlamına gelmekte ve dışlanma ayrımcılığın bir türü olarak görülmektedir (Silver; 1994-1995'den akt. Şahin, 2009: 36). Hangi sebeplerle olursa olsun, işgücü piyasasının dışında kalan bireyler dışlanmakta ve bu dışlanmışlık kişilerin kendi tercihi olarak kabul edilmektedir. Neoliberal ekonomik teori yapısal sorunları göz ardı ederek işsizliği bireylerin seçimleri doğrultusunda gönüllü olarak kabul etmektedir. Yani serbest piyasa koşullarında, daha az ücret alacağı işi tercih etmeyen bireyler işsiz olmayı kendileri seçmektedir. Zira toplumda herkese çalışacağı bir iş bulunmakta ve ekonomi tam istihdam altında çalışmaktadır. Bu bağlamda, uzmanlaşma ABD'deki toplumsal düzeni yansıtmakta; siyahlar, göçmenler ve uyuşturucu bağımlıları sınıf altı olarak nitelendirilmektedir (Sunal, 2006). Uzmanlaşma paradigmasına göre, sosyal dışlanma sorununun çözümü, ekonomik işbölümü ve sosyal alanlardaki hareket serbestisinin önündeki engellerin kaldırılması ve kamusal alana devlet müdahalesinin ve ayrımcı uygulamaların engellenmesi ile mümkün olacaktır (Bombongan, 2010: 10).

Tekelci paradigma, düşünsel temellerini Marx ve Weber'den almakta ve özellikle sol görüşün hakim olduğu Kuzey Avrupa ülkelerinde etkili olmaktadır. Bu görüş, sosyal dışlanmanın kaynağını tekelci grupların varlığı ile ilişkilendirmektedir. Tekelci paradigma, liberal görüşten farklı olarak sosyal düzen içerisindeki hiyerarşik

güç ilişkilerine dikkat çekmektedir (Şahin, 2009: 37). Toplumsal olayların seyrini belirleyen hiyerarşik güç ilişkileri olduğunu ifade eden bu görüşe göre, gücü elinde bulunduran kesim ekonomik ve sosyal fırsatlara diğerlerinin erişimini engelleyecek mekanizmalar üreterek kendilerine kanalize etmektedir. Dışlanma, kaynak yönetiminin toplum içerisindeki bazı grupların diğerlerini dışlayarak tekelleştirmesini ya da ağ üyelerinin kaynak destekli ağ etkinliklerine erişim sağladığı bir durum olarak tasvir edilen fırsat birikimi şeklinde ifade edilen sömürü biçimini almaktadır (Bombongan, 2010: 10). Gücü elinde bulunduran grup, kendisinin dışında bulunan diğer kişilerin gruba girişlerini sınırlamaya çalışmakta ve bu da grup içi dayanışmanın güçlenmesine sebep olmaktadır. İçeride dayanışmayı güçlendirerek ortak bir kimlik paylaşan ve dışarıdakilere mümkün olduğunca set çeken bu grup ya da gruplar, toplumsal eşitsizliği somutlaştırarak dışlanmayı meşru bir hale getirmektedir. (Şahin, 2009: 37). Bu statü gruplarının içine yeni bireyler dâhil olabilmekte ancak bu sınırların yeniden düzenlenmesine sebep olarak güçsüz görülenlerin dışarıda bırakılabilmesine olanak tanımaktadır. Genellikle dışlananların direnç gösterme ihtimalleri göz önüne alınarak bir tehlike unsuru olmamaları için ayaklanmaları ve bilinçlenmeleri engellenerek baskı altında tutulmaktadırlar. Bu paradigmada sosyal haklar ve vatandaşlık kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Küresel anlamda liberal iktisadi düzenin kurallarına riayet ediliyor olsa da, devletin sosyal refahı sağlamak için aktif politikalar üretmesi gerekliliği üzerinde durulan sosyal demokrat görüşte bu yaklaşım önemli bir yere sahip olmakta ve dayanak noktası olmaktadır (Sunal, 2006). Sosyal demokrasi anlayışının yansıması olması sebebiyle tekelci paradigma, sosyal dışlanmanın vatandaşlık gibi araçlarla azalacağını savunmaktadır (Şahin, 2009: 37).

Tablo 1: Silver'ın Sosyal Dışlanma Paradigmaları

Model	Düşünürler	Söylem	İdeoloji	Sosyal Dışlanma Nedeni	Çözüm
Dayanışma	Rousseau Durkheim	Dışlanma	Cumhuriyetçilik	Birey ve toplum arasındaki bağın kopması Ortak değerlerin erozyonu	Bireylerin hakları ve ulusal dayanışmanın için yükümlülükler Kamu kurumlarına önem vermek
Uzmanlaşma	Locke	Sınıfsal Ayrımcılık	Liberalizm	Sosyal alanlar arasındaki hareket serbestisi önündeki her türlü engel	Sözleşmeci nitelikte hak ve yükümlülükler Sınırlı kamu müdahalesine önem vermek
Tekel	Marx Weber Marshall	Eşitsizlik Yeni Yoksulluk	Sosyal Demokrasi	Farklı hiyerarşik sınıfların kaynaklara erişimi	Eşit yurttaşlık haklarının genişletilmesi Topluma katılımın sağlanması

Kaynak: Bombongan (2010: 11)'in çalışmasından temel alınarak oluşturulmuştur.

Levitas, sosyal dışlanma kavramının modern İngiliz sosyal politikasında üç çeşit kullanımı olduğunu vurgulamaktadır. Üç farklı yaklaşımdan oluşan bu model,

yeniden bölüşümcü yaklaşım, etik sınıf altı yaklaşım ve sosyal bütünleşme yaklaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeniden bölüşümcü yaklaşım, sosyal demokrat kökenlere sahip olmakta ve analizinin odak noktasını Peter Townsend'ın yoksulluk kavramı oluşturmaktadır. Townsend, bireylerin, grupların ve ailelerin, ait oldukları toplumda onaylanan ve desteklenen yaşam koşullarına, rahatlığına, etkinliklere katılımı ve beslenme gibi kaynaklardan yoksun olmaları durumunda yoksul olarak nitelendirilebileceklerini belirtmektedir. Yani bu durumda, yoksul olmak toplum tarafından belirlenen ve kabul edilmiş belirli yaşam modellerine dayanan belli maddi beklentilerden de sosyal olarak dışlanmış olmakla eşdeğerdir (Townsend, 1979'dan akt. Bombongan, 2010: 11). Sosyal dışlanmanın ana nedeninin yoksulluk olarak görüldüğü bu yaklaşımda, eşitsizliklerin radikal bir şekilde azaltılması, toplum içindeki güç ve kaynakların dağıtımının altı çizilmektedir (Topateş, 2009: 124). Dışlanmanın yoksulluğun bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşüncesinden hareketle, yoksulluğun azaltılmasına yönelik politikaların sosyal dışlanmanın azalmasını da beraberinde getireceği düşünülmektedir (Şahin, 2009: 39). Ayrıca dışlananlara vatandaşlık haklarının tamamının verilmesi de sosyal dışlanmanın panzehiri olarak görülmektedir (Bombongan, 2010: 12).

Etik sınıf altı yaklaşım, hem ahlaki hem de kültürel özellikleri kapsayan ve işsizlik, suçluluk çalışma etiğinden yoksunluk, refah sistemine bağımlılık ve tek ebeveynlilik gibi sorunlardan ortaya çıkmıştır. Sınıf altı söylemi ile toplum içerisinde varlığı tehdit unsuru olarak görülen tehlikeli bir sınıfın varlığından bahsedilmektedir. Sınıf altı olarak konumlandırılan bireyler kültürel anlamda toplumun dışında kalmakta, belli bir yaşam biçimini ve sosyal durumu işaret etmek için kullanılmakta ve bu yüzden yapısı gereği dinamik bir kavram olan sosyal dışlanma ile farklı olduğu görülmektedir (Şahin, 2009: 39). Bu yaklaşıma göre, toplumun bütüncü yapısı göz ardı edilerek yoksulların davranışlarına odaklanılmakta ve toplum içerisindeki eşitsizlikler görmezden gelinmektedir (Toplateş, 2009: 124). Bu bağlamda yoksulların toplum içerisinde kötü bir durumda olmaları onların kendi özelliklerinden ve ihmalciler tarafından kaynaklandığı üzerinde durulmaktadır. Yurttaşlık haklarına daha fazla erişimden ziyade, bu bireylerin daha fazla koşulluluk içinde olması ve tasfiye edilmeleri önerilmektedir (Bombongan, 2010: 12).

Sosyal bütünleşme yaklaşımı, bireyi topluma bağlayan yapısal, kültürel ve ahlaki bağları vurgulamakta olan Silver'in dayanışma paradigmasına karşılık gelmektedir (Levitas, 1998'den akt. Bombongan, 2010: 12). Sosyal bütünleşme yaklaşımı, işgücü piyasalarında yaşanan dışlanmanın sosyal dışlanmanın sebebi olduğunu belirtmektedir. Ücretli emeğe yapılan aşırı vurgu ile sosyal dışlanma tanımları oldukça daraltılmıştır. Bu yaklaşıma göre, ücretsiz emek nerdeyse tamamıyla göz ardı edilmiş, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ve bunun sosyal dışlanmaya neden olacak birtakım etkilere sahip olacağı önemsenmemiştir (Tartanoğlu, 2010: 5). Sosyal bütünleşme yaklaşımına göre, sosyal dışlanma sorununun çözümü çalışma yaşındaki bireylere formel işler sağlanarak düzenli istihdamın gerçekleştirilmesi yoluyla bireylerin topluma entegre edilmesiyle mümkün olabilir. Bu entegrasyon özellikle formel bir işi olmayan ve uzun süreli işsizlik riskine sahip gençler için önem teşkil etmektedir. Bu vesileyle dışlanmaya neden olan işsizlik ve esnek istihdam biçimlerinin önüne geçilmesi de sağlanabilecektir (Şahin, 2009: 39). Durkheim'in sosyal bütünleşme yaklaşımında, dışlanmış bireyler neoliberal sisteme entegre edilerek toplum içerisinde sorunlu konumundan kurtarılmak amaçlanmaktadır. Ancak Levitas, farklı bir boyutu da gözler önüne sererek sosyal dışlanmanın bir yandan da sürece entegre olmanın farklı bir biçimi olduğunu vurgulamaktadır. Yani, işsiz olan bireylerin görünürde istihdamdan dışlanmak suretiyle sistemden dışlandıkları söylenebilse de, aslında yedek işgücü ordusu oldukları için toplum içinde işlevsel bir rolü olduğu söylenebilmektedir (Tartanoğlu, 2010: 5).

Sosyal dışlama kavramının kullanımı ve uygulamasındaki sorunlara dikkat çeken Levitas, kavramın belli sosyal politika uygulamaları ile toplumsal içerilenler ve kaynaklara erişim konusunda sıkıntı yaşayıp, bunlardan faydalanamayan dışarıda bırakılanları birbirinden ayırdığını ifade etmektedir. Levitas'ın burada asıl dikkat çekmek istediği nokta, dışarıda bırakılanlar arasındaki farklılıklar ve eşitsizliklerdir (Topateş, 2009: 124).

Tablo 2: Levitas'ın Sosyal Dışlanma Modeli

Tartışma	Sosyal Dışlanma Kavramlaştırması	Sosyal Dışlanma Nedeni	Çözüm
Yeniden Bölüşümcü	Eşitsizliğin baskın bir sonucu olarak görülen yoksulluğun saptanması ile ilgilenirler.	Yoksulluk	Dışlananlara vatandaşlık haklarının tümünün verilmesi Yoksulluğun azaltılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi yoluyla dışlanmanın azaltılması
Alt Sınıf	Dışlanmanın nedenini, dezavantajlı kişilerin ahlaki ve davranışsal ihmalleri olarak görürler.	Yoksulların hem kültürel hem de ahlaki olarak kendi özellikleri	Dışlanmış bireylerin koşulluluğunun artırılması, indirgenmesi ve tasfiye edilmesi
Sosyal Bütünleşme	Sosyal bütünleşmenin ücretli iş vasıtasıyla mümkün olabileceğine odaklanırlar.	İşgücü piyasalarından dışlanma	Düzenli istihdam sağlanması yoluyla bireylerin topluma entegre edilmesi

Kaynak: Bombongan (2010: 11)'in çalışmasından temel alınarak oluşturulmuştur.

Beall (Beall, 2002'den akt. Bombongan, 2010: 13) ise, sosyal dışlanma kavramını küreselleşmeye bağlamakta ve bu söylemin arka planında üç paralel durum oluşturmaktadır. Tasvir edilen bu üç durum; neoliberal, radikal ve değişimci görüşler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik eğilimli ve iyimser olarak görülen neoliberal görüş, serbest ticaretin önünde bir engel ya da kısıtlama olmaksızın küresel tek pazarın oluşturulmasını öngörmektedir. Küresel bir tek pazarın oluşturulması ile birlikte kuzey ve güney arasındaki farklar kaybolacaktır. Neoliberal görüş kapsamında sosyal dışlanma kavramı bağlamında dışlananlar, küresel anlamda ekonomik yeniden yapılanmalardan etkilenenler olacaktır. Dışlanan kesim, daha önceki durumlarına bakıldığında, istikrarlı sosyal ağlar içinde sabit işleri olan işçiler iken şimdiki durumları belirsiz istihdam deneyimleri yaşayan işçilere dönüşmüş olanlar olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Ayrıca küreselleşen dünyada gerekli olan niteliklere sahip olmadıklarından ve yapabilirlikleri kısıtlı olduğundan ‘altsınıf’ olarak tanımlanmaktadır. Radikal görüş ise, küreselleşmenin, kuzey ve güneyi birleştiren tek bir küresel kapitalist pazarın oluşturulması öngörüsüne katılmazken, merkez ve çevre ülkeler olarak tanımlanmış ülkeler arasındaki küresel eşitsizliği daha da derinleştirdiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda küresel düzenlemeler, küresel kapitalizme ve onun gerektirdiği iş bölümüne uygun şekilde gerçekleştirilmektedir. Bu görüşe göre, sosyal dışlanma söylemi, insanların küresel kapitalizmin gerçek sonuçlarını görmezden gelmesine neden olmaktadır. Yoksulluğun, toplum içerisindeki sömürgeci yapısal düzenlemelerin neden olduğu bir olgu şeklinde sunulması yerine, dışlanana temel hakların verilmesi gibi basit görülen çözümler içeren ilişkisel bir yoksunluk durumu olarak görülmektedir. Değişimci görüş farklı bir tartışma boyutunu ele alarak, küreselleşme süreci ile yaratılmış olan küresel eşitsizlikleri değil, bu eşitsizliklerin yarattığı niteliksel farklılaşmaların görülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Küreselleşen dünyada, merkez ve çevre ülkeler arasında eskiden var olan iş bölümü yeniden şekillenmiş ve aralarında açık bir şekilde ayırım bulunmayacak bir şekle bürünmüştür. Çevre, merkez ülkeler içinde ya da aksi bir yönde görülebilmektedir. Bu görüşe göre, işgücünün coğrafi olarak konumlandırılmasından ve mekânsal bir ayrışmaya gitmektense sosyal açıdan hiyerarşik bir iş bölümünden bahsetmek daha anlamlı görülmektedir (a.g.e: 13-14).

Ronaldo Munck, sosyal dışlanma kavramının küreselleşme tarafından üretildiğini ve küreselleşmenin toplumsal etkilerini açıklamaya yardımcı olacağını ifade etmektedir. Munck’a göre, sosyal dışlanma, küresel eşitsizliğin ve çatışmanın analizini yapan güçlü bir kavramdır. Sosyal dışlanma kavramı, yoksulluğun bireysel ve ekonomik değişkenlerini göstermekte ve küreselleşmenin toplumsal anlamda olumsuz etkilerini anlaşılır kılmaktadır. Munck’ın bakış açısına göre, küreselleşme tarafından kurgulanan sosyal dışlanma sorununun çözümü bireylerin tüm yurttaşlık haklarına sahip olması ile mümkündür. Küreselleşmenin kuralsızlaştırma, merkezsizleştirme ve yeniden yapılanma gibi uygulamaları ile görünür olan yapıbozumcu ve yapı sökücü nitelikler kamusal alanın dışında varlık göstermektedir (Munck, 2005’ten akt. (Topateş, 2009: 124-125).

Giddens ise sosyal dışlanmayı alt ve üst tabaka olmak üzere iki bağlamda kurgulamış ve modern toplumlarda dışlanmanın iki şekilde kendini göstereceğinin altını çizmiştir. İlk olarak, toplumun sunmak zorunda olduğu imkânlardan yararlanamayanların oluşturduğu en alt tabakada bulunanların dışlanması; ikinci olarak da toplumun en üst tabakasındakilerin kendi istekleri ile kendilerini dışarıda bırakma durumudur. Bu iki durumdan Giddens’in asıl üzerinde durduğu nokta, “elitlerin isyanı” olarak kavramlaştırdığı üst tabakadakilerin istekleri dâhilinde kendilerini dışarıda bırakmalarıdır. Toplumun geri kalanından izole bir hayat yaşamayı seçmiş olan zengin kesim, kendi istekleri dâhilinde kamu kurumlarından (kamu eğitimi ve sağlık sisteminden) yararlanmamaktadır. Toplum içerisindeki bu imtiyazlı kesimin toplumun geri kalanı ile ilişkilerini koparmasının mekânsal dışlanma boyutunda somut olarak kendini gösterdiği yer ise, etrafı yüksek duvarlarla çevrili mekânlarda yaşamayı tercih etmeleridir. Bu açıdan Giddens farklı bir yaklaşımla, dışlanmayı eşitsizlikle ilgili bir süreç olarak görmemiş, insanları toplumun gidiş yönünden ayıran mekanizmalarla ilgili bir olgu olarak değerlendirmiştir (Giddens, 2000’den akt. Koca, 2015: 502).

Daha önce de bahsedildiği gibi, her yazar ve yaklaşım sosyal dışlanma kavramını kendi perspektiflerine göre farklı boyutları ile ele alarak analiz etmeye çalışmaktadır. Yapılan değerlendirmelere bakıldığında, sosyal dışlanmayı meydana getiren unsurlar arasında ekonomik yetersizlik ile kurulan ilişki ağırlıklı olarak görülmektedir. Ekonomik olarak yetersiz olmanın, sosyal dışlanmayı tetikleyecek diğer unsurları da ortaya çıkaracağı vurgulanmaktadır. Ekonomik anlamda yetersiz olan bir birey, ihtiyaçlarını karşılayacak ve asgari bir yaşam standardında yaşamını sürdürmesini sağlayacak olan gelire sahip değildir. Bu koşulların sağlanması konusunda karşılaşılan gelir yoksunluğu, konut, eğitim ve sağlık gibi imkânlardan yoksunluğa neden olmaktadır. Çünkü bu imkânlardan yararlanabilmek için bireyin bir gelire sahip olması gerekmektedir. Bireylerin yeterli bir gelire sahip olmaması eğitim imkânlarından da faydalanmalarını engellemekte, bunun sonucunda iyi bir eğitim alamayan bireyler ileride yaşam standardını yükselteceği iyi bir işe girme imkânından da yoksun olmaktadır. Bu da yoksunluğun ve dışlanmanın döngüsel olarak devam edeceğini göstermektedir. Ayrıca birey işsiz olduğunda, gelir yoksunluğu bağlamında yalnızca ekonomik anlamda yoksunluk yaşamakla kalmayacak, iş hayatındaki sosyal ilişkileri ve

kurduğu bağlar ve toplumla ilişkileri zayıflayacaktır. Bunun dışında, işsiz bireyler sosyal güvenlik haklarından da mahrum olacaktır. Bu da toplumla ilişkileri ve duyulan aidiyet üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olacaktır (Tartanoğlu, 2010: 5).

3.7. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE SOSYAL DIŞLANMA İLE MÜCADELE

Sosyal dışlanma ile mücadelede, herkesin geçmiş tecrübe ve fırsatlarından bağımsız şekilde belli yaşam standartlarına ulaşması amaçlanmaktadır (Coşkun ve Tireli, 2008). Sosyal dışlanma sorunu ile her ülkede ve toplumda karşılaşıldığı halde, kavram her toplumun tarihi, siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik yapıları birbirinden farklı olduğundan farklı şekillerde algılanmakta, tanımlanmakta ve anlamlandırılabilir. Özellikle gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde yaşanan sosyal dışlanma sorunu arasındaki fark oldukça dikkat çekici bir hal almaktadır. Zira gelişmiş olan ülkelerde de yaşanan bir sorun olan sosyal dışlanma, gelişmekte olan ülkelerde daha farklı boyutlarda ve şiddetli bir şekilde görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde uzun süreli işsizlik, kazanılmış hakların kaybedilmesi ve dışarıdan göç şeklinde görünümüleri olan sorunun, gelişmekte olan ülkelerdeki görünümüleri hem nicelik olarak daha fazla hem de daha çeşitli olarak görülmektedir. Avrupa Birliği'nde de farklı bir biçimde ortaya çıkmış olan sosyal dışlanma kavramı, farklı yönlerden değerlendirmeye çalışılmaktadır (Sapançalı, 2005: 58).

3.7.1. Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte denge unsuru olan sosyal devletin yükselişi ve savaş sonrası üretim ilişkilerinin, toplumda var olan olumsuz koşulların artmasını engelleyici bir işlevi olmuştur. Avrupa'nın yeniden inşa edilmesi süreci olan 1945-1970 yılları arasındaki dönemde, toplumsal ilişkiler, herkesin toplumsal sistem içerisinde yer aldığı işlevsel bir şekil almıştır. Bu dönemi izleyen süreçte, özellikle 1970'lerde yaşanan petrol krizi ve ekonomik krizler, değişen sosyoekonomik politikalar, gündelik hayatta yaşanan ekonomik sıkıntılar, yeni kimliklerin tartışılır hale gelmesi ve neoliberal ekonomik politikalar var olan dengenin değişmesine neden olmuştur. Bu süreç, sosyal devlet anlayışı, kamu giderlerinin kısıtlanması gibi

tartışmalara ve özelleştirme politikalarının öncelikli hale gelmesine önyak olmuştur (Hekimler, 2010: 15). Devletin bir yük olarak algılanması, harcamaların azaltılması yönünde baskıları beraberinde getirmiştir. Bu da, sosyal devletin himayesine almış olduğu ve kapitalist sistem ile “bireyselleşirken anonimleşen, kişiliğini kaybetmeye itilen toplum”un görünen ve görünmeyen mağdurlarını etkilemektedir. Aslında bahsedilen bu sürecin kilit noktası, sayısı sürekli olarak artış gösteren ve kime, nereye ait olduğunu bilmeyen, toplum içerisinde ait olduğu yeri bulamayan insanların sayısının artmasıdır (Hekimler, 2010: 17). Tüm bu gelişmeler toplum içinde yalnızlaştırılan ve tecrit edilen bireylerin oluşturduğu bir kitlenin oluşumunu beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla dışlanma, içinde doğduğu, yaşadığı ve bir parçası olduğu sistemden koparılan, aidiyet duygusu elinden alınan, soyutlanan, bir arayış içinde varlık mücadelesi veren, toplum içerisinde ait olduğu yeri bulamayan ya da buna olanak verilmeyen toplumun her kesiminden insanın dâhil olduğu ve aslında herkesin potansiyel olarak bu kitlenin içinde yer alabileceği kaotik bir yapıda varlık göstermektedir (Hekimler, 2012: 7).

Kavram, önce 1960’lı yıllarda Fransa’da dile getirilmesine rağmen, 1950-60’lı yıllarda yaşanmakta olan ekonomik gelişim döneminde sosyal dışlanma bir sorun olarak görülmemiş ve AT üye ülkeleri tarafından da yankı bulmamıştır. 1970’li yıllara gelindiğinde, yaşanan petrol krizi, ekonomik kriz ve bunlara bağlı olarak girilen gerileme dönemi ile birlikte sosyal dışlanma kavramı Avrupa genelinde ve tüm dünyada bir sorun olarak algılanmaya başlanmıştır (Çakır, 2002: 84). 1960’lı yıllarda politikacılar, akademisyenler ve gazeteciler; dışlanma kavramını yoksullar üzerinden ideolojik ve üstü kapalı bir şekilde kurgulamışlardır. Yoksulların dışlanmış (les exclus) olarak algılandığı bu dönemin ardından, 1974 yılında Chirac Hükümeti döneminde Sosyal İşlerden Sorumlu Devlet Bakanı Rene Lenoir tarafından dışlanma kavramı yeniden kurgulanarak “sosyal dışlanma” şeklinde ilk defa kullanılmıştır. Lenoir, sosyal dışlanma kavramını, ekonomik bir nedenselliğe bağlı olmaksızın, toplumsal ilişkilerin zayıflaması ile başlamakta olan dışlanma süreci ve toplumun dışında kalma, bireyin toplumla olan ilişkilerinin zayıflaması olarak tanımlamıştır (Yıldırım, 2014: 94). Lenoir, 1974 yılında yayımladığı “*Les Exclus: Un Français sur dix*” (Dışlanmışlar: On Fransız’dan Biri) adlı kitabında, Fransız toplumunun onda birinin toplumdan dışlanmış

olduğunu ifade etmiş ve bu grupları zihinsel ya da fiziksel engelliler, suç işlemiş olanlar, hasta olan ya da bakıma muhtaç durumdaki yaşlılar, istismar edilmiş çocuklar, madde bağımlıları, intihar etme eğilimi olan insanlar, yalnız ebeveyn ve problemlili aileler, marjinal-asosyal insanlar ve tüm bunların dışında “sosyal uyumsuzluk yaşayan” insanlar şeklinde sınıflandırmıştır. 1970’li yılların ortaları, Fransa’da sosyal dışlanma olgusunun kavramsallaşması ve sosyal dışlanma ile mücadelenin belirgin bir hale gelmesine imkân veren birtakım siyasaların ortaya çıkmasına ön ayak olan bir dönem olarak görülmektedir (Bölükbaşı, 2008: 4).

1980’li yıllara gelindiğinde dışlanma söylemi, ekonomik kriz sonrası yeniden yapılanma sürecinde, refah devletinin içinde bulunduğu kriz ve diğer sosyal ve siyasal sorunların etkisi ile birlikte Fransa’da daha popüler bir hal almıştır. Bu süreçte dışlanma, çeşitli açılardan karşılaşılan sosyal dezavantajları ifade etmek için kullanılmış; artmakta olan işsizlik, aile yaşamındaki değişimler ve gettolaşma gibi yeni sosyal sorunlarla dışlanma arasında ilişki kurulmuştur. Eski refah devletinin avantajlarının bu sorunun çözümünde yetersiz kaldığı, bu yüzden de sosyal politikaların geliştirilmesi gerektiği görülmüştür. İngiliz (Anglo-Sakson) kökenli, Hristiyan hayırseverliği ve faydacı liberalizmle ilişkili olan yoksulluk kavramının Fransa’da benimsenmemesi nedeniyle, sosyal dışlanma kavramının Fransa’da kullanıldığı söylenebilir. Fransız Cumhuriyetçiliği, liberal bireycilikle birlikte dayanışma düşüncesini de destekleyen sosyalizmi reddederek, daha ileri bir sosyal bütünleşmeyi ifade eden refah devletini desteklemektedir. Bu bağlamda sosyal dışlanma, sosyal yapının çökmesi olarak görülmekte ve devletin yetersizliği şeklinde ifade edilmektedir (Sapançalı, 2005: 59). 1980’li yılların liberal ekonomik yeniden yapılanma sürecinde Lenoir’ın sosyal dışlanma kavramı da farklı bir boyuta taşınmış, artık dışlanmış olanlar “uygunsuz” olarak tanımlanabilecek olan eski dışlanmışların ötesinde bir boyut kazanmıştır. Ekonomik yeniden yapılanma ve uzun süreli işsizlik ile ilişkili biçimde yaşanmakta olan sosyal istikrarsızlık halinde “yeni yoksullar” olarak nitelenen gruplar, Fransa ile birlikte aynı seyri izleyen Avrupa ülkelerine doğru bir genişleme göstermiştir. Hem kavramsal hem de politika olarak Avrupa ülkelerinde kabul edilen ve hızlı bir şekilde yayılan sosyal dışlanma, Birlik çapında yaşanan artan işsizlik, uluslararası göç, refah devletinin gerilemesi ve ekonomik sorunlar ile birlikte üzerinde önemle durulan

bir kavram haline gelmiştir (Bildirici, 2011: 29). Avrupa düzeyinde, sosyal dışlanma kavramı, ilk kez 1989 yılında Avrupa Komisyonu tarafından sosyal hakların yetersiz gerçekleşmesi ile bağlantılı kullanılmıştır (Şahin, 2009: 20). Yaşanan bu gelişmeler ile 1990'lı yılların başından itibaren, sosyal dışlanma, Avrupa Birliği'nin öncelikli sosyal politika alanlarından birini oluşturmuştur. Sosyal dışlanma kavramının Birlik çapında bu kadar ilgilenilen ve önem verilen bir kavram haline gelmesinin altında, dışlanmanın Birliğin sosyal ve siyasi yapısında bozulmalara yol açacağı korkusu ile birlikte kavramın temelinde yatan sebeplerden biri olarak görülen ekonomik durgunluğun Avrupa bütünleşmesi sürecine zarar verebilecek sosyal etkileri olacağı endişesi yatmaktadır (Bildirici, 2011: 29). İçinde bulunulan koşullar göz önüne alındığında, Avrupa Birliği'nde işsizlik ve istihdam politikaları ile birlikte seyir izleyen sosyal dışlanma, uzun süreli işsizler, niteliksiz işgücü ve göçmenlerin sorunlarını da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Birlik çapında sosyal dışlanma sorunu ile mücadele tam tersi bir anlamda sosyal içerilme olarak daha fazla kullanılmaktadır. Topluluğun ilk yıllarında ekonomik bütünleşme ön planda tutulduğu ve başarılı bir ekonomik bütünleşmenin sosyal bütünleşmeyi de beraberinde getireceği düşüncelerinin hâkim olmasından ötürü sosyal politika alanı ikinci planda tutulmuş ve bu alandaki düzenlemeler üye devletlerin inisiyatifine bırakılmıştır. Bu sebeptir ki sosyal politikanın önemli bir alanı olan sosyal dışlanma uzun süre resmi olarak Topluluk düzeyinde gündeme gelen bir konu olmamıştır. Ulusal düzeydeki önlemlerin sosyal dışlanma ile mücadelede yeterli olmayacağını anlaşıldığında küreselleşmenin kilit bir rolü bulunmaktadır (Sapançalı, 2005: 60-61).

2000'li yıllarda, küresel krizlerin beraberinde getirdiği artan işsizlik oranları, nüfusun yaşlanmasına bağlı olarak sosyal güvenlik alanındaki harcamaların artması, gelir dağılımındaki dengenin bozulması, nitelikli işçilerin ücret artışının yanı sıra vasıfsız elemanların aldığı ücretlerdeki azalma, uyuşturucu madde kullanımının artması, bölgesel ve uluslararası ekonomik ve siyasal krizlerin beslediği bölgesel ve uluslararası yasal ve yasa dışı göçlerdeki artış ile birlikte sosyal dışlanma üzerindeki ilginin ve verilen önemin daha da arttığı söylenebilmektedir (Hekimler, 2012: 14). 2000'li yılların başlarından itibaren sosyal dışlanma ile mücadele, Birlik çapında tam tersi bir ifade olan sosyal içerilme kavramı ile sıklıkla kullanılır hale gelmiştir (Sapançalı, 2005: 60).

3.7.2. Göçmenlerin Sosyal Dışlanması

Göçmenlerin sosyal dışlanmasını açıklayabilmek ve bir çerçeve oluşturabilmek için göç verilerine bakmanın yardımı dokunacaktır. Zira sosyal dışlanmaya maruz kalan gruplar içerisinde göçmenler bu riskin en yüksek olduğu ve hassas grubu oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından 2013 yılında hazırlanan Uluslararası Göç Raporuna göre, 2013 yılı itibariyle dünya üzerinde 232 milyon kişi kendi anavatanı dışında yaşamına devam etmektedir. Verilen bu rakamın dünya nüfusunun %3,2'sine tekabül etmesi durumun ciddiyetini gözler önüne sermektedir. 1990 yılında 154 milyon olan göçmen sayısı, 2000 yılında 175 milyona çıkmıştır (Aktaş, 2014: 29). Dünya üzerindeki göçmen nüfusunun arttığı görülmekte, bunun dışında düzensiz göçmenler ile bu sayının resmi verilerden çok daha fazla olduğu bilinmektedir.

Avrupa Birliği düzeyinde değerlendirildiğinde, yine dünyanın geri kalanıyla benzer bir şekilde göçmenler ve etnik azınlıkların, uzun süreli işsizlik ve sosyal dışlama riskine karşı en korumasız grubu oluşturduğu görülmektedir. Farklı ölçütler göz önüne alındığında, göçmenler ve azınlıkların dikkate değer bir şekilde toplumsal yaşamın neredeyse her alanında ayrımcılıkla karşılaştığı söylenebilmektedir. Bahsedilen durum örneklendirilmeye çalışılırsa, Almanya'da genel nüfusun işsizlik oranının iki katı oranında göçmen işsizliği oranı görülmektedir. Danimarka'da özellikle birinci kuşak ve kadın göçmenlerin eğitime katılım ve istihdam oranlarının ülke vatandaşlarına göre hayli düşük orandadır. Benzer bir şekilde Fransa ve Finlandiya'da göçmenlerin yoksulluk ve işsizlik oranları ortalamanın üzerinde seyretmektedir. Göçmenlerin karşılaştığı sorunlar ile eğitim, sağlık, konut, istihdam gibi toplumsal yaşamın her alanında karşılaşılmaktadır (Sapançalı, 2005: 99).

Buldukları ülkenin yasal mevzuatlarından ötürü yasa dışı bir konumda olan düzensiz göçmenler, bu yasal durumları yüzünden güvencesiz ortamlarda yaşamakta ve çalışmaktadırlar. Buldukları ülkede hayatlarını devam ettirebilmek adına kötü şartlar altında çalışmayı kabul etmek zorunda olan düzensiz göçmenler, hem çalıştıkları işlerin getirdiği fiziksel riskleri hem de işverenlerin her türlü muamelesine karşı büyük riskler almaktadırlar. Ayrıca eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi haklardan yoksun olmaları, karşılaştıkları dışlanmanın boyutunu göstermektedir (Dedeoğlu, 2014: 31).

Sosyal dışlanmaya maruz kalan gruplar içinde göçmenler önemli bir konumda bulunmaktadır. Göç ettikleri toplumda göçmelerin karşılaştıkları sosyal dışlanma vatandaşlık üzerinden yapılan tartışmalar ile şekillenmektedir. Dedeoğlu'nun aktardığına göre, Castles ve Miller (Castles ve Miller, 1998'ten akt. Dedeoğlu, 2014: 29) göçmenler ve çocuklarının ulus devlete bağlanma ve vatandaşlık elde etme süreçlerini dört modelde incelenmektedir. İlk model, Fransa ve İngiltere'de örneklerini gördüğümüz, imparatorluk sınırları içerisinde ırk ve etnisiteye bağlı farklılıkların önemli olmadığı ve farklı tebaaları bir araya getiren imparatorluk modelidir. İkinci olarak, entegrasyonun belli bir etnik kimliğe mensup olmakla sağlandığı model karşımıza çıkmaktadır. Bu modele örnek olarak Almanya gösterilmektedir. Zira 1980'den sonra Doğu Almanya'dan gelen aynı etnik kökene sahip kişiler Batı Almanya'ya yerleşmiş ve doğrudan vatandaşlık hakkı kazanmışlardır. Üçüncü olarak da ülkeye gelen göçmenlerin ulusal kültürü ve siyasi normları benimsedikleri ölçüde kabul gördükleri bir entegrasyon modeli olan cumhuriyetçi modeldir. Burada içine yeni girilen toplumda azınlık durumunda olan göçmenlerin kendi kültürel ve siyasi normları göz ardı edilmekte ve ulusal değerlere bağımlılık önem kazanmaktadır. Bu modele örnek olarak Fransa gösterilmektedir. Son olarak da göçmenler tarafından yaşanan ülkenin siyasi normlarına uyum ve bağlılık durumu devam ettikçe ulus devletin azınlık ve çoğunluk durumunda olanların kendi kültürel dokularını koruyacağı çok-kültürlülük modeli görülmektedir. Vatandaşlık temelinde entegrasyonu öngören bu modeller, küresel göç hareketlerinin artışı, buna bağlı olarak düzensiz göç hareketleri ve yasa dışı göçmen statüsündeki insan sayısının da artış göstermesi ile birlikte göçmenlerin sosyal dışlanmasını açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır. Günümüzde artık vatandaşlık tartışmaları ulus devlet temelinden uzaklaşmış, çok katmanlı küresel yaklaşımlar ile ulus ötesi bir boyuta geçmiştir. Göçmenlerin sosyal dışlanma sorunları siyasal ve sosyal haklar çerçevesinde tartışılır hale gelmiştir. Bu durumda üçüncü ülke vatandaşlarının ve göçmenlerin hakları ve katılımı konusunda belirleyici olan vatandaşlık olmamakta, birey kavramı ön plana çıkmaktadır (a.g.e: 29-30).

Avrupa'daki göçmenler yurttaşlık hakları bağlamındaki tartışmaları da içine alan çok geniş bir sosyal dışlanma sorunu ile yüz yüzedir. Özellikle 1960'lı yıllarda, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden inşa edilmesi sürecinde gerekli işgücünü

sağlamak amacıyla Avrupa'ya gerçekleşen işgücü göçünü gerçekleştiren bireylerin günümüzdeki durumuna bakıldığında, işgücü piyasasından dışlanmayı en dramatik şekillerde yaşadıkları söylenebilir. Buldukları ülke vatandaşlarına göre daha düşük ücretli sektörlerde çalışmak zorunda kalan göçmenler, bir yandan da küreselleşme sürecinde işgücü piyasalarındaki yapısal değişimlerden olumsuz bir şekilde etkilenerek artan işsizlik ile karşı karşıya kalmaktadır (Bölükbaşı, 2008: 76). İstihdamda yaşanan daralmanın, göçmenlere yönelik ırkçı ve göçmen karşıtı politikalarındaki artışı da beraberinde getireceği söylenebilmektedir. Ucuz işgücü olarak kaçak konumda çalıştırılan göçmenler, yerli işgücünün işlerini ellerinden aldıkları şeklinde yaratılan algı sonucunda dışlanmaya maruz kalmaktadırlar (Güler, 2014: 83).

3.7.3. Avrupa Birliği'nin Sosyal Dışlanma ile Mücadele Yöntemleri

Sosyal dışlanmayla mücadele politikalarını belirlemede, bahsedilen ülkede gerçekleşmekte olan dışlanma nedenleri ve biçimleri göz önüne alınarak uygun şekilde içerme politikaları geliştirmek sorunun çözümünde kilit öneme sahiptir. Bu sebepledir ki, ülkeler arasında uygulama konusunda farklılıklar gözlenmekte ve farklı yaklaşımlar sergilenmektedir. Bu duruma örnek olarak, İngiltere'de gelir adaletsizliğine bağlı ortaya çıktığı düşünülen sosyal dışlanma olgusunun, Fransa'da bireylerin toplumla sosyal ve kültürel bağlarının kopması ile meydana gelen bir durum olarak değerlendirilmesi verilebilir. Üye ülkelerin sosyal dışlanma sorunuyla ilgili farklı yaklaşımlar sergilemesine rağmen, Avrupa Birliği sosyal içerme politikaları yoluyla sorunu çözmeye çalışmaktadır. Avrupa Birliği'nin sosyal dışlanma yaklaşımı, sosyal ve kültürel bağların çözülmesi şeklinde kurgulanan Fransız geleneği ile ekonomik temelli Anglo-Sakson geleneğini birleştiren bütüncül bir yaklaşım biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Birliği, sosyal dışlanma sorunu ile mücadelesini bu bütüncül yaklaşım çerçevesinde şekillendirmektedir (Yıldırım, 2014: 96). Avrupa Birliği'nde sosyal dışlanma ile mücadele, üye ülkelerin kendi sorumluluğunda bir alan olarak görülmektedir. AB'nin sosyal politika alanında yaptığı düzenlemelerin büyük bir çoğunluğu zorunlu olmayan politikaları içermektedir. AB'nin sosyal dışlanma ile mücadelesi, sosyal politika yaklaşımı ile paralel bir gelişim göstermiştir. Bu bağlamda,

AB’de sosyal dışlanma kavramının ortaya çıkışı, gelişimi ve mücadele yöntemleri, sosyal politikayı içeren süreçlerle beraber değerlendirilmeye alınmaktadır (Yıldırım, 2014: 96).

Yoksullukla mücadele ile ilgili olan Yoksulluk-1 ve Yoksulluk-2 programlarında temel kavram olan yoksulluk, Yoksulluk-3 programıyla birlikte 1990’lı yılların ortalarından itibaren, sosyal dışlanmaya dönüşmüştür. Sosyal dışlanma kavramının yoksulluk yerine kullanılıyor olmasının nedeni, sosyal dışlanma söyleminin yoksulluk kavramına göre, üye ülkelerin sorunlarını daha yumuşak dile getiren ve daha az suçlayıcı bir kavram olarak görülmesidir. Sapancalı, sosyal dışlanmanın kavramsal kullanımının tercih edilme sebebini, bilimsel çabaların ve gerçeklerin bir sonucu olmaktan çok, siyasi ve sosyal gerçekleri saklama çabasına bağlamaktadır (Sapancalı, 2005: 61). Bu bağlamda, 1990’lı yıllarda sosyal dışlanmayı temel sosyal politika alanlarından biri haline getiren Avrupa Birliği, sorunla mücadele hususunu kendine görev edinmiştir. 1990 yılında Avrupa Komisyonu tarafından “Sosyal Dışlanmayla Mücadelede Ulusal Politikalar Gözlemevi” kurulmuş ve soruna ilişkin çeşitli raporlar oluşturulmuştur. Buradaki hareket noktasını, sosyal dışlanmanın sosyal ve siyasal düzende birtakım sorunlar doğuracağı şeklindeki düşünceler oluşturmaktadır. Sosyal dışlanma üzerindeki resmi ilginin artmış olmasını, bu süreçte yaşanan ekonomik durgunluğun Avrupa bütünleşme sürecine zarar verecek birtakım sosyal etkileri olacağı şeklindeki kaygıların var olması ile açıklamak mümkündür. Ayrıca büyük bölgesel eşitsizliklerin potansiyel yıkıcı etkileri AB’nin sosyal dışlanmayı bölgesel bir düzlemde ele almasına zemin hazırlamıştır (Bölükbaşı, 2008: 5). Avrupa Birliği, “Yoksulluk-3” programı ve “Sosyal Dışlanmayla Mücadelede Ulusal Politikalar Gözlemevi” kurulması gibi girişimlerle, sosyal ve kültürel dışlanmaya odaklanan Fransız geleneğinin unsurları ile gelir eşitsizliği ve ekonomik dışlanmayı vurgulayan Anglo-Sakson geleneğini harmanlamayı denemiş ve sosyal dışlanmayı yeniden kuramsallaştırmaya çalışmıştır. Bu bütüncül yaklaşımla, Fransız ve Anglo-Sakson gelenekleri, yurttaşlık kavramı kullanılarak uzlaştırılmak istenmiştir (Sapancalı, 2005: 65).

1992 yılında Komisyonun yayınladığı bir bildiriye yoksulluğa ilişkin verilere dikkat çekilmiştir. Bu bildiriye,

“Topluluk içinde 50 milyon yoksul, 3 milyon evsiz ve yarısı bir yılı aşkın süreden beri işsiz olan 17 milyon işsiz vardır. 1990’da Toplulukta her yedi

kişiden biri yoksuldur. 1980’li yıllarda tüm Batı Avrupa ülkelerinde, sosyal koruma sistemlerinin mali durumu gerilemiştir. Sosyal güvenliğin karşıladığı riskler ağırlaşmıştır. İşsizlik, yaşlı sayısı ve sağlık giderleri artmıştır. Buna karşılık sosyal güvenliğin finans yeteneği azalmıştır. Gelir eşitsizlikleri artmıştır. Nitelikli işçilerin gerçek ücretleri artarken, niteliksizlerin ücreti düşmüştür. 1980’li yıllardan beri, Batı Avrupa’da gelir bölüşümü daha adaletsiz ve eşitsiz bir nitelik kazanmıştır” (Sapançalı, 2005: 62) denilmektedir.

1992 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması’nda sosyal dışlanma kavramı ilk defa resmi bir metinde açık ve net bir şekilde yer almıştır. Antlaşma’nın 3. Maddesine göre Birliğe yüklenen sorumluluklar şu şekildedir:

- Dengeli ekonomik büyüme ve fiyat istikrarına, tam istihdamı ve sosyal gelişmeyi hedefleyen rekabet edebilirliği yüksek bir sosyal Pazar ekonomisine ve çevre kalitesinin yüksek düzeyde korunmasına ve iyileştirilmesine dayalı olarak, Avrupa’nın sürdürülebilir kalkınması için çalışmak
- Bilimsel ve teknolojik ilerlemeyi desteklemek
- Sosyal dışlanma ve ayrımcılıkla mücadele etmek ve sosyal adaleti, sosyal korumayı, kadın-erkek eşitliğini, kuşaklar arası dayanışmayı ve çocuk haklarının korunmasını desteklemek
- Sahip olduğu zengin kültür ve dil çeşitliliğine saygı göstermek ve Avrupa’nın kültürel mirasının korunmasını ve geliştirilmesini sağlamak (Keskin, 2014: 29).

Ayrıca ek protokol olarak, İngiltere hariç diğer Birlik üyesi 11 ülkenin imzaladığı Sosyal Politika Anlaşması, Maastricht Antlaşması’na eklenmiştir. Sosyal Politika Anlaşması, Birlik ve anlaşmaya taraf üye devletleri, sosyal diyalog, vasıflı işgücü ve sosyal dışlanma ile mücadele konusunda yükümlü kılmıştır (Özkaplan vd., 2005: 80).

Avrupa Komisyonu’nun 1993 yılında sosyal politikaya ilişkin yayınladığı Yeşil Kitabında, “refah ve fırsatların paylaşımından dolayı artan küskünlük, insanları umutsuzluk, şiddet ve uyuşturucu gibi yıkıcı davranışlara sürüklemesi riskini yükseltir. Güvensizlik gelecek korkusunu doğurur, bu da sık sık, içe dönüklüğe ya da ırkçı ideolojilere, hastalığa, yabancı düşmanı davranışlara, siyasal ve sosyal çatışmalara yöneltir” şeklinde bir ifade kullanılmıştır (Sapançalı, 2005: 62). Yine aynı yıl “Büyüme,

Rekabet ve İstihdam” adını taşıyan Beyaz Kitap, Komisyon başkanı Jacques Delors tarafından hazırlanmıştır. Avrupa İstihdam Stratejisi’nin başlangıcı olarak kabul edilen ve 10-11 Aralık 1993 tarihlerinde gerçekleşen AB Zirvesinde sunulan Beyaz Kitapta, sosyal dışlanmanın Birlik kapsamında giderek büyüyen bir sorun olduğunun altı çizilmiş ve uzun süreli işsizliğin bu sorunun ortaya çıkmasında önemli nedenlerden biri olduğu söylenmiştir (Sapançalı, 2005: 62; Turan vd. 2016: 4-5). Beyaz Kitap’ta, sosyal politikalarla ilgili genel görüşler 5 başlık altında toplanmıştır. Bunlar;

- Meslekler ve yetenekler konusunda üye devletlerin politikalarını destekleme ve daha iyi çalışma şartlarının sağlanması için düzenlemeler yapılması
- İşgücünün serbest dolaşımı konusunda ulusal sistemlerin işbirliğinin sağlanması
- Göçmenlerin bütünleşmesi, ırkçılıkla mücadele, işyerinde kadın ve erkek arasında ayrımcılık yapılmaması
- Sosyal koruma ve sosyal dışlanma konularındaki politikalarda pasif gelir yardımları yerine aktif işgücü politikalarının uygulamaya geçirilmesi
- Kamu sağlığı alanında Birlik çalışmalarının düzenlenmesidir (Turan vd. 2016: 5).

Ayrıca yukarıdaki görüşlerden hareketle Sapançalı’nın da belirttiği gibi, “Birliğin sosyal alandaki temel sorunları; işsizliğin önlenmesi, kadın ve erkeklere eşit muamele yapılması, yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadele, uluslararası rekabetin ve yeni teknolojilerin olumsuz etkilerinin giderilmesi, eğitim ve öğretim imkânlarının geliştirilmesi” şeklinde belirleme yapılmıştır. (Sapançalı, 2005: 62).

1994 yılında yayınlanan Avrupa Sosyal Politikası adlı belge, Amsterdam Antlaşması’nın sosyal politika konularını önceleyen tartışmaları içinde barındırmaktadır. Bu belgedeki öncelikli konulardan biri sosyal dışlanma ile mücadeledir. Belgeye göre, sosyal dışlanma ile mücadele araçları aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

- Açık iş sayısını arttırmak
- Dünya standartlarında işgücü yaratmak

- Emek standartlarını desteklemek
- Avrupa işgücü piyasasını oluşturmak
- Kadınlar ve erkekler için eşit fırsatlar yaratmak
- Uluslararası dayanışmayı güçlendirmek
- Sosyal politika ve sosyal koruma geliştirmek
- Kamu sağlığı alanına müdahale etmek ve değişim için sosyal diyalog oluşturmak (Özkaplan vd., 2005: 86; Hekimler, 2012:10).

Özkaplan ve diğerleri'ne göre, kullanılması gerekli görülen bu araçlar incelendiğinde, AB'nin sosyal dışlanma ile mücadelede dayanışma ve uzmanlaşma yaklaşımlarını harmanladığı ve bütüncül yaklaşım sergilediği söylenebilmektedir (Özkaplan vd., 2005: 86).

2 Ekim 1997'de imzalanan ve 1 Mayıs 1999 tarihinde yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması hem sosyal koruma ve sosyal içerme alanlarında hem de genel bağlamda sosyal politika açısından önemli görülmektedir. Antlaşmanın en önemli noktalarından biri, Maastricht'te imzalanan sosyal politikaya ilişkin protokol ve anlaşmayı ortadan kaldırmasıdır. Diğer bir deyişle, bu Antlaşmanın içeriğini yeni AB Antlaşması maddeleriyle bütünleştirmiştir. Bunun sonucunda da, Maastricht'te öngörülen ama İngiltere karşı olduğu için Antlaşmaya konulamayan Sosyal Politika Antlaşması, gecikmeli de olsa, Amsterdam Zirvesi'nde Antlaşma ile bütünleştirilmiştir. Sosyal dışlanma ile mücadelenin AB'nin temel hedefi olduğuna yasal çerçevede açıklık getiren Amsterdam Antlaşması ile bu alanda AB düzeyinde uyumlaştırma öngörülmemiştir. Asıl amaçlanan, üye ülkeler arasında işbirliğinin teşvik edilmesidir (Sapançalı, 2005: 63). Amsterdam Antlaşması ile AB Antlaşmasına getirilen yeni 136.madde, ayrımcılığa karşı hükümlerin benimsenmesine yöneliktir. Konsey, ırk, etnik köken, din ve inanç, yaş ve cinsel yönelime karşı gerçekleşecek her türlü ayrımcılıkla mücadele konusunda gerekli önemleri almaya yetkili kılınmıştır. Antlaşmanın 136. ve 137 maddeleri sosyal dışlanmayı vurguladığından önem teşkil etmektedir (Yıldırım, 2014: 97). 136. maddede, istihdamı geliştirme, yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirme, sosyal diyalog, uygun sosyal koruma, yüksek ve sürekli bir istihdam düzeyine erişme imkânı veren insan kaynaklarını geliştirme ile beraber “sosyal

dışlanma ile mücadele” Avrupa Birliği’nin altı amacından biri haline getirilmiştir (Sapancalı, 2005: 63). 137. maddede ise Konsey, 136. Maddede sayılan hedefleri gerçekleştirmek, sosyal dışlanma ile mücadele edecek yenilikçi yaklaşımlar geliştirmek ve bu konudaki deneyimlerin değerlendirilmesi ile görevlendirilmiştir (Erdoğan, 2004; Sapancalı, 2005: 64).

Amsterdam Antlaşması ile beraber, sosyal dışlanmayla mücadelenin sosyal politikaların merkezine alınmasıyla Avrupa Birliği’nde sosyal içerme süreci başlamaktadır (Yıldırım, 2014: 98). Sosyal içermenin amacı, hem gelir seviyeleri ortalamasının altında olduğu için hem de etnik veya dini kökenleri, toplumsal cinsiyetleri, fiziksel veya zihinsel engelleri, eğitim durumları sebebiyle toplumda eşit katılım sağlamakta zorluk çeken kişilerin durumlarını düzenlemeler yoluyla çözmeye çalışmaktır. Bu bağlamda sosyal içerme, sadece istihdam imkânları yaratmak ya da insanlara fırsat eşitliği sağlamaktan daha fazlasıdır. Bahsedilen husus, bireylerin kişisel özellikleri nedeniyle, bu imkân ve fırsatlardan eşit şartlarda faydalanamamaları durumunda, eşit vatandaşlık kavramının içeriğini doldurmaya yönelik, siyasi irade ile alınmış kurumsal tedbirlerin tümü olduğudur (Buğra, 2005: 9). Sosyal içerme süreci, yoksulluk ve sosyal dışlanma tehdidi altında bulunan bireylerin, ekonomik, sosyal ve kültürel hayata katılabilmeleri ve yaşamış oldukları toplumun refah ve yaşam standartlarına ulaşabilmeleri için gereken kazanımların sağlanması şeklinde ifade edilebilir. Sosyal içerme ile amaçlanan, insanlar arasındaki engelleri ve kısıtlamaları yok etmenin yanı sıra ekonomik, fiziki ve sosyal farklılıkları da en aza indirmektir (Yıldırım, 2014: 98). 14 Temmuz 1999 tarihinde “Sosyal Korumanın Modernleştirilmesi için Birleşik Bir Strateji” adıyla yayınlanan bildiriye sosyal içermeyi geliştirmek için belirlenen hedefler aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır:

- Sosyal koruma sistemlerinin asgari gelir garantisi içermesi
- İşgücü piyasalarına ve topluma entegrasyonda pasif olmayan, aktif politikaların uygulanması
- Sosyal dışlanma ile mücadelede kapsamlı ve bütünleşmiş bir politika uygulanması (Erdoğan, 2005’den akt. Yıldırım, 2014: 98).

2000 yılının Mart ayında gerçekleştirilen Lizbon Avrupa Konseyi ile birlikte sosyal dışlanma ile mücadele ivme kazanmıştır. Lizbon’da 2010 yılına kadar geçerli

olacak yeni stratejik hedefler “Daha fazla ve daha nitelikli istihdam ve daha geniş çaplı sosyal kaynaşma ile sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlayacak, rekabet gücü yüksek ve bilgi temeline dayalı dinamik bir ekonomi haline gelmek” şeklinde belirlenmiştir. Burada hedeflenen ise, bilgi ekonomisine dayalı bir AB yaratılmasıdır. Bu hedefe ulaşabilmenin ancak mal ve hizmet piyasalarında ve istihdamda yapısal reform, sosyal koruma sisteminin modernleşmesi, insana yatırım, sosyal dışlanma ile mücadeleyle Avrupa sosyal modeli temelinde mümkün olabileceği hatırlatılmıştır (Sapançalı, 2005: 64). Konsey, 2010 yılı itibariyle Avrupa Birliği’nde yoksulluk ve sosyal dışlanmaya son vermek için Açık Koordinasyon Yönteminin benimsenmesini kararlaştırmıştır (Erdoğan, 2004). Yoksulluk ve sosyal dışlanmanın ortadan kaldırılması hedefinin 10. yılı, aynı zamanda bu planlanan hedefler için nihai tarih olan 2010 yılı, üye ülkelerin kabul etmesi ile “Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma ile Mücadele Yılı” ilan edilmiştir. Ayrıca 2010 Avrupa yılı kapsamında, sosyal dışlanma ve yoksulluğun yalnızca bireyleri tehdit etmediği, aynı zamanda toplumsal yaşamda ve ekonomik kalkınmada da olumsuz etkileri olduğu vurgulanmıştır (Bildirici, 2011: 67). Sosyal dışlanma ile mücadele kapsamında, yerindenlik (*subsidiarity*) ilkesi göz önüne alınarak, hem Birlik düzeyinde hem de ulusal düzeyde koordinasyon sağlamak hedeflenmektedir. Öncelikli sorumluluğun üye devletlerde olduğu sosyal dışlanma ile mücadele süreci, üye devletlerin ulusal, bölgesel ve yerel otoritelerinin, sosyal tarafların ve sivil toplum kuruluşlarının katılımıyla sürdürülmektedir. Açık Koordinasyon Yönetimi, birbirini tamamlayan beş adımdan oluşan bir süreci ifade etmektedir. Bu adımlar aşağıdaki şekildedir (Sapançalı, 2005: 89):

- Birlik için projedeki ana hatlar, hedefler belirlenir ve beraberinde üye ülkeler belirli bir zaman dilimini kapsayan kısa, orta ve uzun dönemli eylem planlarını hazırlarlar.
- Bu ortak hedefler, ulusal ve bölgesel farklılıkları da göz önüne alan özgül amaçlar ve ölçütler çerçevesinde ulusal ve bölgesel düzeyde hazırlanan politikalara dönüştürülür.
- Niteliksel ve niceliksel göstergeler tanımlanır.

- Periyodik olarak izleme, değerlendirme ve yeniden gözden geçirme yapılır.
- Sonuçta, üye ülkeler arasında bu süreçte elde edilen iyi bilgi ve uygulamalar karşılıklı mübadele edilerek işbirliği politikaları geliştirilir (Sapançalı, 2005: 89).

Lizbon Zirvesinden sonra, 2000 yılının Aralık ayında gerçekleştirilen Nice Avrupa Konseyinde, AB'nin Sosyal Politika alanındaki ilk beş yıllık eylem planı olan "Sosyal Politika Gündemi" onaylanmıştır. Zirvede, yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadelede yeni yöntemler belirlenmiş ve bu bağlamda dört ortak hedef saptanmıştır. Bu hedefler, 2001 yılından itibaren iki yılda bir olacak şekilde hazırlanacak ulusal eylem planlarının temelini oluşturmaktadır. Zirvede belirlenen dört ortak hedef şu şekilde sıralanabilir;

- İstihdama katılımın ve tüm kaynaklara, mallara ve hizmetlere eşit erişimin sağlanması
- Dışlanma risklerinin engellenmesi
- Toplum içinde güçsüz ve zayıf konumda bulunan kesimlere yardım edilmesi
- İlgili kurum ve kurumsal yapıların harekete geçirilmesi (Yıldırımalp, 2014: 100; Erdoğan, 2004; Sapançalı, 2005: 90).

Nice Zirvesinde onaylanan Sosyal Politika Gündemi'nin, Komisyon'un istihdam ve sosyal politika alanında 2005 yılına kadar gerçekleştireceği politika ve faaliyetleri belirleyen bir yol haritası olduğu söylenebilir. Oluşturulan gündemin amacı, Lizbon Zirvesinde kararlaştırılmış olduğu gibi, yeni sosyal amaçlara ulaşılması ve ortak Avrupa hedeflerinin gerçekleştirilmesi yönünde tüm tarafları, üstlerine düşen görevleri etkin ve yapıcı bir şekilde gerçekleştirmeleri doğrultusunda harekete geçirmektir. Nice Antlaşması, sosyal politika alanında var olan durumu muhafaza etmek ve devamlılığını sağlamak yönünde bir yaklaşım benimsemiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Gündemde, yoksulluk ve sosyal dışlanmanın engellenmesinden sosyal içerilmenin sağlanmasına kadar, Birliğin sorunun çözümüne yönelik temel hedefleri verilmiştir. Ayrıca, sosyal

dışlanma ile mücadelede, kamu yetkilileri, sosyal taraflar, sivil toplum kuruluşları ve diğer ilgili taraflar arasında tüm düzeylerde gerçekleşecek güçlü bir işbirliğinin gerekliliğine de dikkat çekilmiştir (Sapançalı, 2005: 64). Üye ülkeler, tüm bu hedeflere birinci tur Ulusal Eylem Planları'nda yer vermişlerdir. Sonrasında 2002 yılından itibaren oluşturulan, 2003-2005 yılları arasındaki dönemi kapsayan ikinci tur Ulusal Eylem Planları'nda da bu hedefler sürdürülmüştür. 2002 yılı Temmuz ayında, İstihdam ve Sosyal İşler Bakanlarının buldukları bir toplantıda Sosyal Koruma Komitesi tarafından hazırlanan rapor kapsamında bu ortak hedefler revize edilerek şu eklemeler yapılmıştır:

- Barselona Avrupa Konseyi kararları çizgisinde, üye ülkelerin Ulusal Eylem Planlarında yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altında olan insan sayısının 2010 yılına kadar önemli ölçüde azaltılması yönünde hedefler belirlenmesi;
- Ulusal Eylem Planlarının geliştirilmesi, uygulanması ve izlenmesi sürecinde, toplumsal cinsiyet rollerinin göz önünde tutulmasının öneminin vurgulanması;
- Göç sonucu olarak bazı erkeklerin ve kadınların daha fazla yoksulluk ve sosyal dışlanma riskiyle karşı karşıya kaldıklarının açık bir şekilde öne çıkarılması (Sapançalı, 2005: 90-91)

Nice Zirvesi'nde kabul edilen AB Temel Haklar Şartı, tüm AB Antlaşmalarında, taraf olunan uluslararası sözleşmelerde ve anlaşmalarda ve AB üyesi devletlerinin geleneklerinde yer almış olan sosyal politikaya ilişkin ilkesel düzenlemelerin tümünü kapsayan bir niyet belgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kabul edildiği 2000 yılında, AB Anayasal Antlaşması'nın ikinci bölümünün tümünü oluşturan AB Temel Haklar Şartı, anayasal antlaşmanın yürürlüğe girmemesi sebebiyle yasal zeminini kaybetmiştir. Bu durumdan ötürü, AB Temel Haklar Şartı'nın AB hukukunun bir parçası olması Lizbon Antlaşması'na kadar askıya alınmıştır (Saka, 2010: 39-40).

2004 yılında Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan Sosyal İçerme Ortak Raporu'nda, yoksulluğun tanımı genişletilerek daha kapsamlı ve sosyal bir içeriğe sahip yoksulluk tanımı yapılmıştır. Yeni yoksulluk tanımı, daha önce ifade edilmekte olan

mutlak ve görelî yoksulluk kavramlarını genişleterek farklı bir boyuta taşımış ve temel haklardan, sağlık, eğitim gibi kamu hizmetlerinden, ekonomik ve toplumsal yaşama katılımdan dışlanma kavramlarını da yoksulluk kapsamında değerlendirerek, yoksulluk algısını sosyal dışlanma temelinde kurgulamıştır (Yıldırım, 2014: 101).

Lizbon hedeflerinin beklenen ölçüde başarılı olamaması, 2005 yılında yenilenmiş bir Lizbon Stratejisi oluşturulmasına zemin hazırlamıştır (Turan vd. 2016: 11). Bu şartlar altında, 2005-2010 arasındaki dönemi kapsayan 5 yıllık eylem planı olarak hazırlanan Sosyal Politika Gündemi'nde belirlenen iki uzun dönemli strateji bulunmaktadır. Bunlardan ilki, vatandaşların güveninin güçlendirilmesidir. İkicisi ise, tam istihdamın sağlanması, herkese eşit fırsatların sunulması ve sosyal bütünleşmeyle daha uyumlu bir toplum yaratılmasıdır (Özkaplan vd., 2005: 87). İlk maddede bahsedilen vatandaşların güven duygusunun arttırılması kısmında, güven kavramı, Durkheimci sosyolojinin toplum tahayyülünde varlık bulan ahlaki ve normatif değerlere referans yapmaktadır. Toplumda güven duygusunun yaygınlaşması ile bireyler hem hukuksal sisteme güvenebilmekte hem de ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal ve psikolojik olarak kendilerini güvende hissedebilmektedir. Formel dayanışma yaklaşımının sonucu olan güven, bireylerin toplumun kurumlarına ve kurumsal yapısına duyduğu inanç ile meydana gelen anonim bir güven olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, 2005 yılında hazırlanan Sosyal Politika Gündemi'nde güvenin tahsis edilmesi ve daha uyumlu bir toplum yaratılması için öncelikli stratejilere vurgu yapılmıştır. İşsizlik, yoksulluk, yaşlıların istihdamında azalma, eşitsizlik ve ayrımcılıkla mücadele öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir. Mücadele edilirken kullanılacak araçlar, sosyal diyalog, açık koordinasyon yöntemi ve finansal araçlar² şeklinde öngörülmüştür. Güvenin tesis edilmesinde başarıya ulaşmak için, kuşaklararası yaklaşım, sosyal taraflar ve sivil toplum ile değişim için ortaklık ve yönetim (Avrupa sosyal modelinin dış diyaloga açılması ve önlemlerin karşılıklı, bölgesel ve ulus üstü düzeylerde alınması) olmak üzere üç esas belirlenmiştir (Özkaplan vd., 2005: 87). Sosyal Politika Gündemi'nde değinilmekte olan, sosyal bütünleşme ile daha uyumlu bir

---

² Avrupa Birliği'nde uyum politikası, yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadele konularında Birlik politika aracı olarak kullanılan 3 büyük ölçekli fon bulunmaktadır. Bu fonlar; Avrupa Sosyal Fonu, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Uyum Fonu'dur (Bildirici, 2011: 63). Burada bahsedilen finansal araç, bu üç fondan biri olan Avrupa Sosyal Fonu'dur.

toplum yaratılması, kuşaklar arası “yeni dayanışma” ile yeniden kurgulanmaktadır. Aslında 2005 yılı sonrasındaki sosyal konulara bakıldığında, öncelikli olarak AB’nin büyük genişleme dalgasının yaratmış olduğu demografik ve sosyal etkiler göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra göç olgusu ile mücadelede yeni dayanışma kavramı önerildiği söylenebilir. Bahsedilen “yeni dayanışma” kavramı, sosyal dışlanma üzerinden tanımlanarak sosyal içermeye atıfta bulunmaktadır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Özkaplan ve diğerlerinin de ifade ettiği gibi, sosyal dışlanma kavramını bireysel seçim, sosyal adalet ve dayanışma kavramları ile yakın etkileşim halinde incelemek daha anlamlı olacaktır (Özkaplan vd. 2005: 87).

Yayınlanan belgeler ve kurucu antlaşmalar göz önüne alındığında, AB’nin sosyal politikalarında “sosyal diyalog”, “yoksulluk” ve “sosyal dışlanma” ile mücadelenin sıklıkla vurgulandığı görülmektedir. Bunun nedenin; “sosyal dışlanma” ve “marjinalize edilmiş gruplar” sorunlarının çözümüne yönelik hassasiyet olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, sosyal diyalog yoluyla sosyal güvenlik sistemi yeniden şekillendirilmek, sosyal içirme politikaları ile yoksulluğa sosyal koruma kapsamında farklı bakış açıları geliştirilmek istenmektedir. Bu yaklaşım AB Anayasal Antlaşma metninde de görülmektedir. Onaylanmamış olsa da, iş güvencesi, sosyal dışlanma ve yoksullukla mücadele; sosyal adalet ve sosyal kurallara uygun çalışma şartları; çocuk işçiliğinin yasaklanması; kadın ve erkek arasında tüm alanlarda eşitlik sağlanması, her türlü ayrımcılıkla mücadele; sosyal güvenlik ve sosyal yardım hakkı gibi sosyal haklar AB Anayasası’nda bulunmaktadır. Sosyal politikaya ilişkin bu hassas konuların anayasada yer alması, her ne kadar yürürlüğe girmese de, Birliğin bahsedilen sosyal konulara önem verdiğinin görülmesi açısından kayda değerdir (Turan vd. 2016: 5).

Tablo 3: Sosyal Dışlanma ile Mücadelenin AB Temel Metinlerinde Yer Alması³

	1994 Avrupa Sosyal Politikası	1997 Amsterdam Antlaşması	2000 Lizbon Stratejisi	2000 Nice Zirvesi AB Temel Haklar Şartı	2000-2005 Sosyal Politika Gündemi	2005-2010 Sosyal Politika Gündemi	Anayasal Antlaşma
Sosyal Dışlanma ile ilgili Maddeler/ Yaklaşımlar	Yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadele	Madde 136 Sosyal dışlanma ile mücadele	Sosyal dışlanma ile mücadele	Madde 34/3 Birlik, Topluluk hukuku ve ulusal yasalar ve uygulamalarda belirtilen usullere göre sosyal dışlanma ve yoksullukla mücadele için yeterli imkânlara sahip olmayan herkes için uygun bir yaşam sağlamak amacıyla sosyal ve konut yardımından yararlanma hakkını kabul etmekte ve saygı göstermektedir	Sosyal dışlanma ile mücadele	Yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadele	Madde I-3/3 Birliğin dengeli bir ekonomik büyümeye ve sosyal piyasa ekonomisine dayalı tam istihdam ve sosyal ilerlemeyi amaçlayan sürdürülebilir bir kalkınma için çalışacaktır. .. Birlik sosyal dışlanma ve ayrımcılıkla mücadele etmeli ve sosyal adalet ve korumayı, kadın-erkek eşitliğini, kuşaklar arası dayanışmayı, çocuk haklarının korunmasını sağlamalıdır. II. Bölüm AB Temel Haklar Şartı
Politika Önerileri	Açık iş Dünya standartlarında işgücü Avrupa işgücü piyasası Kamu sağlığı Sosyal politika ve sosyal koruma	Yaratıcı politika önerileri oluşturmak İstihdam politikası oluşturmak	Avrupa İstihdam Stratejisi Açık Koordinasyon Yöntemi Bilgi ekonomisi/ Beşeri sermaye		Avrupa İstihdam Stratejisi Açık Koordinasyon Yöntemi Bilgi ekonomisi/Beşeri sermaye	Vatandaşın güveninin artırılması Tam istihdamın sağlanması ve sosyal bütünleşme ile uyumun sağlanması Sürdürülebilir kalkınma Yönetişim	
Paradigma	Dayanışma/ Uzmanlaşma	Dayanışma/ Uzmanlaşma	Uzmanlaşma	Dayanışma	Uzmanlaşma	Uzmanlaşma /Dayanışma	Uzmanlaşma/Dayanışma

³ Oluşturulan bu tabloda 1994-2005 dönemindeki gelişmelere yer verilmiştir. 2005 yılı sonrasındaki geliştirilen stratejiler ve raporlar ilerleyen kısımda ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır.

Kaynak: Özkaplan ve diğerkleri (2005: 91)'nden temel alınarak oluşturulmuştur.

İşsizlik, özellikle uzun süreli işsizlik ve hane halkının tümünün işsiz olması sosyal dışlanma nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Bu bağlamda istihdam, bütünleşme ve sosyal içerme yolunda önemli bir yere sahiptir. Sosyal içerme ve istihdam politikalarını bütünleştirme amacıyla yola çıkan Avrupa Komisyonu, 2006 yılında “Aktif İçerme” kavramını ortaya atmıştır. Aktif içermenin amacı, üye ülkelere, çalışabilecek insanların işgücünü harekete geçirebilme ve çalışamayacak durumda olanlara yeterli desteğin sağlanmasıdır. Öte yandan, insanların düşük ücretli işlerde, güvencesiz ve sağlıksız koşullar altında çalışmak zorunda kalmalarını engellemek de önemli bir noktadır. Çünkü insanların bu koşullar altında çalışmaya mecbur olduğu durumlar toplumsal dışlanma sürecini devam ettirmektedir. Bu sebeple, nitelikli, sürdürülebilir ve korumalı istihdamın sağlanması sosyal içerme için zorunlu bir araç olarak görülmektedir (Yıldırım, 2014: 102). Aktif içerme, iş imkânları ve mesleki eğitim ile emek piyasaları arasında bağ kurarak bunu insanlara onurlu bir yaşam sağlamak için belirli seviyede gelir desteği sağlanması ile birleştirilerek sosyal hizmetlere daha iyi erişim sağlamayı amaçlamaktadır. Aktif içermenin bu yönde emek piyasalarının sınırındaki insanları hedefleyerek “güvenceli esneklik” yaklaşımını tamamladığı ifade edilmektedir (Bildirci, 2011: 55). Güvenceli esneklik ile Avrupa Birliği, bir yandan vatandaşlarına ekonomik güvence sağlarken, bir yandan da dinamik ve başarılı bir bilgi ekonomisi haline gelmeyi amaçlamaktadır. Avrupa Birliği'nin güvenceli esneklik yoluyla ulaşmaya çalıştığı hedefler aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Yücesan-Özdemir, 2008: 69):

- Hem işveren hem de çalışanların yeni ihtiyaçlarına uygun, esnek emek piyasası ve güvenlik düzeyine ulaşabilmek
- Küçük ve orta ölçekli işletmelerin değişikliklere uyum sağlamalarına yardımcı olmak
- İş güvencesi değil, istihdam güvencesi oluşturabilmek
- Vasfı arttırabilmek
- Çok ve iyi işler yaratabilmek

- Daha az katmanlı işgücü piyasası oluşturabilmek
- Kadınların, göçmenlerin ve gençlerin entegre olabileceği bir çalışma hayatı gerçekleştirebilmek
- Değişimlerin ve yeni sosyal risklerin iyi yönetimini sağlayabilmek
- Ekonomik şoklara uyumu yakalayabilmek (Yücesan-Özdemir, 2008: 69).

Yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadelede etkin bir çözüm sunmakta olan aktif içerme stratejisi üye ülkelerin tümünden destek bulmaktadır. Ayrıca gelir desteği, aktif içerme stratejisinin temel mekanizmalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal içermeyi geliştirme sürecinde istihdam odaklı yaklaşımı ön plana çıkaran aktif içerme politikaları için, karma politika tedbirleri, içerme politikalarını hayata geçiren kurumlar arası koordinasyon, AB düzeyinde, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde koordinasyon ve sivil topluma dâhil olmak gerekmektedir (Yıldırım alp, 2014: 102-103).

Avrupa Komisyonu, 2008 yılında aktif içerme ile ilgili tavsiye kararı yayınlamıştır. Bu kararda, asgari gelir desteği, içerme sağlayan işgücü piyasaları ve nitelikli hizmete erişim unsurlarını esas alan ve işgücü piyasasından dışlanmış olan kişilerin aktif olarak dâhil edilmesini amaçlayan bütünleşmiş kapsamlı bir strateji olarak aktif içermenin tasarlanması ve uygulanması öngörülmektedir (Yıldırım alp, 2014: 103). 2009 yılındaki Ortak İçerme Raporu'nda, yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadele konusunda istihdam ve emek piyasasına erişim gibi alanlara vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu raporda, aktif içerme doğrultusunda güvenceli esneklik ile işgücü piyasasına erişimin kolaylaşacağına ve bununla birlikte uzun süreli işsizliğin önüne geçileceğine dikkat çekilmiştir. Eyleme dönük aktif içerme tedbirleri yoluyla işgücü piyasalarına erişemeyen, dışında kalmış kişilerin içerilmesinin de altı çizilmektedir (a.g.e: 103).

Avrupa Birliği ayrımcılık ve sosyal dışlanma ile mücadele hususunda, riskli görülen belli gruplar için stratejiler geliştirmekte ve bunları uygulamaya koymak için çalışmaktadır. Öngörülen stratejiler aşağıdaki şekilde örneklendirilebilir:

- 2003 yılında, “Engelli kimseler için Avrupa yılı” kapsamında, engelli bireyler için eylem planı oluşturulmuştur. Bu planda, 2004-2010 yılları arasında konu ile ilgili tedbirlerin geliştirilmesi öngörülmektedir.

- 2008 yılında Brüksel’de gerçekleştirilen 1. Roman Zirvesi ile ilgili konu kapsamında değişik bir önlem arayışı ortaya konulmuştur.
- 2010 yılında Avrupa Komisyonu, “Engelli kişiler için Avrupa Strateji Belgesi 2010-2020”yi yayınlamıştır.
- 2011 yılında “Gençler için yeni şanslar” adlı inisiyatifle artan genç işsizliği ve işsiz gençlerin toplum dışına itilmesiyle mücadele konusundaki önlem arayışları geliştirilmiştir (Schmid-Drüner, 2012’den akt. Hekimler, 2012: 13-14).

Sosyal dışlanmayı çok boyutlu bir yaklaşımla inceleyen Avrupa Birliği, 2010 yılına kadar Lizbon Stratejisi doğrultusunda hareket etmiştir. Avrupa Birliği’nde, üye ülkelerin ekonomi ve istihdam politikaları arasındaki bağın güçlendirilmesi, Birlik düzeyinde sosyal içerme amaçları ve yöntemlerinin uyumlaştırılması, açık koordinasyon yönteminin güçlendirilmesi, yapısal fonların kullanılması ve ortak gösterge ve veri kaynaklarının geliştirilmesi (Gökbayrak, 2006) yoluyla sosyal dışlanma ile mücadele edilmektedir. 2010 yılının Mart ayında, resmi olarak kapanışı yapılan Lizbon stratejisinin yerini “Avrupa 2020: Akıllı, Sürdürülebilir ve İçermeci Büyüme için Avrupa Stratejisi” almıştır. Yaşanan ekonomik kriz sonrasında Avrupa’yı eskiden olduğundan daha güçlü bir duruma getirme hedefleri ışığında oluşturulan Avrupa 2020 stratejisi, krizin meydana getirdiği yüksek oranlardaki işsizlik ve Avrupa ekonomisinde var olan sorunları ortaya koyması nedeniyle dönüm noktası olarak görülmektedir. Stratejinin kısa vadeli hedefi, içinde bulunulan krizden çıkmak iken, orta ve uzun vadeli hedefleri, yüksek oranda istihdam, verimlilik ve sosyal uyumun gerçekleştirildiği, akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir büyümedir (Yıldırım, 2014: 104). Bu stratejide, akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme öncelikleri göz önüne alınarak istihdam, eğitim, sosyal içerme, Ar-Ge ve iklim ve enerji konularında birbirini destekleyen beş hedef saptanmıştır. Bahsedilen hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik yedi girişimin hayata geçirilmesi öngörülmüştür. Bu girişimler “Yenilikçilik Birliği”, “Hareket Halinde Gençlik”, “Avrupa için Dijital Gündem”, “Kaynakları Verimli Kullanan Avrupa”, “Küreselleşme Çağı için Sanayi Politikası”, “Yeni Beceri ve İşler için Gündem” ve “Yoksulluğa Karşı Avrupa Platformu” şeklinde belirlenmiştir (Akbaş ve Apar, 2010: 3). Avrupa 2020 Stratejisi ile Avrupa Birliği’ni, istihdamın, verimliliğin, ekonomik ve sosyal uyumun yüksek olduğu, akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir

ekonomiye dönüştürmek amaçlanmaktadır. Avrupa Konseyi, stratejinin yönetimi ile sorumlu kılınmıştır. Komisyon ise, hedefler konusunda yapılan ilerlemeleri değerlendirmek, uygulanacak politikalar konusunda görüş alışverişini sağlamak ve yukarıda da değinilen yedi girişimi desteklemek görevini üstlenecektir (Akbaş ve Apar, 2010: 6-7).

4. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GÖÇ POLİTİKALARI

Uluslararası göç yeni bir olgu olmamakla birlikte, değişen ekonomik sistem ve küreselleşmenin de etkisiyle biçimsel olarak farklılaşmış ve üzerinde önemle durulan bir konu haline gelmiştir. Göç hareketleri, küreselleşmeyle beraber daha yoğun bir hal almış, niceliksel olarak artmış ve bununla birlikte yasal, yasa dışı göçle iltica hareketleri daha çok ülkeyi etkisi altına almıştır. Dünya çapındaki insan hareketliliğinin artmasına bağlı olarak göçü, küreselleşmenin bir sonucu olarak gören yaklaşımlar da bulunmaktadır. Küreselleşmenin insani boyutu şeklinde de algılanan göç olgusu, ülkeleri ekonomik, siyasi ve kültürel alanlarda etkilemekte ve bu etkilerden kaçınmak mümkün olmamaktadır. Göçün uluslararası düzlemde siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda doğurduğu sonuçlar toplumların gündemine oturmakta, bunun sonucunda da hem ulusal bağlamda hem de ulus üstü örgütlerin üzerinde önemle durduğu bir sorun haline gelmektedir (Güleç, 2015: 82). Uluslararası göç ve göçmenlik konusu ne boyutta ele alınır alınsın, göçmenlerin Avrupa ülkelerinde konumlandırılması konusu birden fazla aktörün rol aldığı bir süreci temsil etmektedir. Göçmenlerin kamuoyunda algılanışlarını da içine alan ve pek çok alanda politika üretimi gerektiren bu süreçte, Avrupa ülkelerindeki göç politikalarının incelenirken göçmenler üzerinde yaratmış olduğu etki ve toplum içinde nasıl konumlandırıldıkları önem arz etmektedir (Mandacı ve Özerim, 2013: 106). Bu bağlamda, bu bölüm kapsamında öncelikle göç politikalarının anlaşılmasında faydası olacağı düşünülen Avrupa'ya göçün tarihsel arka planına değinilecek, sonrasında AB'nin göç politikaları ayrıntıları ile incelenecektir. Ayrıca son dönemlerde "Kale Avrupa" tanımlamasını güçlendiren bir eğilimi yansıtacak şekilde değişen ve dönüşen AB'nin göç politikalarına yöneltelen eleştirilere de yer verilecektir.

4.1.AVRUPA'YA GÖÇÜN TARİHSEL ARKA PLANI

Bu çalışmada, Avrupa'nın göç deneyimi, tarihsel bağlamda belli kırılma noktaları esas alınmak suretiyle, üç ayrı döneme ayrılarak incelenmektedir. İlk dönem, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın yeniden inşa edilmesi kapsamındaki

düzenlemeler, emek göçü ve sömürgeciliğin tasfiyesi (depolitizasyon) sürecini kapsayan 1973 yılına kadar petrol krizinin patlak vermesine kadar devam eden “hoşgörülü göç” dönemini ifade etmektedir. İkinci dönem ise petrol krizine paralel olarak işçi alımının durdurulduğu, “kontrollü göç” dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak üçüncü dönem, Soğuk Savaş sonrasındaki sürecin oluşturduğu dönemdir.

4.1.1. 1945-1973 Dönemi

Bu dönem kapsamında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden inşa edilmesi yönündeki çabalar, depolitizasyon süreci ve 1950'lerden 1973 yılında yaşanan petrol krizine kadar hızlanarak devam eden işçi göçleri incelenmektedir. Savaş sonrasındaki süreçte, özellikle 1940'ların sonu ile 1950'li yılların başında, Avrupa'ya kitlesel göç hareketleri gerçekleşmiştir. Bu göç hareketleri, Almanya, Polonya ve eski Çekoslovakya arasındaki sınırların değişimine bağlı biçimde yaklaşık olarak 15 milyon kişinin dâhil olduğu yeniden yerleşimler sonucunda meydana gelmiştir. 1950'li yılların ortasına kadar devam eden bu göç hareketleri, 1961 yılında Berlin Duvarının inşa edilmesine kadar düşük seviyelerde sürmüştür (Toksöz, 2006: 24). Bu bağlamda savaşı takip eden süreçte, Batı Avrupa'daki göç politikaları Yahudileri ve Doğu Avrupa'dan gelen mültecileri içerecek biçimde şekillendirilmiştir. İzleyen süreçte, genellikle Afrika kıtasındaki eski sömürge ülkelerden ve dünyanın diğer yoksul bölgelerinden Batı Avrupa'ya mülteci hareketleri gerçekleşmiştir (Ünsal, 2007: 76). Bu nedenle, Avrupa göç tarihinde belirleyici bir rolü olan sömürgecilik olgusunun bu dönemde de önemini koruduğu söylenebilmektedir. 1945-60 yılları arasında başta Hollanda, Fransa ve Belçika olmak üzere Avrupa ülkelerine eski koloni ülkelerinden göç hareketleri gerçekleşmiştir. Cezayir, Fas ve Tunus'tan Fransa'ya; İrlanda, Hindistan ve Pakistan'dan ise İngiltere'ye yoğun bir şekilde göçler meydana gelmiştir (Özerim, 2012: 41).

1950'lerin başlarından 1973 yılına kadar olan süreç sözleşmeli işçi alımı, diğer bir deyişle misafir işçi göçünün gerçekleştiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa'nın yeniden yapılanma süreci ekonomik büyümeyi beraberinde getirmiş ve artan işgücü ihtiyacını karşılamak için misafir işçi programları geliştirilmiştir. Bu

dönemin merkezinde özellikle Avusturya, Hollanda, İsviçre, Danimarka ve Almanya'nın işçi göçü programları bulunmaktadır (Özerim, 2014: 22). Bu sürecin başlangıcında Almanya, İngiltere ve Fransa işgücü ihtiyacını savaş sonrası yerinden olan kişilerden karşılamış ancak daha sonra İtalya, İspanya ve Portekiz gibi sanayileşmesi daha yavaş olan ülkelere yönelerek işgücü ihtiyaçlarını bu ülkelerden karşılama yoluna gitmişlerdir. Bu ülkelerin giderek zenginleşmesi nedeniyle rota daha uzak coğrafyalara, üçüncü dünya ülkelerine çevrilmiştir. Bu bağlamda, sömürgecilik dönemlerinden getirilen bağlarla Fransa, Kuzey Afrika'ya yönelirken, İngiltere, Karayipler ve Hindistan yarımadasına yönelmiştir. Almanya ise sömürge rezervleri olmadığından Yugoslavya ve Türkiye'den talep ettiği sözleşmeli işçilerle işgücü ihtiyacını karşılamıştır. İşçi göçlerinin gerçekleştiği dönemde, bu kapsamda Batı Avrupa'ya yaklaşık olarak 10 milyon kişi göç etmiştir (Toksöz, 2006: 24-25). Bahsedilen bu ülkelerden talep edilen yabancı işçiler, göç edilecek ülkedeki yerli işçiler tarafından tercih edilmeyen imalat sanayii, inşaat, madencilik ve hizmet sektörlerinde ağır çalışma koşullarında ve düşük ücretli işlerde istihdam edilmek üzere kabul edilmişlerdir. Göç hareketleri hükümetlerarası ikili anlaşmalar yoluyla düzenlenmiştir. Gönderme biçimi, istihdam, kalma koşullarıyla ilgili düzenlemeler ile sosyal güvenlik gibi sosyal haklar bu sözleşmelerde belirtilmiştir. Alman sendikalar, yabancı işçilerin ücretleri düşürmemesi için yabancı işçilere eşit ücretler ödenmesi koşuluyla işçi göçünü kabul etmişlerdir. Almanya ve Fransa'da işçi alımı kamu kurumlarının sorumluluğuna bırakılınca, bu kurumlar işçi gönderen ülkelerde bürolar açarak göç sürecini yönetmişlerdir. Faaliyetlerini durdurdukları 1973 yılına kadar Alman kurumları, ihtiyaç halinde yenilenmek üzere 2 milyon kişiye birer yıllık çalışma izni vermiştir (Toksöz, 2006: 27).

1973 yılında petrol krizinin patlak vermesine kadar olan ve sanayileşme sonrası dönem şeklinde nitelendirilen bu süreçte, göç hala siyasallaşmamış olduğundan ötürü siyasi gündemde günümüzdeki gibi belirgin bir konu olarak ele alınmadığını vurgulamak gerekir (Özerim, 2014: 22). Bu süreçteki göçmen algısı değerlendirildiğinde, göçmenler misafir işçiler olarak konumlandırıldığından dolayı herhangi olumsuz bir tutumla karşılaşılmamakta ve ortak politika uygulama ihtiyacı duyulmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, Topluluk tarafından göçmenler sorun oluşturacak

kişiler olarak görülmemiştir. Zira misafir işçi konumunda olmaları sebebiyle işçi göçmenler, ihtiyaç doğrultusunda kabul edilen, işgücü ihtiyacı olmadığına ülkelerine geri gönderilecek ya da gelişlerinin durdurulması yönünde sıkıntı yaşanacağı düşünülmeyen kişiler olarak görülmüşlerdir (Güleç, 2015: 84). 1973 yılında gerçekleşen petrol krizi ile bu dönemin sonuna gelinmiş, krizin tüm dünyaya olduğu gibi yeniden inşa sürecindeki Batı Avrupa ülkelerine de olumsuz etkileri olmuştur. Bu olumsuz tablodan ciddi bir şekilde etkilenen Batı Avrupalı ekonomilerin göç hareketlerine yaklaşımı da değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler, işgücü talebinde bulunan ülkelerin kapılarını kapatmaya başlamalarını ve Avrupa'da var olan misafir işçilerin ülkelerine geri dönmeleri yönünde bir beklentiye girmelerini beraberinde getirmiştir (Ünsal, 2007: 78).

4.1.2. 1973-1990 Dönemi

1973 yılında yaşanan petrol krizi ile birlikte, göçmenlere ve iltica edenlere yönelik algı değişiklikleri gözle görülür hale gelmiştir. Merkezi planlı ekonomilerin çökmesi ve serbest piyasanın özellikle ortak pazarın gerektirdiği mal, hizmet, sermaye ve emeğin serbest dolaşımının gerçekleşmesi ile göçmen ve sığınmacılar artık insani yardım ve koruma gerektiren kişiler ya da işçi göçmenler gibi ekonomik bir amaca hizmet eden kişiler olarak görülmemektedir. Bu kişiler, devletin sosyal hizmetlerinden faydalanmaya çalışan, sosyal düzene ve sınırlara tehdit oluşturan kişiler şeklinde algılanmaya başlamıştır (Orsam, 2012: 12). Bu dönemde, göç ve göçmen algılarındaki değişiklik de göstermektedir ki göç olgusu ve göçmenler artık bir sorun olarak görülmeye başlamıştır. Söz konusu dönem için Avrupa'da göçün güvensizleştirilmesi sürecindeki ideolojik temellerin atıldığı söylenebilmektedir. Petrol krizi ile başlayan ve göçmen kabul eden sanayileşmiş ülkelerin iktisadi durgunluk dönemine girdiği ve sosyal refah devleti anlayışındaki dönüşümlere paralel şekilde bu göç politikalarında sınırlandırmaya gittikleri bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Özerim, 2012: 43).

Daha önce de bahsedildiği gibi, bu yeni dönem öncesinde yabancı işçilerin kalıcı yerleşme amaçları olduğu düşünülmemiştir. 1973 yılında Alman hükümeti ve diğer hükümetler işe alımları durdurduklarında, istenmeyen misafirlerin kendi

ülkelerine döneceklerini tasavvur etmişlerdir. Bu süreçte çoğu Batı Avrupa ülkesi, kendilerini “sıfır göç alan ülkeler” olarak göstermişlerdir (Castles ve Miller, 2008: 110). Yaşanan ekonomik kriz sonrasında Batı Avrupa ülkelerinde, işgücü göçlerini dramatik bir şekilde sonlandıran, göçmen sayısındaki kısıtlamaları arttıran, yıllık kota uygulamasını ve göçmenlerin geri dönmelerini teşvik eden politikalar izlenmesi şeklinde bir yaklaşım görülmektedir. 1973 yılını izleyen iki yıllık dönemde, Birleşmiş Milletler’in tahminlerine göre, göçmenlerin geri dönmelerini teşvik edici politikaların uygulanmaya başlamasıyla, işçi göçmenlerin yaklaşık %10’unu ülkelerine geri dönmüştür. Fakat ülkesine geri dönen göçmen oranlarının düşüklüğünden de görüldüğü üzere, geri dönmeyi teşvik eden politikaların amacına ulaşamadığı söylenebilmektedir. Göçmenler, buldukları ülkelerde yararlandıkları ve o ülkeyi cazip hale getiren sosyal haklardan vazgeçmemek için geri dönmek istememişlerdir (Gençler, 2005: 175). Hükümetler, başlangıçta aile birleşmelerini önlemeye çalışsalar da sonradan bunun temel bir insan hakkı olduğu gerekçesiyle aile birleşmesine sıcak bakmasalar da kabul etmek durumunda kalmışlardır (Castles ve Miller, 2008: 110). Geri dönmesi beklenen göçmen nüfusun ülkelerine dönme isteksizliği ve aile birleşmesinden yararlanma imkânları bir araya gelince, azalması beklenen göçmen nüfusunun arttığı görülmektedir. Bu duruma verilecek en açıklayıcı örnek, 1973 yılının Kasım ayında Almanya’da yasal olarak bulunan göçmen sayısı 4 milyon kişi iken, 1980 yılında bu sayının 4,5 milyon kişiye yükselmesidir (Gençler, 2005: 175). Aile birleşmeleri, göçmenlerin göç ülkesindeki kalıcı yerleşiminde dönüm noktası niteliğindedir. Ailelerinin gelmesi ile konut ihtiyacı artan işçi göçmenler, kentlerin düşük konut kalitesine sahip, eski işçi semtlerine taşınarak mekânsal yoğunlaşmayla göçmen mahallelerini oluşturmuşlardır. Bu göçmen mahallelerinde kendi kültürlerine özgü yaşam tarzlarını sürdürmekte olan göçmenler, günlük ihtiyaçlarını karşılayacakları etnik işyerlerinin açılmasıyla buralardan alışveriş yapmaya başlamış ve boş zamanlarını da kendi aralarında geçiren, dışa kapalı bir yapı oluşturmuşlardır. Göçmen çocuklarının yaşadıkları semtlerdeki okullara gitmesi, çocukların ve gençlerin yaşadıkları toplumun çoğunluğu oluşturan bireylerle sınırlı iletişim kurarak büyümelerine neden olmuştur. Genç göçmen kuşakların eğitim seviyelerinin düşük olması işgücü piyasasına katılımında belirleyici unsurlardan biridir. Bahsedilen tüm bu etkenler, etnik topluluğun oluşumunda rol oynamaktadır. Bu süreçte, eğer kültürel farklar ve vatandaşlık hakları tanınıyorsa çok

kültürlü bir topluma doğru gidiş söz konusu iken, reddedildiğinde etnik topluluk, dışlanmış etnik azınlığa evrilmektedir (Toksöz, 2006: 31-32). Bu bağlamda 1970’li yıllar, AB’nin ilerleyen süreçte geliştirmek adına adımlar atacağı ortak göç ve sığınma politikalarına zemin oluşturmaktadır. Ayrıca AB, bu süreçte iç güvenlik konusunda ileride yasa dışı göçü de kapsamına alacak şekilde devletlerarası birçok anlaşmaya da imza atmıştır⁴ (Güleç, 2015: 84). Huysmans’ın ifade ettiği şekilde, bu dönem, Avrupa’da “hoşgörülü göç” politikalarından “kontrollü göç” politikalarına geçişin dönüm noktası olarak görülmektedir (Huysmans, 2000’den akt. Özerim, 2012: 43).

Yasal ve yasa dışı göçü kontrol etmeye yönelik ilk adım, 1972 yılında Fransa tarafından atılmıştır. 1973 yılında işverenlerin bu doğrultudaki işlemleri durdurmaya yönelik çabalarına rağmen, 1974 yılındaki düzenleme ile göç kontrol yasaları daha sert bir hal almıştır. İsveç, verdiği göç izinlerine yönelik kısıtlamaya 1972 yılında giderken, Hollanda göçü kontrol etmeye yönelik önlemleri 1970’li yılların sonunda uygulamaya başlamıştır. İngiltere ise, İngiliz Milletler Topluluğu (Commonwealth) ülkelerinden gelen göçü 1961 yılından itibaren azaltmaya başlamış ve 1971 yılında çıkarılan yasa ile de göçü sınırlamaya çalışmıştır. 1960-70 yılları arasında Birlik üyesi ülkelerdeki yabancı işçilerin sayısı 2,5 milyondan 5,4 milyona yükselirken, 1973 yılında bu sayı 6,3 milyon olmuştur (Gençler, 2005: 176-177). Görüldüğü gibi, ciddi bir göç sorunuyla karşı karşıya kalan Avrupa ülkelerinde 1980’li yılların ikinci yarısına kadar, göç politikaları Birlik düzeyinin dışında tutulmuş, her ülke farklı zamanlarda farklı uygulamalarla bu sorunu çözmeye çalışmıştır. 1980’lerin ortalarına gelindiğinde ise, iç pazarın serbestleştirilmesi yönünde ciddi adımlar atmaya amaçlayan Birlik, göç politikalarında da işbirliği içinde olmanın gerekliliğinin farkına varmıştır (Ünsal, 2007: 84).

1970’lerde yaşanan petrol krizine bağlı olarak yaşanan ekonomik krizin beraberinde getirdiği sürecin 1980’li yıllardaki yansıması, AB’nin göç alan ülkelerindeki yeni ulusal düzenlemeler, vize politikaları, ilticayı caydırıcı tedbirler, sınır kontrollerinin arttırılması ve üçüncü ülke vatandaşlarının girişini düzenlemeye yönelik ikili anlaşmalarla kendini göstermiştir (Özerim, 2012: 44-45). 1980’li yılların

---

⁴ Bu süreçte atılan adımlara bir sonraki bölümde, AB’nin göç politikaları incelenirken ayrıntılı bir şekilde verilmektedir.

ortalarından 1991 yılında Soğuk Savaşın resmi olarak son bulmasına kadar olan süreçte, AB ülkeleri çok ciddi sayılarda sığınma başvurularıyla karşılaşmışlardır. Sığınma başvurularındaki bu artış, reel sosyalizmin çöküşünü izleyen bu süreçte özellikle Almanya’da çok ciddi sayılara ulaşmıştır. Almanya’ya yapılan sığınma başvurularının bu kadar yüksek olmasındaki ana etken, etnik Almanların Doğu Avrupa’dan Batı Avrupa’ya geçmeleridir. Aşağıdaki tabloda, bahsedilen bu dönemde on beş Avrupa ülkesine yapılan sığınma başvuruları durumun ciddiyetini gözler önüne sermektedir (Ünsal, 2007: 84).

Tablo 4: 1982-91 Yılları Arasında AB Ülkelerine Yapılan Sığınma Başvuruları

Ülke	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Avusturya	6,314	5,898	7,208	6,724	8,639	11,406	15,790	21,882	22,789	23,306
Belçika	2,908	2,908	3,646	5,299	7,644	5,976	5,078	8,112	12,963	15,173
Danimarka	298	800	4,312	8,698	9,299	2,726	4,668	4,588	5,292	4,609
Finlandiya	12	16	25	18	23	49	64	179	2,743	2,134
Fransa	22,505	22,350	21,714	28,925	26,290	27,672	34,352	61,422	54,813	47,380
Almanya	37,423	19,737	35,278	73,832	99,650	57,379	103,076	121,315	193,063	256,112
Yunanistan	1,194	447	764	1,398	4,230	6,934	8,424	3,000	6,166	2,672
İrlanda										31
İtalya	2,520	1,993	2,766	4,093	5,429	10,115			4,827	23,317
Hollanda	1,214	2,015	2,603	5,644	5,865	13,460	7,486	13,900	21,208	21,615
Norveç	100	150	300	829	2,722	8,613	6,602	4,433	3,962	4,569
Portekiz	1,115	609	378	70	275	442	326	156	75	255
İspanya	2,459	1,416	1,179	2,360	2,280	2,477	4,516	4,077	8,647	8,138
İsveç	10,225	1,050	12,000	14,500	14,600	18,114	19,595	30,335	29,420	27,351
İngiltere	4,223	4,296	4,171	6,156	5,714	5,863	5,739	16,775	38,195	73,400

Kaynak: Ünsal (2007: 85)’dan temel alınarak hazırlanmıştır.

4.1.3. 1990 Sonrası Dönem

Soğuk Savaşın sona ermesi ve Doğu Bloku'nun yıkılması, 1990'lı yıllardan itibaren AB ülkelerine yeni göç hareketlerine sebep olmuştur (Özdal, 2008: 94). Göç hareketleri açısından bakıldığında, Soğuk Savaş sonrası dönemin en önemli özelliği, Avrupa'nın kendi içinde bir göç dalgasıyla karşılaşması ve Doğu Avrupa'dan Batı Avrupa ülkelerine yoğun göç yaşanmasıdır (Özerim, 2012: 45). Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla birlikte, önceki süreçte Doğu Bloğu ülkelerinin vatandaşlarının Batı Bloğu ülkelere geçmesine yönelik yasakları ortadan kalkmış, bu durum sonucunda Batı Avrupa ülkeleri yaşanması beklenen göç akımlarını kontrol altına almak ve göçü engelleyebilmek için yeni kurum ve politikalar oluşturma ihtiyacı duymuştur. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, bu göç akımlarından en fazla etkilenen ülke Almanya olmuştur. Zira uzun yıllar Batı Almanya'ya geçmesi engellenen ve refah seviyesinin düşük olduğu şartlar altında yaşamak durumunda kalan Alman vatandaşları, Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte, ülkenin batısına doğru bir hareketlilik gerçekleştirmiştir. Bu sürecin en önemli etkilerinden biri, göç edilmek istenen hedef ülkelerin konumlarında ortaya çıkan değişimler olmuştur. İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan ve İrlanda gibi daha önceden göç veren ülkeler, 1990'lı yıllardan itibaren göç alan ülkelere dönüşmüşlerdir (Aykaç ve Yertüm, 2016: 16). Özellikle Güney Avrupa ülkelerinin göç alan ülkeler haline gelmesinde, bu ülkelerin ekonomik gelişimleri ve Avrupa Birliği'ne üyeliklerinin etkili olduğu söylenebilmektedir. Göç veren ülkelerin konumlarındaki yaşanan değişimler, Güney Avrupa'nın işçi desteği sağlayan geleneksel yapısında büyük değişimlere sebep olmuştur. Bu değişim, ilerleyen süreçte Avrupa ülkelerinin karşılaşacağı göç sorununa kaynaklık edecektir (Manisalı, 2011: 4-3). Ayrıca, 1990'lardan itibaren Afrika ülkelerinden Avrupa'ya gerçekleşen göç akımları dikkate değer boyutlarda görülmüştür. Bu süreçte öne çıkan bir diğer husus, "İkinci Nesil Misafir İşçi Programları" olarak nitelendirilen yabancı işçi alımının yeniden başlatılmış olmasıdır. Ancak, bu durum Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden Batı Avrupa ülkelerine doğru göç hareketlerinin gerçekleşmesine neden olmuştur (Özerim, 2012: 45).

Soğuk Savaş sonrasındaki dönemde yaşanan göç hareketlerini önceki iki dönemden ayıran özellik, gerek sığınma başvuruları gerek yasa dışı göçün dikkate değer bir şekilde artış göstermesidir. Soğuk Savaşın sona ermesini takip eden süreçte hızlı bir şekilde artan sığınma başvuruları, 1992 yılında en yüksek rakamlara ulaşmış, 1992'den sonra düşme eğilimine girerek devam etmiştir. Bu şartlar altında, Avrupa ülkeleri göçü durdurmak için kısıtlayıcı tedbirler alma yoluna girmiştir (Özgür, 2013: 77). 1990'lı yıllarda hükümetlerarası işbirliğinin yoğunluk kazanması, Toplumun bütünleşme süreci ve göç hareketlerinin daha da yoğun bir hal almasına, göç ve iltica konularındaki hükümetlerarası işbirliğinin Toplum seviyesinde görüşülmeye başlanmasına sebebiyet vermiştir (Güleç, 2015: 86).

1990'lı yıllarda yaşanan Bosna-Hersek Savaşı, Fransa'ya yoğun göçmen akımına neden olan Cezayir iç savaşı⁵ ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika coğrafyalarındaki çatışmalar, Soğuk Savaş sonrasındaki dönemde Avrupa Birliği'nin göç politikalarını etkileyen dönüm noktaları olarak görülmektedir (Özerim, 2012: 45). Tüm bu gelişmeler ışığında, göç konusunun 1990'lı yılların ortalarından itibaren, hem üye ülkelerin hem de Birliğin gündemini daha fazla meşgul eden bir konu haline geldiği söylenebilmektedir (Manisalı, 2011: 4-4). 11 Eylül 2001'de ABD'de yaşanan terör saldırısı ve onu izleyen süreçte, Avrupa'da gerçekleşen terör saldırıları uluslararası göç algısında köklü değişimlere neden olmuştur. Özellikle 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren kişilerin göç yollarını kullanmış olmaları, 11 Mart 2004 tarihinde Madrid'de, 7 Temmuz 2005 tarihinde Londra'da yaşanan terör saldırılarına o ülkelerdeki yerleşik göçmenlerin dâhil olmasının bu değişiklik üzerinde etkileri göz ardı edilemeyecek derecededir. Bu koşullar altında, yalnızca düzensiz göçmenlere ve sığınmacılara yönelik değil, yasal yollardan ülke sınırları içinde bulunan düzenli göçmenlere yönelik de güven sorunu ile karşılaşmıştır. Ulusal güvenlik, vatandaşlık ve ulusal kimlik gibi konuların da sorgulanmaya başlandığı bu süreçte göçmenlerin, ulusal güvenlik konusunda potansiyel tehlike oluşturduğu, refah devletini kötüye kullandığı, suç oranlarını arttırdığı, terör eylemleri ile ilişkili olduğu ve entegrasyon süreçlerinde özellikle Müslüman göçmenlerin uyum sağlayamadığı yönünde bir algı ortaya çıkmıştır (Şener, 2017: 11). Daha önce de ifade edildiği gibi, Avrupa'da bu dönemde göç konusunda en çok dikkat

---

⁵ 1991-2002 yılları arasında hükümet güçleri ile İslamcı gruplar arasında yaşanan savaştır.

çeken olgular olan sığınma ve yasa dışı göç konularında, gerek medya organları gerekse sağ eğilimli siyasi partiler açısından bu konuya yönelik endişeli ve karşıt tutumların yaygınlaşmaya başladığı söylenebilmektedir. Popülist medya araçları ve sağ eğilimli partiler göçmen ve sığınmacıları, terörizm, suç oranlarının artması, sosyal politikaların çökmesi ve kitlesel işsizliğin sorumlusu olarak algılamışlar ve hitap ettikleri kitleye bu şekilde yansıtılmışlardır (Özerim, 2012: 46). Bu süreçte, sığınmacılara yönelik olumsuz tutumlar değerlendirildiğinde, bu tutumların bir diğer nedeni olarak sığınma talep eden kişilerin sahte sığınmacı olarak algılanmaları karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, sığınmacıların birçoğu emek göçmeni şeklinde algılanmakta, ancak emek göçmenliği için başvuru, kabul şartları ve kontrollerden kaçındıkları için sığınma talep ettikleri düşünüldüğü için sahte sığınmacı olarak görülmektedirler. Bu algı ve kısıtlayıcı politikalara rağmen, Cenevre Sözleşmesi'nin içerdiği haklar doğrultusunda AB'ye sığınma ve mültecilik başvurularının sürdüğü söylenebilmektedir (Özgür, 2013: 79).

Avrupa'da 1990'lı yıllara kadar ağırlıklı olarak kıta içerisinde gerçekleşen göç, 2000'li yıllarla birlikte, AB üyesi olmayan ülkelere, Asya ve Afrika ülkelerinden gerçekleşen yoğun göçler şeklinde kendini göstermeye başlamıştır. Bu durum üzerine Birliğin göçmen politikalarında ciddi bir değişiklik yapma ihtiyacı belirmiştir. AB üyesi olmayan ülkelere yönelik göçmen politikalarındaki değişikliklerin göstergelerinden biri Mavi Kart uygulamasıdır. Birlik üyesi olmayan ülkelere gelen göçmenlere ilişkin oturma ve çalışma izni verilmesi konusunda ilk adım 2007 yılında Komisyon'un kabul ettiği tasarı sonrasında atılmıştır. Mavi Kart olarak bilinen bu uygulama ABD'de uygulanan yeşil kart uygulamasına rakip olarak görülmektedir (Aykaç ve Yertüm, 2016: 17). 2009 yılında yürürlüğe giren Mavi Kart Yönergesine baktığımızda, yüksek niteliğe sahip (vasıflı) üçüncü ülke vatandaşlarının Avrupa'ya göç etmesinin cazip hale getirildiği görülmektedir. Yönerge, vasıflı işçiler için göç maliyetini düşürerek uluslararası emek piyasası fiyatlarını bozmakta ve gelişmekte olan ülkeler ile AB arasında ücret farklılığının oluşmasına sebep olmaktadır. Mavi Karta sahip olanlar maaş ödemeleri, sosyal yardımlar, vergi yardımları ve kamu konutlarına yerleşmede kolaylıklar şeklinde avantajlardan yararlanmaktadırlar. Mavi Kart iki aşamalı bir seçim süreci gerektirmektedir. İlk aşamada, en vasıflı kişinin karta sahip olması vurgulanırken, ikinci aşamada bu kartı almaya hak kazanan kişilerin çalıştıkları işlerde devamlılığını

sağlamasını gerektirmektedir. Zira karta sahip kişilerin, kartı kullanmaya devam edebilmesi için çalıştıkları işlerdeki sürekliliği önemlidir. Kart sahibinin işten çıkarılması durumunda ya da üç aydan fazla süre içinde iş bulamaması durumunda kartın geri alınabilmesi mümkün hale getirilmiştir (Sönmez, 2014: 319-320). Her ne kadar Mavi Kart uygulamasının yürürlüğe girmesi ile AB'nin göç politikalarında bir dönüşüm yaşansa da, Birlik mevzuatı katı olduğu için bu uygulamanın verimli bir şekilde işlemesine engel oluşturduğu ve vasıfsız emek göçünün artmasına sebep olduğu söylenebilmektedir (Aykaç ve Yertüm, 2016: 19).

Bahsedilen bu üç dönem göz önüne alındığında, AB'nin göçe ve göçmenlere yönelik yaklaşımları ve politikalarının içinde bulunulan zamanın koşullarına göre dönüşüm geçirdiği söylenebilmektedir. Göç olgusu çok farklı değişkenlerden etkilenen hassas bir konu olması sebebiyle özellikle 1980'li yıllardan itibaren hem üye ülkeler açısından hem de Birlik seviyesinde önemi gittikçe artan ve gündemi oldukça meşgul eden bir konu olarak görülmektedir. Avrupa'nın II. Dünya Savaşı'nın bitişini takip eden süreçte üç ayrı dönemde incelenen göç deneyimlerinde, göçmenlere yönelik belli süreçlerle değişim geçiren politikalara değinmekte de fayda vardır. Zira Avrupa'da 20. yüzyılın başlarından II. Dünya Savaşı sonuna kadar göçmenlere yönelik asimilasyonist politikalar uygulanmıştır. Burada ulus devletlerin kültürel, tarihsel, toplumsal vb. yakınlık esasına göre göçmen kabul etmesi söz konusu iken, yabancı olarak görülenlerin içinde yaşadıkları toplumun değerlerine uyum sağlaması için asimile edilmeleri gerekli görülmüştür. Göçmenlerin entegrasyonunun, göç ülkesinin değerlerini benimsemek yoluyla mümkün olabileceği düşünülmektedir. Savaş sonrası dönemde, farklı kimlikleri asimile etme konusunun zor olduğu görülerek asimilasyonist politikalarından uzaklaşmış ve entegrasyon politikalarının geliştirildiği bir sürece girilmiş ve bu süreç 1970'lerin ortasına kadar devam etmiştir. Entegrasyon politikaları ile farklılıkların belli bir derecede kabul edilerek uyum içinde yaşanabileceği öngörülmüştür. 1970'lerin ortasından 1990'ların sonuna kadar olan süreçte ise çok kültürlülük politikaları uygulanmıştır. Çok kültürlülük politikaları ile kamusal alanda farklı kültürlerin bir arada yaşaması yoluyla farklılıklar içinde uyumun yakalanabileceği öngörülmüştür. Ancak bu politikalar, birbiriyle kesişmeyen, sınırlı iletişim halinde olan ve kendi içinde kapalı küçük topluluklar halinde yaşamı beraberinde getirdiğinden toplum içindeki

ayrışmayı derinleştirdiği ve kimlik bağlamında aidiyet sorunlarına yol açtığı için eleştirilmişlerdir. Nitekim 1990'lı yılların sonundan itibaren asimilasyonist politikalara geri dönüş yaşanmıştır.

4.2.AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GÖÇ POLİTİKALARI

Avrupa Birliği'nde her üye ülkenin uyguladığı kendi ulusal göç politikası bulunmaktadır. Göç edilecek ülkeye giriş prosedürleri, göçmenlerin hangi sektörde istihdam edileceği, göçmenlerin menşe ülkeleri ve kabul edilmesi planlanan göçmen sayısı gibi konularda alınacak kararlar üye ülkelerin kendi inisiyatifine bırakılmıştır. Fakat ilerleyen süreçte üye ülkeler, göç konusunda uzlaşmaya varmanın ortak bir öncelik olduğunu fark etmiş ve göç politikalarının koordine edilmesi yönünde bir eğilim içerisinde olmuşlardır. Üye ülkeler arasında gerçekleşmesi öngörülen işbirliği, yasal göç, göçmenler ile ailelerinin yerel ekonomi ve sosyal yapıya entegre edilmesi üzerine temellendirilmiştir. Ayrıca yasa dışı göçmenlerin durdurulup kendi ülkelerine gönderilmesi, kaynak ve transit ülke ile daha yakın işbirliğinin sağlanması gibi sorunlu konularda da anlaşmaya varabilmek için ortak bir yaklaşımda uzlaşmak gerekli görülmektedir. Uluslararası göç akımları tüm üye ülkeleri etkilediği için AB çapında ortak bir göç politikası oluşturulması konusunda bir düşünce oluşmuştur (Değirmenci, 2011: 20). Bu çalışma kapsamında, asıl üzerinde durulan ve değerlendirilmek istenen dönem, ortak göç politikasına geçişte önemli bir adım olarak görülen Tampere Zirvesi ile başlayan ve Lizbon Antlaşması'na kadar devam eden dönemdir. Ancak AB'nin göç politikaları incelenirken birbiri ile bağlantılı adımları gözden kaçırmamak adına bu bölüm üç başlık altında ele alınmaktadır. İlk kısımda, Maastricht Antlaşması öncesindeki gelişmelere ve atılan adımlara hukuki çerçeveden bakılmakta, ikinci kısımda Maastricht Antlaşması'ndan Tampere Zirvesi'ne kadar olan süreç incelenmektedir. Son olarak da çalışmanın odak noktasını oluşturan Tampere Zirvesi'nden başlayan ve Lizbon Antlaşması'na kadar devam eden süreçteki gelişmelere yer verilmektedir.

4.2.1. Maastricht Antlaşması Öncesi Dönem

Maastricht Antlaşması öncesindeki dönem göz önüne alındığında, Avrupa Birliği'nin ortak göç politikası oluşturma yönünde çabaları olduğu bilinmektedir. Fakat bu sürecin sığınma konusunu kapsamadığını ifade etmek gerekmektedir (Şirin-Öner, 2012: 541). 1957 yılında imzalanan ve Avrupa Topluluğu'nun kurucu antlaşması olan Roma Antlaşması'nın 48. maddesinde (yeni 39. madde) işçilerin serbest dolaşımını teşvik edici hükümler bulunmaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda, üye ülke vatandaşlarının Birlik içinde serbest dolaşımının sağlanması ve geliştirilmesi üzerinde durulmaktadır. Buradaki asıl amaç, yerleşme ve çalışma özgürlüklerinin sağlanması yolu ile Topluluk içindeki emek potansiyelinden maksimum düzeyde yararlanabilmektir. Ancak amaçlanan Topluluk içi emek hareketi toplam göç yoğunluğu içinde oldukça düşük seviyelerde seyretmiştir. Buna sebep olan olumsuz etken, üye ülkeler arasında kullanılmakta olan dillerin farklı olması ve ülkelerin emek piyasalarının farklı yapılaşmaları gibi nedenlerle, hareketliliğin daha çok tarihsel bağların güçlü ve yakın olduğu ülkeler arasında daha yoğun yaşanmasına neden olmasıdır (Gençler, 2005: 184). Roma Antlaşması'nda ifade edildiği şekilde serbest dolaşım hakkı, Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden 10 yıl sonra, yani 1968 yılında uygulamaya geçmiştir. Ancak buradaki önemli nokta, tanınan serbest dolaşım hakkının yalnızca ekonomik faaliyette bulunan ya da bulunmak isteyenlere yönelik olacak şekilde sınırlandırılmış olmasıdır. 1968 yılında çıkarılan Tüzük ve Direktif ile işçi ailelerinin de bu haktan yararlanması mümkün hale getirilmiştir (Şirin-Öner, 2012: 541-542).

1970'li yılların ortalarında üye ülkeler, göç politikası oluşturma yönünde çalışmalarını üçüncü ülkeleri kapsamına alacak şekilde genişletmişlerdir. Bu doğrultuda, 1974 yılında göçmenler ve onların aileleri için Sosyal Eylem Planı benimsenmiş ve 1976 yılında Avrupa Komisyonu koordinasyonu sağlamakla görevlendirilmiştir (Toksöz, 2006: 50). 1974 yılında kabul edilen bu planın kapsamında, göçmen işçilerin çalışma şartlarını iyileştirme, tam istihdama ulaşma, işçilerin işletme içinde kazanılmış haklarını koruma altına alma, iş hayatında kadınlar ve erkeklere eşit imkânlar yaratma, toplu işten çıkartmalara karşı işçileri koruma ve işçilerin yönetime katılması gibi konular bulunmaktadır (Şirin-Öner, 2012: 542).

1970’li yılların ortaları, 1973 yılında yaşanan petrol krizi sonrasında üye devletlerin işçi alımlarını durdurması ve Topluluğun ilk kez genişleme yaşaması sebebiyle özellikle serbest dolaşım alanında tartışmalara sahne olan bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle genişleme dönemlerinde Topluluk kapsamında göçe yönelik korkular ve endişelerin yaşandığı söylenebilmektedir. 1973 yılında yaşanan ilk genişleme sonrasında, İngiltere’nin ortaklığa dâhil olması ile beraber İngiliz Milletler Cemiyeti ülkelerinden gelmesi beklenen göç konusunda endişeler artmıştır. İlerleyen süreç göz önüne alındığında, 1981 yılında Yunanistan’ın üye olması ile yinelenen bu korkular, 1986 yılında İspanya ve Portekiz’in üyelikleriyle de tekrar yaşanmış ve serbest dolaşıma birkaç yıllık bir geçiş dönemi konularak, bu dönem sonrasında izin vermek suretiyle göç konusundaki korkular bertaraf edilmek istenmiştir. Her genişlemede yaşanan bu kaygıların, beklenen düzeylerde göçler gerçekleşmediği için yersiz olduğu görülmüştür (Toksöz, 2006: 49-50). 1970’li yıllar, AB’nin ilerleyen süreçte geliştirmek adına adımlar atacağı ortak göç ve sığınma politikalarına zemin oluşturmaktadır. Ayrıca AB, bu süreçte iç güvenlik konusunda ileride yasa dışı göçü de kapsamına alacak şekilde hükümetlerarası birçok çalışma yapılmıştır. 1975 yılında Avrupa Konseyi Roma Zirvesi’nde TREVI⁶ Grubu’nun oluşturulması bu adımlardan ilkidir (Güleç, 2015: 84). Uluslararası terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele hususundaki çabaların ülkeler arası koordinasyonu amacıyla kurulan grup (Manisalı, 2011: 4-6), taraf ülkelerin İçişleri ve Adalet Bakanlıklarının yetkilileri ile 1976 yılından itibaren toplanmaya başlamıştır. Grubun çalışma alanı kapsamında bulunan, terörizm, nükleer güvenlik ve sivil havacılık güvenliği gibi başlıklarda bilgi paylaşımı yapılmıştır (Güleç, 2015: 84). 1980 yılında TREVI Grubunun görev alanı, mültecilik ve yasa dışı göç konuları da içerecek şekilde genişletilmiştir (Şirin-Öner, 2012: 543). Hükümetlerarası işbirliğini sağlamaya yönelik girişimlerden biri de, Avrupa Konseyi tarafından 1986 yılında kurulan Göç Geçici Çalışma Grubu’dur. Göç konusundan sorumlu bakanlar tarafından, üye devletlerin bakanlık düzeyindeki alt-seviye

---

⁶ Açılımı; “Uluslararası Terörizm, Köktencilik, Aşırıçılık ve Şiddet Grubu” (Terrorism, Radicalism, Extremism, Violence International- TREVI)’dur (Özgür, 2013: 86).

uzmanlarından oluşan bu grubu, Avrupa sığınma hukukunun uyumlaştırılması üzerine çalışmalar yapmıştır⁷ (Yılmaz-Elmas, 2016a: 33).

1970’li yıllardaki durum göz önüne alındığında, ciddi bir göç sorunu ile karşı karşıya olduğu bilinen Avrupa ülkelerinin 1980’li yılların ortalarına kadar göç politikalarını Topluluk dışında tutma eğiliminde olmaya devam ettiği söylenebilir. 1980’li yılların ortalarında iç pazarın serbestleştirilmesine yönelik ciddi adımlar atmaya amaçlayan Topluluk, göç politikaları hususunda da işbirliği içinde olunmasını gerekli görmeye başlamıştır (Ünsal, 2007: 84). Bu eğilim doğrultusunda 1980’li yılların ortalarından itibaren göç ve iltica konuları Avrupa’nın ortak politikalar gündeminde yer bulmuştur (Özerim, 2014: 36).

Göç ve sığınma alanlarında işbirliğine yönelik atılan önemli adımlardan biri, 1985 yılında Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında imzalanan Schengen Anlaşması’dır.⁸ Schengen Anlaşması ile anlaşmaya taraf olan devletler arasında sınır kontrolleri aşamalı olarak kaldırılacak ve vize uygulamaları benzer hale getirilecektir. Bu anlaşma ile kişilere ve mallara ilişkin sınır kontrollerinin tamamen kaldırılması için 1 Ocak 1990 tarihi uygun görülmüştür. Ancak Doğu Almanya ve Batı Almanya’nın birleşmesi süreci belirlenen bu tarihin ertelenmesine sebep olmuştur. 19 Haziran 1990’da imzalanan Schengen Uygulama Sözleşmesinin⁹ kapsamında, göç ve iltica, polis işbirliği, uyuşturucu, silah ve vize politikalarının uyumlaştırılması, dış sınır kontrolleri, yargısal işbirliği, suçluların iadesi, kişi ve mallara ilişkin bilgi alışverişinin sağlanacağı Schengen Bilgi Sisteminin oluşturulması yer almaktadır (Toksöz, 2006: 50-51). Schengen Anlaşması bir yandan iç sınırlardaki kontrolleri aşamalı bir şekilde kaldırırken diğer yandan dış sınırlardaki denetimi arttırmaktadır. Bu bağlamda, Schengen alanının oluşturulması, sınırları ve göçe yönelik kısıtlamaları güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiş bir girişim olarak değerlendirilmektedir (Güleç, 2015: 85).

---

⁷ Göç Geçici Çalışma Grubu’nun en önemli çıktılarından biri, üye ülkeler tarafından “İltica Başvurularının Değerlendirilmesinden Sorumlu Devletleri Belirleyen Sözleşme” olan Dublin Sözleşmesi’nin imzalanmasıdır. Bu sözleşmenin hükümetlerarası bir niteliğe sahip olduğu, dolayısıyla ulus üstü bir girişim olmadığını vurgulamakta yarar vardır (Özerim, 2012: 49-50).

⁸ Ortak bir vize listesi ortaya çıkaran Schengen Anlaşması’nı daha sonradan imzalayan devletler de bulunmaktadır. 1990’da İtalya, 1991’de İspanya ve Portekiz, 1992’de Yunanistan, 1995’de Avusturya, İsveç ve Finlandiya, 1996’da çekinceli olarak Danimarka sisteme dâhil olmuştur (Sönmez, 2014: 209).

⁹ Ancak Mart 1995’te uygulamaya geçebilmiştir.

Bu girişim ile iç sınırları kaldırarak serbest dolaşımı yaratmanın ötesinde, AB dışındaki ülkelere yönelik dış sınırların çizilmesi ile “Schengenland-Schengen Ülkesi” yaratılmıştır. Bu bağlamda, söz konusu sürecin Avrupa Kalesi eleştirilerinin ortaya çıktığı döneme paralel geliştiği söylenebilmektedir. Ancak yine de Maastricht Antlaşması’na kadar devam eden bu dönem, göç konusunda Avrupa işbirliğinin birinci nesli olarak da nitelendirilmektedir (Özerim, 2012: 50).

1986 yılında imzalanan ve 1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi (ATS), 1992 yılına kadar öngördüğü tek pazarın oluşturulması amacı ile göç politikası konusunda üye ülkeleri işbirliğine sevk eden bir dönüm noktası olarak görülmektedir (Yılmaz-Elmas, 2016a: 33). Roma Antlaşması’nda da tek bir pazarın kurulması için tek bir Avrupa ekonomisi oluşturma, üye ülkeler arasında daha yakın işbirliği geliştirmek için kişilerin, malların, hizmetlerin serbest dolaşımını sağlama, bu hedef doğrultusunda iç sınırların açılması ve dayanışmanın kuvvetlendirilmesi gibi düşünceler ifade edilmekte iken, bu düşünceler Avrupa Tek Senedi ile gerçekleştirme imkânı bulmuştur (Özgen, 2010: 51). Kişilerin, malların ve hizmetlerin serbest dolaşımının sağlanması için iç sınırların kaldırılması gerekli olmakta, bu da üye ülkelerin dış sınırları Topluluk dış sınırı olarak görmelerine yol açmakta ve onları etkin bir şekilde korumalarını zorunlu kılmaktadır. Bu durum, üstü kapalı bir şekilde de olsa üye devletler arasında göçe ilişkin konularda işbirliği yapma gerekliliğini beraberinde getirmiştir (Yılmaz-Elmas, 2016a: 33). Bu süreçte belirtilmesi gereken önemli noktalardan biri, Avrupa Tek Senedi ile sağlanan serbest dolaşım hakkının Topluluk içinde yaşayan üçüncü ülke vatandaşlarını kapsamamasıdır. Zira üçüncü ülke vatandaşlarına yönelik sınır kontrollerinin devam ettiği bilinmektedir. Bir diğer önemli nokta ise, ATS’nin göç ve sığınma ile ilgili konuların resmi belgelerde yer alması hususunda öncü bir girişim olarak görülmesidir (Özgen, 2010: 51).

1988 yılında Rodos’ta gerçekleştirilen toplantıda her üye ülkeden, kişilerin serbest dolaşımına yönelik Topluluk faaliyetlerini koordine etmekle görevli bir temsilcinin yer aldığı bir grup oluşturulması kararlaştırılmıştır. Rodos Grubu diye de bilinen Koordinasyon Grubu tarafından 1989 yılında Palma Belgesi hazırlanmıştır. Aynı yıl Konsey tarafından uygulamaya konulan Belge’de, Topluluğun iç sınırlarında

kişilerin serbest dolaşımının sağlanması ve dış sınır kontrollerinin güçlendirilmesinin üzerinde durulmuştur (Şirin-Öner, 2012: 545). Kişilerin serbest dolaşımı önündeki engelleri belirten ve fiziki kontrollere vurgu yapan bu belge, ortak göç politikasına yönelik tartışmaları dışarıda bırakmaktadır (Yıldız- Elmas, 2016a: 34). Aynı yıl, Avrupa Topluluğu hükümet ve devlet başkanları, Sosyal Şart olarak bilinen “İşçilerin Temel Haklarına İlişkin Topluluk Şartı”nı kabul etmişlerdir. Sosyal Şart’ın birinci bölümünde işçilerin temel hakları sıralanmıştır. Bunlar; serbest dolaşım, istihdam ve ücret, yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, sosyal koruma, örgütlenme ve toplu pazarlık özgürlüğü, mesleki eğitim, çalışma hayatında kadın ve erkek eşitliğinin sağlanması, işçiler için bilgilendirme, danışma ve katılım, işyerinde sağlık ve güvenlik, çocukların ve gençlerin, yaşlıların ve engelli bireylerin korunması hakkıdır. Ayrıca Şart, üye ülkeleri, topraklarında yasal olarak bulunan üçüncü ülke işçilerinin yerli işçilerle eşit çalışma ve yaşam koşullarına sahip olmalarını sağlayacak düzenlemeler yapmakla yükümlü kılmıştır (Toksöz, 2006: 51).

Topluluk açısından, 1989 yılından sonraki gelişmeler değerlendirildiğinde, Palma Belgesi ile ortaya konan iç pazarın gerçekleştirilmesine yönelik fiziki ve teknik zorlukların yerini göç konusundaki endişelere bıraktığı bir döneme girildiği söylenebilmektedir. Zira Doğu Bloku’nun yıkılması, Topluluk açısından gerçekleşeceği düşünülen göç akınları konusundaki kaygıları beraberinde getirmiştir. Bu süreçte, yaşanmakta olan, güneyden gelen sığınmacılar ve düzensiz göçmenlerin sayısındaki artışın yarattığı endişeler etkisini muhafaza etmektedir. Bu endişelere doğu-batı arasında gerçekleşme olasılığı olan kontrolsüz göç ve Topluluk seviyesinde iç sınırların kaldırılması hedefleri eklenince, tek tek üye devletlerin yanı sıra Topluluk düzeyinde adımların atılması gerekliliği görülmeye başlanmıştır (Yıldız-Elmas, 2016a: 34). Haziran 1990’da imzalanan Dublin Sözleşmesi, hükümetlerarası işbirliğinin yaratmış olduğu önemli bir adım olarak karşımıza çıkmaktadır. Dublin Sözleşmesi, Avrupa ülkeleri arasında iltica konusundaki siyasi diyalogların başlangıcını ve Topluluk düzeyinde iltica konusundaki yasal çerçevenin dayanağını oluşturmaktadır (Güleç, 2015: 85). Sözleşme, sığınma başvurusunda bulunan kişilerin ilk giriş yaptıkları ve sığınma talep ettikleri ülke tarafından başvuruların değerlendirilmesi yönünde üye ülkelere sorumluluk vermiştir. Böylece her bir ülkenin başvuruları kabul etme

konusunda sorumluluk almaktan kaçınarak, sığınma başvurusunda bulunan kişileri diğer ülkeye geri göndermelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan da, iltica başvurusunda bulunan kişilerin kendilerine en uygun ülkeyi seçerek, başvurusunu oraya yapmaları engellenmek istenmiştir (Toksöz, 2006: 52). Böylece iltica sisteminin kötüye kullanılması engellemek amaçlanmıştır. Topluluğa üye ülkelerin göç konusundan sorumlu bakanlarının 30 Kasım-1 Aralık 1992 tarihlerinde gerçekleştirdikleri ve Dublin Sözleşmesi'nin temel hususlarını ele aldıkları toplantıda, "sahte mültecileri" engellemek için, Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951) ve New York Protokolü'nde (1967) belirtilmiş olan ölçütlere uygun olmayan başvuruların "açıkça temelsiz" olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca sığınma başvuruları kabul edilmeyen kişilerin "güvenli üçüncü ülkelere"¹⁰ gönderilmesi kararlaştırılmıştır (Şirin-Öner, 2012: 546). Dublin Sözleşmesi, sığınma başvurularının değerlendirilmesine yönelik bir uyumlaştırma kaygısı taşımamaktadır. Buradaki önemli nokta, sığınmacının ülkeye girişi ve başvuru koşulları göz önüne alınarak sorumlu ülkenin belirlenmesidir. Bu koşullara yönelik bir sıralama¹¹ oluşturulmakta, sıranın başından başlayarak ve sığınmacının hangi koşula uyduğuna dikkat ederek sorumlu ülke tayin edilmektedir (Ünlü, 2007: 137). Dublin Sözleşmesi, 12 AB üyesi ülkede 1997 yılının Eylül ayında, Avusturya ve İsveç'te Ekim 1997'de ve Finlandiya'da Ocak 1998'de yürürlüğe girmiştir. Üye ülkeler arasında sığınma başvurularına yönelik sorumluluğun paylaştırıldığı bu Sözleşme, hükümetlerarası nitelikte olup, ulusal yasaların uyumlaştırılması yönünde bağlayıcılığı bulunmamaktadır (Şirin-Öner, 2012: 546).

---

¹⁰ Güvenli üçüncü ülke olarak tanımlanan ülkeler, 2004 ve 2007 genişlemeleriyle Avrupa Birliği'ne üye olan Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleridir (Şirin-Öner, 2012: 546).

¹¹ Bu hiyerarşik sıralama şu şekildedir; aile birleşimi (sığınmacının ailesinin bulunduğu ülkenin sorumluluğunda), oturma izninin olduğu ülke, vize aldığı ülke, önceki koşullara uymayan özel durumlarda (elçiliğe başvurma gibi) sığınma başvurusunun yapıldığı ülke (Ünlü, 2007: 137).

4.2.2. Maastricht Antlaşması ve Sonrasındaki Dönem

1990'lı yılların başında yaşanan gelişmeler, göç konusunda ortak politika oluşturma konusunun ivedilikle gerçekleştirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu süreçteki gündemin odak noktası, artan dış göç baskısına, düzensiz göçmenlere ve sığınma arayan kitlelere yönelecek şekilde genişleme göstermiştir. Bu süreçte Batı Avrupa ülkeleri, dış sınırların güvenliğinin yanı sıra Doğu Avrupa'nın ekonomik ve siyasi dönüşümündeki sorunlara yönelik stratejiler geliştirerek Avrupa'nın yeniden şekillenmesinde belirleyici bir rol üstlenme gereği duymuşlardır. Bu sebeple göç sorunu, 1990'lı yıllarda Avrupa'da ekonomik ve siyasi karmaşanın hüküm sürdüğü bir atmosferde Batı Avrupa ülkelerinin gündemine oturmuştur. Avrupa'da yaşanan bu değişimler sonrasında, Maastricht Antlaşması ile birlikte Topluluğun Birlik yapılanmasına dönüşümü sürecinde göç, ortak çıkar ve yaklaşımların konusu haline gelmiştir (Yıldız-Elmas, 2016a: 34-35). Şubat 1992'de imzalanan ve Kasım 1993'de yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile Avrupa Topluluğu, Avrupa Birliği adını almış ve Birlik üç sütunlu bir yapı üzerine oturtulmuştur. Oluşturulan bu yapının ilk sütununda Avrupa Toplulukları (AKÇT, AET VE EURATOM) yer alırken, ikinci sütunda Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası, üçüncü sütunda ise Adalet ve İçişleri Alanında İşbirliği bulunmaktadır. Maastricht Antlaşması ile göç, sığınma ve vize gibi konular ortak çıkarlar olarak görülmüş ve bu konular üçüncü sütun olan Adalet ve İçişleri sütununa dâhil edilmiştir. Bu konuların üçüncü sütunda ele alınarak hükümetlerarası bir yaklaşımla değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır (Sönmez, 2014: 211). Göç ve sığınma alanlarını içeren konular, "Adalet ve İçişlerine Dair Hükümler" in K maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, ortak çıkar olarak belirlenen konular, göç politikası, sığınma politikası, dış sınırlardan geçiş ve kontrollerle ilgili kurallar, üçüncü ülke vatandaşlarına yönelik politikalar, uyuşturucu bağımlılığıyla mücadele, dolandırıcılıkla uluslararası düzeyde mücadele, sivil ve cezai konularda adli işbirliği, gümrük konularında işbirliği, terörizm, yasa dışı uyuşturucu kaçakçılığı ve diğer uluslararası suçları engelleme ve mücadele etmek için polis işbirliğidir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, bu konular ortak çıkar olarak değerlendirilse de üçüncü sütunda ele alınmaları sebebiyle hükümetlerarası niteliğe sahip olmaktadır. Bu durum da ilgili konulardaki mücadele ve uygulama stratejilerinin ulusal ve idari yoruma açık olduğunu

göstermektedir (Şirin-Öner, 2012: 547). Bahsedilen alanlara ilişkin konuların hassas konular olması ve her üye devletin farklı öncelikleri olması sebebiyle, her devlet bu konulara ilişkin karar verme yetkisini elinde tutmak yönünde bir eğilim içerisinde olmaktadır. Üçüncü sütun kapsamında ele alınan konular üzerinde Komisyon ve Parlamentosunun yetkilerinin kısıtlı tutulması ve bu alandaki konularda karar mekanizmasının oy birliği esasına dayanması, ilgili konularda ortak bir karar almayı zorlaştırmaktadır (Ünlü, 2007: 139). AB'nin göç yönetimi konusunda önemli hususlardan biri de, Maastricht Antlaşması'nın, antlaşma öncesinde devletler arası koordine edilen, Trevi ve Göç Geçici Çalışma Grubu gibi devletler arası oluşumları kurumsal olarak birleştirmesi ve Trevi'nin Adalet ve İçişleri sütununa entegre edilmiş olmasıdır (Orsam, 2012: 12).

Daha önce de bahsedildiği gibi, göç ve sığınma konuları üçüncü sütun kapsamında değerlendirilmekteydi. Ancak bu konuda bahsedilmesi gereken önemli bir nokta, sığınma alanında ele alınan konulardan birinin birinci sütun olan Avrupa Toplulukları'nda düzenlenmiş olduğudur. Vatandaşlarının, AB'nin dış sınırlarından girerken vize almaları gereken ülkeleri belirlemeye yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemenin yapıldığı 100c maddesinde, Konsey'in Komisyon'un önerisi üzerine ve Avrupa Parlamentosu'na danıştıktan sonra, üye devletlerin dış sınırlarından geçilmesi sırasında vize alması gereken üçüncü ülke vatandaşlarını belirleyeceği ifade edilmiştir. Burada dikkat çeken husus, bu konunun birinci sütunda görüşülmesi dolayısıyla üye ülkelerin fikir birliğine vardığını göstermesine rağmen, ortak karar usulü yerine danışma usulünün uygulanacak olmasıdır (Şirin-Öner, 2012: 547-548). Bir diğer önemli nokta, Antlaşmanın 8. Maddesinde üye devletlerin vatandaşlarını kapsayacak şekilde "Avrupa Birliği Vatandaşlığı"ni tesis edilmesidir. Ayrıca AB vatandaşlığını düzenleyen ilgili maddede, Birlik üyesi ülkelerin vatandaşlarının üye ülke topraklarında serbest dolaşımı ve ikamet etmeleri de düzenlenmiştir (Toksöz, 2006: 53).

Maastricht Antlaşması, ortak pazar oluşturma konusunda tarihsel çerçevede dönüm noktası olduğu için bu antlaşma, göç politikası bağlamında, iç sınırlarda yurttaşlık haklarını güçlendirirken, dış sınırlarda bu hakları kısıtlamaktadır. Ayrıca Antlaşma ile Avrupa Parlamentosu ve yerel seçimler için, Roma Antlaşması'nda serbest

dolaşımın düzenlendiği maddeye yeni bir hüküm eklenerek serbest dolaşımın ötesine geçilmiş ve Topluluk sınırları içerisinde seçme ve seçilme haklarına yönelik yenilikler getirilmiştir. Bu düzenlemelere göre, kendi ülkesi dışında diğer Birlik üyesi ülkelerin birinde ikamet eden AB vatandaşları, ikamet ettiği ülke vatandaşları ile eşit şartlar altında oy kullanabilecek ve yerel seçimler için aday olabilme hakkına sahip olacaktır (Sönmez, 2014: 211-212). Ancak AB vatandaşlığı çerçevesinde sağlanan haklar ve yükümlülükler yalnızca Birlik üyesi ülkelerin vatandaşlarını kapsamakta ve Birlik topraklarında bulunan üçüncü ülke vatandaşlarını içermemektedir. Bu bağlamda, üye ülke topraklarında ikamet eden üçüncü ülke vatandaşlarına yönelik ayrımcılık ve dışlanma gibi konularda bir gelişme sağlanamadığı söylenebilmektedir. Hatta AB vatandaşlığının oluşturulması ile birlikte, üye ülke vatandaşları ve göçmenler arasındaki statü farklılığının daha da görünür hale gelmesi yönünde eleştirilerle karşılaşmıştır (Değirmenci, 2011: 24).

Avrupa Tek Senedi'nde ortak pazarın oluşturulması için son resmi adım olduğu belirtilen, 31 Aralık 1992 tarihine kadar üye ülkelerin iç sınırları kaldırması öngörülerini başarıya ulaşmamıştır. Bu durum, Schengen sürecinin AB vatandaşı olmayan kişilere yönelik daha kısıtlayıcı bir göç yönetimi olarak kullanılacağına işaretlerini vermektedir. Gerçekten de o dönemde Avrupalı siyasiler tarafından ortaya atılan teze göre, iç sınır kontrollerinin tamamen kaldırılması göç ve suç oranlarının artışına neden olacaktır. Bu düşünceden hareketle, sınırları olmayan iç piyasanın sağlıklı işleyebilmesi için AB'nin dış sınırlarının kontrol altında tutulması gerekmektedir. O dönemdeki Avrupalı siyasilerin söylemlerinde bu savla yaygın bir şekilde karşılaşmaktadır (Sönmez, 2014: 212). Maastricht Antlaşması ile AB vatandaşlığı, vatandaşların serbest dolaşımı ve ikameti ve dış sınırlardan girecek kişilere yönelik vize istenecek ülkeler gibi göçle ilgili belli konularda uzlaşmaya varılmıştır (Şirin-Öner, 2012: 549). Maastricht Antlaşması'na giden süreçte, Birlik politikalarının daha yakın bir işbirliği gerektirdiği görülmüş ve yukarıda da bahsedildiği gibi gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Ancak alınan kararların ve düzenlemelerin gerçekleştirilmesi hükümetlerarası düzlemde çıkmaza girileceğini ve üye ülkelere arasında krize sebep olacağını göstermekteydi. Bu koşullar altında göç ve sığınma konularının hükümetlerarası düzeyde çözüme

kavuşturulamayacağı görülmüş ve bu konuların Topluluk düzeyinde değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır (Ünlü, 2007: 140).

Maastricht Antlaşması'ndan sonra Amsterdam Antlaşması imzalanana kadar süreçte itici güç, aile birleşmeleri, yurttaşlık hakları ve göçmenlerin ikametleri gibi konular olarak görülmüştür (Öztürk, 2011: 45). Ulusal göç politikalarının Avrupa düzeyine taşınmasında, ortak göç ve sığınma politikalarının oluşturulmasında önemli adımlardan biri, 1997 yılında imzalanan ve 1999 yılında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması'dır. 1997 yılına kadar olan dönemde, ortak göç ve sığınma politikaları bağlamında, bu alanlardaki üye ülke politikalarında aşamalı bir biçimde uyumlaştırma yoluyla ilerlemeye çalışılmakta ve bu konular üye devletler tarafından hükümetlerarası çerçevede değerlendirilmekteydi. Ancak Amsterdam Antlaşması, üçüncü ülke vatandaşlarına uygulanacak kurallara ilişkin önemli değişiklikler getirmiştir (Yıldız-Elmas, 2016a: 44). Amsterdam Antlaşması ile "Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı" oluşturulmuştur. Antlaşmaya serbest dolaşım, göç ve iltica konularını içeren bir bölüm eklenmiş, ırk ve etnik kimliğe yönelik ayrımcılıkla mücadelede yasama yolu açılmıştır (Güleç, 2015: 86). Antlaşmanın yaptığı değişikliklerden biri de, AT Antlaşması'nın birinci kısmının IV. Başlığına "Vize, İltica, Göç ve Serbest Dolaşım" ile ilgili politikalara ilişkin yeni hükümler eklemesidir (Değirmenci, 2011: 25). Maastricht Antlaşması'nda üçüncü sütun kapsamında değerlendirilen, serbest dolaşım, dış sınır kontrolleri, sığınma, göç ve üçüncü ülke vatandaşlarının haklarının korunması ve sivil konularda işbirliği gibi konular, Amsterdam Antlaşması ile birinci sütun olan "Avrupa Toplulukları" sütununa alınmıştır. Burada üzerinde durulması gereken nokta, göç ve sığınma konularının birinci sütun kapsamına alınmasına rağmen, bu konularda karar mekanizmasının beş yıllık süreyle hükümetlerarası nitelikte olacak olmasıdır. Beş yıllık süre dolduktan sonra bu konularla ilgili kararlar üye devletlerin oy birliği ile alınmasının yerine ortak karar usulüne geçilecektir (Şirin-Öner, 2012: 549-550). İlgili konuların birinci sütuna aktarılmasına rağmen, Avrupa Parlamentosu'nun yetkileri sınırlı kaldığı ve Konsey'de de hala hükümetlerarası yapının devam ettiği söylenebilmektedir. Birinci sütunda yer alan diğer konuların aksine, göç konusunda düzenlemeler öne sürme inisiyatifine, yalnızca Komisyon değil üye ülkeler de sahiptir (Samur, 2008: 3). Bu bağlamda, ulus üstü politika alanlarına dâhil olan göç ve sığınma

konularının Birlik politikasına dönüşmesi yönünde bir beklenti sunan Antlaşma, aşamalı şekilde üye ülkelerin müdahale hakkının saklı tutulması sebebiyle, bu konuların hala üye devletler tarafından manipüle edilebilecek, hükümetlerarası nitelikte değerlendirildiğini gözler önüne sermektedir (Sönmez, 2014: 214).

Antlaşmanın 62. Maddesine göre, antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş yıl içerisinde, Konsey, iç sınırlardan geçiş konusunda hem Birlik vatandaşları hem de üçüncü ülke vatandaşlarını içerecek şekilde tüm kişilerin, AB sınırları içinde bir ülkeden diğerine geçişindeki denetimlerin kaldırılması amacına yönelik önlemleri almakla sorumlu kılınmıştır. Yine aynı maddede, üye devletlerin dış sınırlarını geçişte, üye ülkelerin kişiler üzerinde uygulayacakları denetimlere ilişkin izlenmesi gereken standart ve usuller ve üç aydan fazla kalma niyeti olanlara ilişkin düzenlemelerin yapılması Konsey'e bırakılmıştır. Ayrıca Konsey, üç ayı geçmeyecek şekilde üçüncü ülke vatandaşlarının üye ülkelerin sınırları içinde seyahat etme özgürlüğünün koşullarına ilişkin düzenlemeleri yapmakla sorumlu kılınmıştır.¹²

Üye ülkeler arasındaki iç sınırların kaldırılması amacıyla, Schengen Anlaşması, Amsterdam Antlaşması'na dâhil edilerek Birlik hukukunun bir parçası olmuştur (Güleç, 2015: 86). Ancak İngiltere, İrlanda ve Danimarka gibi çekinceli ülkeler için belirlenen bazı istisnalar saklı tutulmuştur. İngiltere ve İrlanda'ya yönelik hazırlanan protokoller yoluyla bu ülkelerin kendi sınırlarından geçecek kişileri denetlemeye devam etmesi konusunda birtakım ayrıcalıklar sağlanmıştır. Ayrıca belli koşullar altında göç, sığınma ve vize konularında yapılacak yeni düzenlemeler konusundaki görüşmelere katılabilme ve yapılan yasal düzenlemelere sonradan taraf olabilme hakkı tanınmıştır. Bu süreçte Danimarka'nın durumu, Birlik düzeyinde kabul edilecek olan göç, sığınma ve vize konularındaki görüşmelere katılmayı tercih etmemesi sebebiyle farklılık arz etmektedir (Özgen, 2010: 66). Schengen Anlaşması'nın AB müktesebatının bir parçası haline gelmesiyle, iç güvenlik konusunda kurumsal anlamda bir gelişme sağlanmış, bilhassa sığınma, göç, sınır güvenliği, adli işbirliği ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi konularda önemli bir adım atılmış olduğu söylenebilmektedir. Ancak bu durum, Birliğe üye olacak ülkelere, Birliğe katılır katılmaz doğrudan o ülkenin sınırlarının Birlik sınırları olması

---

¹² Amsterdam Antlaşması (İKV, 2000)

sebebiyle, göç politikalarının uygulayıcısı olma ve sınır denetimlerini sağlama konusunda sorumluluklar yüklemiştir (Özgür, 213: 103). Bu durumda, oluşturulan Schengen alanının Birliğin genişlemesi ile doğru orantılı olarak genişleyeceği söylenebilmektedir. 2004 yılında yaşanan genişleme dalgası ile Birliğe üye olan, Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri aşamalı bir şekilde Schengen alanına dâhil olmuşlardır. Schengen alanında yalnızca Birlik üyesi ülkelerin bulunmadığını belirtmekte de fayda vardır. İzlanda, Norveç, İsviçre ve Lihtenştayn gibi ülkeler Avrupa Birliği'ne üye olmasalar da Schengen alanına dâhil olmuşlardır (Şirin-Öner, 2012: 550).

Avrupa'da göç politikalarının ulus üstü bir boyuta geçmesinde ve değerlendirilmesinde Amsterdam Antlaşması bir dönüm noktası olarak görülmesine rağmen bazı konularda eleştirilmiştir. AB kurumlarının vize, göç ve sığınma konularında karar aşamasında yeterli kapasite ve hıza sahip olup olmadığı eleştirilen hususlar arasında yer almaktadır. Birlik üyesi ülkelerin Akdeniz'den gelen düzensiz göçmenlerden rahatsız olmaya başlamaları ve eleştirilerin de etkisiyle bu alanlarda geniş yelpazede girişimler yapılma ihtiyacı duyulmuştur. 1998 yılında "Göç, Sığınma ve Yüksek Savunma Grubu"nun oluşturulması bu girişimlerin somut bir örneği niteliğindedir (Özerim, 2012: 51). Yine aynı yıl oluşturulan Viyana Eylem Programı, Amsterdam Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi açısından var olan açıkların giderilmesi yönünde bir çaba olarak görülmektedir. Programın öncelikli amacı, düzensiz göç ile mücadele olmakla birlikte, diğer amaçları arasında üçüncü ülke vatandaşlarının haklarının korunması ve entegrasyonu yer almaktadır. Viyana Eylem Programının odak noktası daha ziyade kısıtlayıcı düzenlemelerdir. Ancak bu programın, Amsterdam Antlaşması ile oluşturulması öngörülen özgürlük, güvenlik ve adalet alanı hedeflerini gerçekleştirme ve Birlik sınırları içinde bulunan üçüncü ülke göçmenlerinin durumu açısından yetersiz kaldığı söylenebilmektedir (Toksöz, 2006: 53-54). Tampere Zirvesi'ne giden süreç, 1998 yılının Aralık ayında Amsterdam Antlaşması ile Özgürlük, Güvenlik ve Adalet alanı kapsamındaki konulardaki öngörülerin nasıl hayata geçirileceği konusundaki tartışmaların başlaması ile şekillenmektedir. Bu öngörülerin uygulamaya geçmesi konusundaki tartışmalar ışığında, 1999 yılının Ekim ayında Finlandiya'nın Tampere şehrinde Avrupa Birliği'nin ortak göç ve sığınma politikası oluşturmak amacıyla eylem planının belirlendiği bir zirve gerçekleştirilmiştir (Özerim,

2012: 51). Ortak göç ve sığınma politikası oluşturma hususunda önemli bir yere sahip olan Tampere Zirvesi'nden başlayan ve Lizbon Antlaşması'na kadar devam eden süreçte bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde yer verilmektedir.

4.2.3. Tampere Zirvesi'nden Lizbon Antlaşması'na

Amsterdam Antlaşması ile ortak bir göç politikası oluşturma ve geliştirme yönünde atılan önemli adımlardan sonra, alınan kararların uygulamaya geçmesi yönünde bir ihtiyaç doğmuştur. Amsterdam Antlaşması'nı izleyen süreçte, bu amaca yönelik önceki girişimlere hız kazandırmak adına Tampere Zirvesi ve Lahey programı gibi pek çok adım atılmıştır (Yıldız-Elmas, 2016a: 36). Nitekim Amsterdam Antlaşması yürürlüğe girdikten kısa bir süre sonra, 15-16 Ekim 1999 tarihinde, göç konusunda yetki ve sorumluluğun üye ülkelerden Birliğe geçişi konusunda dönüm noktalarından biri sayılan Tampere Zirvesi gerçekleştirilmiştir. AB üyesi on beş ülkenin devlet ve hükümet başkanlarının katılımıyla gerçekleşen zirve sonrasında 1999-2004 yılları arasındaki dönemi kapsayan "Tampere Programı" oluşturulmuştur (Karaşahin, 2012: 78). Tampere Zirvesi ile göçün dış politika boyutunun AB devlet ve hükümet başkanları tarafından benimsendiği görülmüştür. Göçe ilişkin kapsamlı bir yaklaşım benimsemek ve geliştirmek konusunda Avrupalı liderlerin siyasi istek ve iradelerini göstermesi açısından ve kararlaştırılan ilkeler göz önüne alındığında, bu nitelikler Tampere Zirvesi'nin Avrupa göç politikasının köşe taşlarından biri olarak görülmesine yol açmıştır (Yılmaz- Elmas, 2016b: 137). Ayrıca Zirve'nin göç sorununa, kaynak ülke, transit ülke ve bölgelerde var olan siyasi, ekonomik ve sosyal koşulları da göz önüne alarak kapsamlı bir yaklaşım içinde olması ve bu konuda üye ülkelerin daha fazla ortak hareket etmeleri gerekliliğine dikkat çekmesi gibi nedenlerle bu süreçte önemli bir yeri olduğu söylenebilmektedir (Güleç, 2015: 86).

Zirvede ortak göç ve sığınma politikası oluşturulabilmesi için gerekli görülen dört temel ilke kararlaştırılmıştır. Bu ilkeler, göçmen ve sığınmacıların kaynak ülkeleriyle işbirliği yapılması, ortak sığınma sistemi oluşturmak için çalışmalar yapılması, üçüncü ülke vatandaşlarına adil muamele edilmesi ve göç akımlarının

yönetilmesi olarak belirlenmiştir (Özgür, 2013: 106). Göçe kaynaklık eden ve transit ülkelerle işbirliği alanında, Birliğin kaynak ve transit ülkelerle yoksullukla mücadele, yaşam şartlarının iyileştirilmesi ve iş imkânları yaratılması, çatışmaların önlenmesi ve demokratik rejimlerin kurulması ve insan haklarına saygı gösterilmesi gibi konularda daha yakın bir işbirliği içinde hareket edilmesinin gerekliliğine dikkat çekilmiştir (Manisalı, 2011: 4-14). Zirvede üçüncü ülke vatandaşlarına adil muamele edilmesi adlı başlıkta, Birliğe üye ülkelerin topraklarında yasal olarak yaşayan üçüncü ülke vatandaşlarına üye devletler tarafından hakkaniyetli muamele gösterilmesi zorunluluğunun altı çizilmiştir. Ayrıca daha sıkı entegrasyon politikaları ile üçüncü ülke vatandaşlarına Birlik vatandaşlarına yakın hak ve yükümlülüklerin verilmesinin amaçlanması gerektiği ifade edilmektedir. Bahsedilen entegrasyon politikaları yoluyla, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatta yaşanan ayrımcılığa karşı mücadele güçlendirilmeli, ırkçılık ve yabancı düşmanlığına karşı önlemler alınmalıdır. Üçüncü ülke vatandaşlarının yasal statülerinin üye ülke vatandaşlarına yakınlaştırılması gerektiği de belirtilmiştir. Bu konuda, Birlik üyesi bir ülkede belirlenecek süre boyunca yasal olarak ikamet etmiş ve uzun süreli ikamet iznine sahip olan kişilere, bulunduğu üye devlet vatandaşlarının yararlandığı, ikamet hakkı, eğitim hakkı, ücretli ya da serbest meslek sahibi olma hakkı gibi haklara mümkün olduğunca yakın haklar verilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca, üçüncü ülke vatandaşlarına, ikamet ettiği ülke vatandaşları karşısında ayrımcılık yapılmaması ilkesi ile hareket edilmelidir. Son olarak, Avrupa Konseyi'nin, uzun süreli ikamet eden üçüncü ülke vatandaşlarına ikamet ettiği üye ülkenin vatandaşlığını kazanma imkânı verilmesi hedefini onaylaması gerekli görülmüştür (BMMYK ve T.C. İçişleri Bakanlığı İltica ve Göç Mevzuatı, 2005: 102).

Zirve sonuç bildirisinde, “Ortak Bir AB Sığınma ve Göç Politikası” başlığında, Birliğin ve üye ülkelerin sığınma arama hakkına saygı duyması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Cenevre Sözleşmesi'nin yükümlülüklerinin tam ve kapsamlı bir şekilde uygulanması ve insani ihtiyaçlara cevap verme doğrultusunda “geri göndermeme” hakkı çerçevesinde, hiç kimsenin baskı altında ve zulüm gördükleri yerlere geri gönderilmemesine dayanan “ortak bir sığınma sistemi” oluşturulmasının önemi vurgulanmıştır. Ortak sığınma hükümleri, sığınmacı kabul şartları, ortak mülteci statüsü oluşturulması ve sığınma başvurularını inceleyecek olan ülkenin belirlenmesi

gibi hedefler ortak sığınma sisteminin kısa dönemli hedeflerini yansıtmaktadır (Özgen, 2010: 74). Zirvede alınan kararlara göre, ortak politika geliştirmek için iki aşamalı bir süreç öngörülmüştür. İlk aşama, asgari standartların oluşturulması iken, ikinci aşama anahtar alanlardaki yasaların uyumlu hale getirilmesi şeklinde ifade edilmiştir. Böylece üye ülkeler, uygulamakta oldukları kendi ulusal politikaların sorumluluklarını Topluluk politikasını göz önüne alarak değiştirmeleri yönünde ortak bir karar almışlardır. Ayrıca ortak bir sığınma sistemi oluşturabilmenin, farklı sığınma sistemlerine sahip olan üye ülkelerin politikalarının uyumlaştırılması ile mümkün olabileceği vurgulanmakta ve bunun 2004 yılı sonuna kadar gerçekleştirilmesi beklenmektedir (Gençler, 2005: 188-189).

Zirve sonuç bildirisinde, Birliğin, bir taraftan göç ve sığınma konusunda ortak politika belirlerken diğer taraftan düzensiz göçü durdurmak ve düzensiz göçü organize eden kişiler ya da örgütlerle ve ilgili uluslararası suçları işleyenlerle mücadele etmek için dış sınırların tutarlı bir şekilde kontrol edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BMMYK ve T.C. İçişleri Bakanlığı İltica ve Göç Mevzuatı, 2005: 101). Bu bağlamda, kaynak ve transit ülkelerle yakın işbirliği içinde hareket ederek, düzenli göçün desteklenmesi için uluslararası kampanyalar yapılması, göçmen ve insan kaçakçılığının engellenmesi hususunda hem üye ülkelerin hem de Birliğin bütün organlarının gerekli tedbirleri alması gerekmektedir. Avrupa Konseyi ile üye devletler arasında kara, hava ve deniz sınırlarındaki sınır hizmetlerinin etkin bir işbirliği içinde yürütülmesi, bilgi paylaşımı ve aktif kontroller sağlamak için gerekli olan teknik yardımların yapılması gerekli görülmektedir (Özgen, 2010: 75). Bu çerçevede, göç akımlarının yönetimi ve düzensiz göç, insan ticareti gibi konularda Avrupa Polis Teşkilatı'nın (EUROPOL) etkinliğinin artırılması, sığınma talep eden ve yasa dışı yollardan ülkelere giren göçmenlerin parmak izlerinin alınmasına ilişkin ortak bir sistem olan Avrupa Ortak Parmak İzi Tanıma Sistemi'nin (EURODAC) oluşturulması, vize ve sahte belgeler hususunda üçüncü ülkelerdeki üye ülke konsoloslukları arasındaki işbirliğinin artırılması gibi somut öneriler onaylanmıştır. Ayrıca zirve sonuç bildirisinde, Komisyon'un adalet ve içişleri alanında meydana gelen gelişmelere ve ilerlemelere yönelik altışar aylık dönemler halinde rapor düzenlemesine de karar verilmiştir (Dinan, 2005: 480-481).

Tampere Zirvesi'nde önerilen, ortak bir göç ve sığınma politikasının oluşturulması konusunda düzensiz göçün engellenmesinin üzerinde önemle durulmaktadır. Düzensiz göçü engelleyebilmek ise ancak dış sınırlarda etkin bir şekilde denetim sağlamak ve bunun yanı sıra ekonomik ve teknik destek ile mümkün olabilecektir. Bu bağlamda, gerek antlaşmalar gerekse gerçekleştirilen işbirlikleri ile dış sınır denetimleri sağlanmaya çalışılırken, bir yandan da denetime tabi olan insanlara yönelik insan haklarının garanti altına alınması amaçlanmıştır. Ayrıca dış sınırların denetimi ve göçmen entegrasyonu gibi konularda siyasi partilerin, endüstriyel ve ekonomik kurumların ve sivil toplumun da bu sürece dâhil edilerek çok yönlü bir bakış açısıyla değerlendirilmesi öngörülmektedir (Öztürk, 2011: 57). Bu çerçevede dış sınırların yönetimine ilişkin düzenlemelerden biri olan Avrupa Ortak Parmak İzi Tanıma Sistemi'nin (EURODAC) kurulması, 11 Aralık 2000 tarihli AB Konseyi'nde kararlaştırılmış ve 15 Ocak 2003 tarihinde faaliyete geçmiştir. EURODAC, daha önce de bahsedildiği gibi, Birlik topraklarında olduğu saptanan, sığınma talep eden ve düzensiz göçmenlerin parmak izlerinin bulunduğu bir veri tabanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Manisalı, 2011: 4-17- 4-18).

11 Eylül saldırıları sonrasında Aralık 2001'de gerçekleştirilen Laeken Zirvesi'nde, ortak bir göç ve sığınma politikası oluşturma doğrultusunda Avrupa Göç Ağı meydana getirilmesi için ilk adımların atıldığı görülmektedir.¹³ Bu zirvede, ortak bir göç ve sığınma politikasının daha fazla geliştirilmesi ve etkinliğinin artırılması ve AB dış politikasında açık bir şekilde belirlenen ülkeler ile geri kabul anlaşmalarının imzalanması kararlaştırılmıştır. Düzensiz göç ve göçmen kaçakçılığı hususunda bir eylem planı hazırlanması gerektiğine de dikkat çekilmiştir. Ayrıca düzensiz göç, terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve insan ticareti ile mücadelenin AB'nin dış sınırlarındaki kontrollerin sağlanmasındaki önemi de ifade edilmiştir (Özgür, 2013: 108). Laeken Zirvesi'nden sonra, 2002 yılının Haziran ayında gerçekleştirilen Seville Zirvesi'nde Avrupa Konseyi, Tampere'de Avrupa Birliği'nde bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı yaratılması için benimsenmiş programın bütün yönleriyle hayata

---

¹³ Avrupa Göç Ağı'nın oluşturulması için ilk adım Laeken Zirvesi'nde atılmış, bu süreci 2003 yılında Selanik Zirvesi'nde atılan adımlar izlemiş ve Lahey Programı ile tamamlanmıştır. 14 Mayıs 2008 tarihli Konsey kararı ile her türlü göç türüne yönelik bilgi paylaşımı konusunda çalışacak olan bu ağ kurulmuştur (Özgür, 2013: 108-109),

geçirilmesini hızlandırmak adına kararlı olduğunu ifade etmiş ve ortak bir göç ve sığınma politikası oluşturulmasının gerekliliğinin altını çizmiştir. Zirvenin sonuç bildirisinde, göç akımlarının yönetilmesi konusunda da Birliğin eylemlerine yönelik ilkeler belirlenmiştir. Daha iyi bir hayat yaşama doğrultusundaki isteğin, Birlik ve üye ülkelerin göçmen kabul etme kapasitesiyle uzlaştırılabilir olması gerekmektedir ve göç, kendisi için belirlenmiş olan yasal yollardan geçilerek gerçekleştirilmelidir. Birlik sınırlarında yaşayan düzenli göçmenlerin entegrasyonu beraberinde Birlik içerisinde tanınmış olan temel haklarla ilgili hem haklar hem de yükümlülükler getirmektedir. Bu noktada, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele kilit role sahiptir. Ayrıca 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne uygun bir şekilde, bir taraftan mültecilere koruma sağlanırken diğer taraftan sistemin kötüye kullanılmasını önlemek için düzenlemeler yapılması ve sığınma talebi olumsuz karşılanan kişilerin menşe ülkelerine geri gönderilmesinin ivedilikle gerçekleştirilmesinin önemi dile getirilmiştir (İltica ve Göç Mevzuatı, 2005: 115). Seville Zirvesi'nde yasa dışı göçle mücadele, geri kabul anlaşmalarının yaygınlaştırılması ve AB'nin vize uygulayacağı üçüncü ülkelerin düzenlenmesi gibi konular öncelikli hedefler olarak belirlenmiştir. Ayrıca zirvede geri kabul anlaşmalarının Birliğe aday ülkelerle gerçekleştirilmesi yönünde baskı yapılmasına karar verilmesine rağmen Tampere'de açık bir şekilde ifade edilen özgürlük, güvenlik ve adalet alanında kimlerin yasal olarak mülteci ya da sığınmacı statüsü talep edebileceği konusu muğlak olarak kalmaya devam etmiştir (Yılmaz-Elmas, 2016b: 42-43).

2003 yılı Haziran ayında gerçekleştirilen Selanik Zirvesi'nde göç konusunun Birliğin öncelikli alanlarından biri olduğu ifade edilmiştir. Dış sınırların denetimi, düzensiz göç, düzensiz göçmenlerin geri gönderilmesi ve üçüncü ülkelerle gerçekleştirilecek işbirliği konularında kararların alındığı zirve, Laeken Zirvesi'nden sonra Avrupa Göç Ağı'nın oluşturulması doğrultusundaki ihtiyacın tekrar ifade edilmesi açısından önemli görülmektedir (Özgür, 2013: 113). Selanik Zirvesi'nin sonucunda, 2004 yılı Temmuz ayında Komisyon, göç ve entegrasyon konusunda, Avrupa'daki göç eğilimleri hususunda bir değerlendirme yapan ve göçmenlerin üye ülkelere ve Birlik düzeylerinde entegrasyonu ve kabul edilmelerine yönelik önlem ve değişimlerin değerlendirildiği bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor, Avrupa'nın göç ve entegrasyon

konularındaki güncel durumunu gözler önüne sermesi ve Birliğin ekonomik ve siyasi gelişimini gösterdiği için önemli görülmüştür. Raporda değinilen kilit nokta, Birlik düzeyinde göç ile ilgili konuların önem kazanmasının göçmen entegrasyonu ile ilişkilendirilmesidir. Ayrıca raporda, düzenli göç gibi hassas bir konunun, özellikle işgücüne yönelik ihtiyaçlar doğrultusunda önemi değerlendirildiğinde, üzerinde durulmaya devam edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Avrupa’da nüfusun yaşlanması sorunu ışığında, ilerleyen süreçte göçmen entegrasyonu düzenli-düzensiz göç konusunun Avrupa’nın siyasi gündeminde en önemli konulardan biri haline geleceği de öngörülmüştür (Özgen, 2010: 78).

Tampere Programı döneminde, dış sınırların yönetimi konusundaki önemli gelişmelerden biri de 2004 yılında Frontex’in kurulmasıdır. Frontex oluşturulmadan önce, düzenli ve düzensiz göç, sığınma ve güvenlik alanlarını kapsayan ad-hoc (geçici) merkezler kurulmuş ancak bu ad-hoc grupların işleyişini daha ileri bir boyuta taşıma ihtiyacı doğrultusunda bir Avrupa Ajansı oluşturulması gerekli görülmüştür. Bu doğrultuda, 26 Ekim 2004 tarihli Avrupa Konseyi toplantısı sonrasında, daha önce bahsedilen alanlarda faaliyet gösteren ad-hoc merkezlerin çalışma yöntemlerini geliştirmek adına “AB Üye Ülkelerinin Dış Sınırlarında Operasyonel İşbirliğinin Yönetiminden Sorumlu Avrupa Ajansı”nın (Frontex) kurulmasına karar verilmiştir (Özgür, 2013: 113). FRONTEX’in çalışma alanları, kaynak ülkelerle işbirliği içerisinde göçün kaynağının engellenmesi, Birliğe yasa dışı yollardan giriş yapan kişilerin tespit edilmesi ve ilgili ortak prosedürlerin belirlenmesi ve dış sınırların etkin bir şekilde kontrolünün sağlanması şeklinde ifade edilmiştir (Sönmez, 2014: 219). Dış sınırların denetimi üye ülkelerin sorumluluğunda olmasına rağmen, Frontex, hem içinde bulunulan süreçte hem de ilerleyen süreçteki Birlik düzenlemelerinin uygulanması konusunda önem arz eden bir ajans olarak karşımıza çıkmaktadır (Şirin-Öner, 2012: 553).

Bahsedilen bu gelişmelerin dışında, ortak bir göç ve sığınma politikası oluşturabilmek için Avrupa Birliği Konseyi’nin yayınladığı direktifler yoluyla yapılan yasal düzenlemelerle bu sürecin siyasi altyapısı da hazırlamıştır. Tampere Zirvesi’nde alınan, üçüncü ülke vatandaşlarına yönelik uygulanacak prosedürlerin uyumlu hale

getirilmesi kararı doğrultusunda, Avrupa Birliği'nin ortak göç politikasına ilişkin ortaya çıkarılan ilk bağlayıcı düzenleme, 22 Eylül 2003 tarihinde kabul edilen 86 sayılı, aile birleşimi hakkına ilişkin Konsey Direktifidir. Bu direktif ile Birliğe üye ülkelerin topraklarında yasal olarak ikamet eden üçüncü ülke vatandaşlarının aile birleşimi hakkından yararlanmalarına yönelik koşulların belirlenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca bu direktif, yasal olarak sığınma hakkı elde etmiş kişileri de kapsamına almaktadır. Aile yaşamının göçmenlerin sosyal ve ekonomik entegrasyonunun sağlanmasında olumlu katkıları olacağı düşünülen bu direktifte, aile yaşamının korunması ve ona saygı duyulması ilkelerinden yola çıkılarak düzenlemeler yapılmıştır (Karaşahin, 2012: 86-87). Bir diğer Konsey direktifi, 25 Kasım 2003 tarihinde 109 sayılı, Avrupa Birliği sınırlarında uzun dönem ikamet eden üçüncü ülke vatandaşlarının durumu hakkında düzenlemeler içeren direktiftir. Bu direktifte, üye ülkeler arasında gerçekleşecek göçe imkân tanımakta ve en geç 23.01.2006 tarihinden itibaren üye ülkelerde bulunan göçmen işçilerin, sıkı koşullara bağlı olmak şartıyla, çalışmak için diğer ülkelere gitme hakkını kazanacağı ifade edilmektedir (Toksöz, 2006: 55). Bu direktif, AB'nin tartışma konularından biri olan göçmen entegrasyonuna yönelik düzenlemeler yapması açısından önem teşkil etmektedir. Zira direktifle, AB vatandaşı olmayan ancak Birlik sınırları içinde uzun süreli ikamet etmekte olan üçüncü ülke vatandaşlarının¹⁴ AB vatandaşlarına mümkün olduğunca yakın haklar elde etmesi amaçlanmaktadır. Tampere Zirvesi'nde, üçüncü ülke vatandaşlarına eşit muamele ve ayrımcılığın önlenmesi gibi hedefler bu direktif sayesinde gerçekleştirilmiş olmaktadır (Öztürk, 2011: 64). Sosyal yardımlara ilişkin olarak, uzun süreli ikamet eden üçüncü ülke vatandaşlarının yararlanabileceği yardımların temel yardımlarla sınırlanabilmesi imkânı, bu kavramın hiç olmazsa asgari gelir desteği, hastalık, hamilelik durumlarında yardım, ebeveynlere yardım ve uzun dönemli bakımı içermesi anlamında anlaşılması gerektiği ifade edilmiştir. Ancak bahsedilen bu yardımların ne şekilde sağlanacağı konusu direktifte, üye ülkelerin ulusal hukuku tarafından belirlenmesi gerektiği şeklinde ifade edilmektedir (İltica ve Göç Mevzuatı, 2005: 179). 2004 yılında hazırlanan 114 sayılı direktif ise, üç aydan fazla üye ülkelerde ikamet edecek olan üçüncü ülke vatandaşlarının, eğitim, öğrenci değişimi ve ücretsiz staj veya gönüllü hizmet amacıyla kabullerine ilişkin ulusal mevzuatların

---

¹⁴ Uzun süreli ikamet eden kişi statüsü için, ilgili başvuru yapılmadan hemen önce ülke topraklarında beş yıl yasal ve kesintisiz ikamet etmiş olmak gerekmektedir (İltica ve Göç Mevzuatı, 2005: 183).

uyumlu hale getirilmesini hedeflemektedir. Bahsedilen bu direktif, AB'nin eğitim alanındaki hedeflerine uygun olacak şekilde bu kişilere ilişkin koşulların uyumlu hale getirilmesi yoluyla üçüncü ülke vatandaşlarının Birliğe üye ülkelerde eğitim görmelerini teşvik etmeye yöneliktir (Karaşahin, 2012: 92). Yine aynı yıl, Nisan ayında, 83 sayılı direktif, üçüncü ülke vatandaşlarının ve vatansız kişilerin mülteci statüsü elde edebilmeleri için gerekli olan şartların belirlenmesi amacıyla hazırlanmıştır (Manisalı, 2011: 4-20).

Tampere Zirvesi sonrasındaki beş yıllık süreçte uygulanan Tampere Programı'nın 2004 yılında son bulması ile bu program kapsamında kazanılan tecrübeler doğrultusunda yeni bir program geliştirme ihtiyacı duyulmuştur (Karaşahin,2012: 80). Tampere Programı süresince ortak bir sığınma ve göç politikası oluşturmak için üye ülkelerin ulusal hukuk sistemlerinin uyumlu hale getirilmesi amaçlanmış ve Birlik sınırlarında yaşayan üçüncü ülke vatandaşlarının durumu konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca dış sınırların denetiminin sağlanması konusunda da Birlik düzeyinde üye ülkeleri bağlayıcı niteliğe sahip olan yasal ve kurumsal alt yapının hazırlanması çerçevesinde adımlar atıldığı söylenebilmektedir. 2000-2005 yıllarını kapsayan dönemde AB'nin güvenlik ve ekonomik kaygılarının ön plana çıktığı da görülmektedir. Bu süreçte, ortak bir politika oluşturma yönündeki engellere bakıldığında, bunlar daha çok mali konularda ve bu konulardaki yetki devrine yönelik endişeler şeklinde kendini göstermektedir. Ortak politika oluşturma konusundaki engelleri ortadan kaldırmak amacıyla, 2004 yılının Kasım ayında Brüksel Zirvesi'nde kabul edilen ve 2005-2010 yılları dönemini kapsayan Lahey Programı oluşturulmuştur (Şirin-Öner, 2012: 554). Bu bağlamda iltica, göç ve dış sınırlara ilişkin ortak bir Birlik politikasının geliştirilmesine yönelik ikinci aşama 1 Mayıs 2004 tarihinde başlatılmıştır. Dayanışma ve mali sonuçları da kapsamına alacak şekilde sorumluluğun adil bir biçimde paylaşımına, üye devlet arasında uygulamalara yönelik daha sıkı işbirliğine¹⁵ dayanması gerekmektedir (İltica ve Göç Mevzuatı, 2005: 119). Ortak politika oluşturma hususunda karşılaşılan engellerden biri olan mali kaynaklar sorunu da programda değerlendirilmeye alınmış ve bu hususta göçe kaynak olan üçüncü ülkelerle işbirliği yapılması gerektiği ifade

---

¹⁵ İşbirliği konuları; teknik yardım, bilgi paylaşımı, eğitim, araçların zamanında ve yeterli olarak uygulanması ve hayata geçirilmesinin takip edilmesi, mevzuatta uyumlaştırılmasının arttırılmasıdır (İltica ve Göç Mevzuatı, 2005: 119)

edilmiştir. Ayrıca Dış Sınırlar Fonu¹⁶, Avrupa Entegrasyon Fonu¹⁷ ve Geri Dönüş Fonu¹⁸ gibi fonlar oluşturularak mali kaynak sorunu çözülmeye çalışılmıştır (Sönmez, 2014: 220).

Lahey Programı'nda, Tampere Zirvesi sonrasındaki beş yıllık süre boyunca göç ve sığınma alanında kaydedilen gelişmeler değerlendirilmekte ve göçün temelinde yatan nedenler, giriş ve kabul edilme politikaları, entegrasyon ve dönüş politikaları gibi göçün tüm aşamalarını içeren ayrıntılı bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğuna dikkat çekilmektedir (Samur, 2008: 8). Lahey Programı'nda, Tampere Zirvesi'nde bahsedilen hedeflere bağlılık tekrarlanmış ve bu hedeflerin 2005 yılından itibaren hayata geçirilmesine yönelik eylem planı hazırlanmıştır (Orsam, 2012: 12). Bu eylem planına göre, adalet ve içişlerinde işbirliğine ilişkin gerçekleştirilmesi öngörülen konular, temel haklar ve vatandaşlık haklarının güçlendirilmesi, terörizm ile mücadele tedbirleri, göç konusunda dengeli bir yaklaşımın tanımlanması, Birliğin dış sınırlarının entegre yönetimi, ortak sığınma prosedürünün oluşturulması, göçün pozitif etkilerinin artırılması, bilgi paylaşımında gizlilik ve güvenlik arasında denge sağlanması, organize suçlarla mücadeleye yönelik stratejik konsept geliştirilmesi, gerçek bir Avrupa adalet alanının oluşturulması, sorumluluk paylaşımı ve egemenlik şeklinde belirlenmiştir (Özgür, 2013: 115)

Büksel Zirvesi sonuç bildirisinde, üçüncü ülke vatandaşlarının entegrasyonu konusunda, Birliğe üye ülke toplumlarında istikrar ve uyumun sağlanmasında, Birlik sınırlarında yasal olarak ikamet eden üçüncü ülke vatandaşlarının ve onların ailelerinin başarılı bir şekilde entegre edilmelerinin olumlu etkileri olacağı ifade edilmektedir. Bu amaç doğrultusunda etkin politikalar geliştirmek ve belli grupların dışlanmasını engellemek gerekmektedir. Bu bağlamda, yerel, bölgesel, ulusal ve Birlik seviyesinde ortaklıkları içeren kapsamlı bir yaklaşım getirilmesi zorunlu olarak görülmektedir. Avrupa Konseyi, üçüncü ülke vatandaşlarına adil muamele edilmesi kapsamındaki

---

¹⁶ 2007-2013 yıllarını kapsayan, dış sınırların korunması ve gözetimi amacıyla üye ülkeler arasında işbirliği sağlama, ortak kurallar oluşturma ve sınır güvenliğini sağlamayı amaçlayan fondur (Türkiye-AB Mülteci Sözlüğü, 2017: 18).

¹⁷ 2007-2013 yıllarını kapsayan, üçüncü ülke vatandaşlarının Birliğe üye ülkelerdeki entegrasyonunu kolaylaştırmayı amaçlamaktadır (Türkiye-AB Mülteci Sözlüğü, 2017: 18).

¹⁸ 2008-2013 yıllarını kapsayan, Birlik sınırları içerisinde bulunan düzensiz göçmenlerin menşe ülkelere geri gönderilmesini düzenleyen fondur (Türkiye-AB Mülteci Sözlüğü, 2017: 19).

gelişmeleri takdir etmekte, topluma eşit katılımın sağlanması hususunda çağrıda bulunmakta ve entegrasyonun önündeki engellerin aktif olarak kaldırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca bu alandaki ulusal entegrasyon politikaları ile Birliğin girişimlerinin daha uyumlu olması gerektiğine dikkat çekilmektedir (İltica ve Göç Mevzuatı, 2005: 121).

Avrupa Konseyi, Lahey Programı başladıktan bir yıl sonra Aralık 2005'te, özellikle Afrika ve Akdeniz bölgelerinin özel önem taşıdığı, göç politikalarının dış boyutuna yönelik "Göçe Yönelik Küresel Yaklaşım" belgesini imzalamıştır. Bu yaklaşım ile göç politikasının merkezine, yasa dışı göç ile mücadele, ekonomik ve yasal göçü teşvik etmek, göçmenlerin ikamet ve çalışma izinlerini düzenlemek, AB ve üçüncü ülkeler arasında döngüsel göç ve hareketlilik ortaklıkları kurmak gibi amaçlar konulmuş ve hem düzensiz göç hem de üçüncü ülkelerle işbirliğine yönelik kapsamlı bir strateji oluşturulmak istenmiştir. Avrupa Birliği, küresel yaklaşım yoluyla, göçe iten faktörlere odaklanarak kaynak ülkelerle işbirliği yapılabilecek bir strateji geliştirmeyi amaçlamıştır (Yıldız-Elmas, 2016a: 39). Program kapsamında, 2005-2010 yılları arasındaki dönemde yeni bir Avrupa Mülteci Fonu oluşturulmuştur. Ayrıca küresel yaklaşım doğrultusunda Avrupa Konseyi, Schengen ve Vize Bilgi Sistemleri ile EURODAC'ın birlikte uyum içinde çalışması yönünde, uzun dönemli süreçte de ortak vize ofislerinin oluşturulması konusunda öneride bulunmuştur (Şirin-Öner, 2012: 555).

Lahey Programı sürecinde atılan önemli adımlardan biri 2008 yılında Avrupa Göç ve Sığınma Paktı olarak görülmektedir. Avrupa Göç ve Sığınma Paktı, göç ve sığınma konusundaki genel ilkeleri belirlediği için üye devletler tarafından saygı görsen de siyasi bir belge olmasından ötürü üye ülkeler üzerinde bağlayıcı bir niteliği bulunmamaktadır. Göçe Yönelik Küresel Yaklaşım çerçevesinde Lahey Programı'nın sağladığı avantajları da hesaba katan Göç ve Sığınma Paktı, 2005 yılından sonraki üç yıllık süreçte saptanan eksikliklerin giderilmesi hedefiyle adım atmaya odaklanmıştır. Bu bağlamda Paktın amaçları arasında, Birliğe üye ülkelerin ve diğer ülkelerle (kaynak ve transit ülkeler) karşılıklı sorumluluk ve dayanışma çerçevesinde ortak bir göç ve sığınma sistemi oluşturma sürecine yardımcı olmak ve bu süreçte Birlik ve üye ülkelerin ihtiyaçlarına yönelik çalışmak yer almaktadır (Karaşahin, 2012: 83). Ayrıca bu

pakt kapsamında, göç alan ülkeler ile kaynak ve transit ülkeler arasında kurulacak olan yakın ortaklık ilişkisinin önemine dikkat çekilerek, oluşturulması yönünde çalışmalar yapılan küresel yaklaşımın ancak bu yolla anlamlı olacağı açık bir şekilde ifade edilmiştir (Yıldız-Elmas, 2016a: 40).

Lahey Programı, Avrupa'da göç konusundaki artmakta olan hassasiyetlere ayrıntılı bir şekilde yaklaşması açısından önemli görülmekte, 2005-2010 yılları arasındaki süreçte AB'nin göç politikalarının rotasını belirlemektedir (Özgür, 2013: 118). Lahey Programı göç politikasına güçlendirilmiş AB denetimi getirmek konusunda, Birlik kurumlarına verilen yetkiler doğrultusunda Lizbon Antlaşması öncesinde önemli adımlar atmıştır. Komisyon'a yeni kanun önerilerinde bulunabilme hakkı tanınırken, Parlamento'ya değişiklik önerebilme ve yasamayı veto edebilme imkânı tanıyan ortak karar gücü verilmiştir. Konsey'de göç politikasına ilişkin konularda oy birliğinden oy çokluğu ilkesine geçilmiş, bu durumda üye devletlerin veto hakları elinden alınmıştır. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır. Bahsedilen bu husus, ulus üstü nitelikteki yeni düzenlemelerin göç politikalarının her alanında uygulanamıyor olmasıdır. Amsterdam Antlaşması ile belirlenen oy çokluğu ve ortak karar usulü yalnızca yasa dışı göç, mülteci ve siyasi iltica talebinde bulunanları kapsayacak nitelikte bir genişleme göstermiştir, dolayısıyla göç politikalarını içeren diğer alanlarla kullanılamamaktadır (Sönmez, 2014: 221). Bu bağlamda, ortak bir göç politikası oluşturmak konusundaki istekliliğin, üye ülkelerin bu konudaki yetkilerini Birlik ile paylaşma konusundaki isteksizlikleri ile örtüşmediği görülmektedir. Karaşahin'in de ifade ettiği şekliyle, üye ülkelerin yasal göçe ilişkin düzenlemelere nazaran yasa dışı göç konusunda daha uzlaşmacı yaklaşım sergilemeleri dikkat çekici bir noktadır. Yasa dışı göçe ilişkin konularda sağlanan uzlaşma, uygulanan kısıtlayıcı düzenlemelerin üye ülkelerin ulusal politikaları ile yasal göç konusundaki politikalarından çok daha uyumlu olmasından kaynaklanmaktadır (Karaşahin, 2012: 81).

Birliğin, Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerini içeren genişlemesi sonrasında, üye sayısının neredeyse iki katına çıkmış olmasıyla birlikte kurumsal yapının ve karar alma mekanizmalarının reforme edilmesi gerekliliği belirlemiştir. Bu bağlamda, 2004 yılında AB Anayasal Antlaşması üzerinde mutabakat sağlanmıştır (TC. Dışişleri Bakanlığı,

Lizbon Antlaşması). Ancak Anayasal Antlaşma'nın Hollanda ve Fransa'da yapılan referandumlar sonucu reddedilmesi, henüz antlaşmayı onaylamamış ülkelerin de tekrar gözden geçirmek istemesini ve onay sürecinin askıya alınmasını beraberinde getirmiştir. Bu sürecin bu şekilde akamete uğramasına rağmen reform çalışmaları devam etmiştir. Bu çalışmalar kapsamında, temelde Anayasal Antlaşma'nın özünden çok da farklı olmayan, ancak kapsamının daraltılmaya çalışıldığı bir belge yayınlanmıştır. 18-19 Ekim 2007 tarihlerinde gerçekleştirilen Lizbon Zirvesi'nde Birliğe üye olan 27 ülkenin devlet ve hükümet başkanları bu belge üzerinde uyumlu bir yaklaşım sergilemişlerdir (Özgür, 2013:121-122). Sağlanan mutabakat sonucunda, Aralık 2007 tarihinde imzalanan ve Ekim 2009'de yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması, AB'nin Maastricht Antlaşması ile oluşturulmuş olan üç sütunlu yapısını değiştirmiştir. Yeni yapı, Avrupa Birliği Antlaşması (ABA) ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'ya (ABİHA) dayanmaktadır. Avrupa Birliği Antlaşması kapsamında, ortak hükümler, Birlik organlarına ilişkin hükümler, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ve güçlendirilmiş işbirliğine yönelik hükümler bulunurken, AB'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'da ise, Birliğin yetki alanları, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı, Özgürlük, Güvenlik ve Adalet alanı, Birliğin dış eylemlerine ilişkin hükümler ile kurumsal ve mali hükümler bulunmaktadır. Göç, iltica ve sınır denetimleri konusundaki politikalar, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın V. Başlığının ikinci bölümünde düzenlenmiştir.

Lizbon Antlaşması ile Parlamento'daki üye sayısının artırılmasına paralel olarak vatandaşların karar alma sürecindeki katılımının da artırılması ile daha demokratik ve şeffaf bir Avrupa oluşturulması, nitelikli oy çokluğu ilkesinin kabulü ile karar alma sürecinin kolaylaşması ve hızlanması, Birlik vatandaşlarına daha fazla hak, özgürlük ve güvenlik sağlanması ve AB'nin küresel alanda daha etkin bir rol üstlenerek, küresel bir aktör haline gelmesi öngörülmektedir (Bilçen, 2010: 1). ABİHA'nın Özgürlük, Güvenlik ve Adalet Alanı adlı V. Başlığın birinci bölümünde genel hükümlere yer verilmiştir. 67. Maddenin ilk paragrafında, Birlik, temel haklara, üye devletlerin ulusal hukuk sistemlerine ve hukuk geleneklerine saygı gösterecek şekilde, bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı oluşturacağını ifade etmiştir. Aynı maddenin ikinci paragrafında ise, Birlik, kişilere yönelik iç sınır denetimlerinin kaldırılacağını,

üye ülkeler arasındaki dayanışma temelinde üçüncü ülke vatandaşlarına¹⁹ eşit muamele yapılacak şekilde göç, sığınma ve dış sınır kontrollerine ilişkin ortak bir politika geliştirileceğini ifade etmiştir (Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, 2011: 24). Bu bağlamda, Birliğin, özgürlük, güvenlik ve adaleti sağlama sorumluluğunu sınır kontrolleri yoluyla gerçekleştireceği ve antlaşma çerçevesinde dış sınırların güvenlik alanı olarak algılandığı söylenebilmektedir (Sönmez, 2015: 216). Ayrıca 67. maddenin üçüncü paragrafında, Birliğin, suç, ırkçılık ve yabancı düşmanlığının engellenmesi ve bu konularda mücadele etmek için çaba göstereceği vurgulanmıştır (Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, 2011: 24).

V. başlığın ikinci bölümünde ise sınır kontrolleri, iltica ve göç ile ilgili politikalara yer verilmiştir. 77. Maddede, Birliğin, iç sınırlardan geçen kişilerin, uyruklarına bakılmaksızın, kontrole tabi olmamasının sağlanması, dış sınırların geçilmesinde kişilerin kontrol edilmesinin ve bu geçişlerin etkili bir şekilde izlenmesinin sağlanması ve dış sınırlar için entegre bir yönetim sisteminin aşamalı olarak uygulamaya konulması hedeflerinden hareketle bir politika geliştirmesi ifade edilmiştir (Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, 2011: 26). Bu maddede görüldüğü ve Sönmez'in de belirttiği gibi, göç politikasında kontrol mekanizmasına verilmekte olan önem ve kontrol sistemleri açısından Avrupa Birliği'nin nihai bir aşamaya gelmediği ve hala gelişmesi yönünde adımlar atılması gerektiği Lizbon Antlaşması'nda da belirtilmiştir (Sönmez, 2015: 217). Antlaşmanın 79. Maddesinin ilk paragrafında, Birliğin, her aşamada göç hareketlerinin etkin yönetimini, üye devletlerde yasal olarak ikamet eden üçüncü ülke vatandaşlarına adil muamele edilmesini, düzensiz göçün ve insan ticaretinin engellenmesini ve bunlarla mücadele edilmesini sağlayacak daha sıkı önlemler almasını sağlamak amacıyla ortak bir göç politikası geliştireceğinin altı çizilmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda, maddenin ikinci paragrafında, Konsey ve Parlamento'nun olağan yasama usulü uyarınca belirlenen alanlarda önlemler kabul edeceği belirtilmiştir. Belirlenen bu alanlar aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

- Aile birleştirmelerini de içerecek şekilde, giriş ve ikamet koşulları ile üye ülkeler tarafından uzun süreli vize ve ikamet izinlerinin verilmesine ilişkin standartlar,

---

¹⁹Vatansız kişilerin üçüncü ülke vatandaşları ile eşit muamele görecekları bu başlığın amaçları arasında belirtilmiştir (Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, 2011: 24).

- Diğer üye ülkelerde dolaşım ve ikamet özgürlüğünü düzenleyen koşullar da dâhil olmak üzere, bir üye ülkede yasal olarak bulunan üçüncü ülke vatandaşlarının haklarının tanımlanması,
- Birlik sınırları içinde gerekli izin belgeleri olmadan ikamet eden kişilerin sınır dışı edilmesi ve geri gönderilmesi de dâhil, düzensiz göç ve izinsiz ikamet,
- Özellikle kadın ve çocuk ticareti olmak üzere, insan ticareti ile mücadele (Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, 2011: 28).

Lizbon Antlaşması, üçüncü ülke vatandaşlarının entegrasyonuna ilişkin düzenlemeler yapan ilk antlaşma olması sebebiyle diğer antlaşmalardan farklılık arz etmektedir. Lizbon Antlaşması öncesinde de üçüncü ülke vatandaşlarının entegrasyonuna yönelik kararlar alınmış, ancak bu kararlar üye ülkelerin inisiyatifine bırakılmıştır. Lizbon Antlaşması'nda da konu ile ilgili kararlar üye ülkelere ait olmakla birlikte, eş zamanlı olarak Birliğe üye ülkelerin faaliyetlerini destekleyici önlemler alma hakkı tanınmıştır (Öztürk, 2011: 60). Bahsedilenler doğrultusunda, Antlaşmanın 79. maddesinin dördüncü paragrafına bakılmasında yarar vardır. Buna göre, Konsey ve Parlamento, olağan yasama usulü uyarınca hareket ederek, Birliğe üye ülkelerin topraklarında yasal olarak ikamet eden üçüncü ülke vatandaşlarının entegrasyonunu sağlamak için, üye ülkelerin yasa ve ikincil düzenlemelerinin uyumlu hale getirilmesi haricinde, üye devletlerin eylemlerini teşvik etmek ve desteklemek için önlemler alabilecektir (Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, 2011: 28).

Antlaşmanın 79. Maddesinin üçüncü paragrafı ise, geri kabul anlaşmalarına yöneliktir. Bu bağlamda, Birliğin, üye ülke topraklarında yasal olarak ikamet izni bulunmayan ya da artık yasal olarak ikamet etme şartlarını karşılayamaz hale gelen üçüncü ülke vatandaşlarının, menşe ülkeleri ya da transit ülkeler tarafından geri kabul edilmelerine ilişkin anlaşma imzalayabileceği belirtilmiştir (Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, 2011: 28).

AB'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'da, ayrımcılık ve Birlik vatandaşlığına ilişkin hükümleri kapsayan ikinci kısım 18. Maddede, antlaşmaların uygulama alanı çerçevesinde ve antlaşmalarda öngörülen belli hükümlere zarar vermeksizin, uyrukluksuz nedeniyle yapılan her çeşit ayrımcılığın yasak olduğu belirtilmiştir. Antlaşmalarda

verilen yetkiler çerçevesinde, Konsey ve Parlamento'nun onayı alındıktan sonra, özel yasama yöntemine göre hareket ederek, oy birliğiyle, ırk, etnik köken, dini inanç, cinsiyet, yaş, engellilik, cinsel yönelim temelinde yapılacak her türlü ayrımcılıkla mücadele etmek için gerekli önlemlerin alınacağı ifade edilmiştir (Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, 2011: 7-8). Antlaşmanın 9. Maddesinde ise Birliğin, politikalar ve önlemlerin belirlenmesinde ve uygulanmasında, yüksek bir istihdam seviyesinin desteklenmesi, yeterli derecede sosyal korumanın garanti altına alınması, sosyal dışlanma ile mücadele edilmesi ve eğitim, mesleki eğitim ve insan sağlığının korunmasında yüksek bir düzeye çıkılması konusundaki gerekliliklerin dikkate alınacağı vurgulanmıştır (Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, 2011: 5). Ayrıca AB Antlaşması'nın 6. Maddesine göre, Birliğin, 7 Aralık 2000 tarihli Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı kapsamında olan hak, özgürlük ve ilkeleri tanıdığı açıkça ifade edilmiştir (Avrupa Birliği Antlaşması, 2011: 5). Bu bağlamda Temel Haklar Şartı'nda tanınan sığınma hakkının Lizbon Antlaşması ile garanti altına alındığı söylenebilmektedir (Şirin-Öner, 2012: 559). Antlaşma kapsamında serbest dolaşım konusundaki düzenlemelere bakıldığında, ABİHA'nın 45. maddesinde, Birliğin içinde işçilerin serbest dolaşımının sağlanacağı ve üye ülkelere arasında ücret, istihdam ve diğer çalışma şartları açısından, uyrukluktan kaynaklanan sebeplerle yapılacak her türlü ayrımcılığın engellenmesi gerekliliği belirtilmiştir (Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, 2011: 17).

Lizbon Antlaşması ile göç ve sığınmayla ilgili konulara yönelik pek çok konu topluluk mekanizmaları kapsamına alınmıştır. Bu durumun sonucunda, bu konulara ilişkin alınacak kararların Parlamento ve Konsey'in ortak karar prosedürü²⁰ yoluyla alacağı ve Parlamento'nun onaylamadığı hiçbir düzenlemenin uygulanamayacağı söylenebilmektedir (Şirin-Öner, 2012: 559). Bu bağlamda, Lizbon Antlaşması ile gerçekleştirilen düzenlemeler, ilerleyen süreçte Birliğin uygulayacağı politikaların belirlenmesinde kaynak olacaktır. Ancak antlaşma metninin anlaşılır olmaması yönünde eleştiriler yapılmıştır. Antlaşmaya eklenen 37 protokol ve 65 deklarasyonun olması, antlaşmanın hacmini genişletmiştir (Özgür, 2013: 124). Karar alma usulünde de

---

²⁰ Ortak karar prosedürüne göre, Konsey ve Parlamento ortak bir şekilde mevzuat yapmaktadır. Herhangi bir öneri metninin kabul edilip, Birlik mevzuatının parçası haline gelebilmesi hem Konsey'in hem de Parlamento'nun kabul etmesine bağlıdır (Bilçen, 2010: 5).

antlaşmanın birtakım değişiklikler getirdiği görülmektedir. Göç ve sığınma alanındaki kararlar Amsterdam Antlaşması'nda, üye ülkelerin önerisi ile Parlamenteoya danışmak yoluyla ve Konsey tarafından oy birliği ile alınırken, Lizbon Antlaşması'nda kararların oy çokluğu ile alınması kararlaştırılmıştır (Öztürk, 2011: 60).

4.3.KALE AVRUPA TARTIŞMALARI VE ELEŞTİRİLER

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile Avrupa'nın göç politikalarında bir dönüm noktası yaşanmıştır. Söz konusu bitiş izleyen süreçte Avrupa, hem Doğu Avrupa'dan hem de güneyden yoğun bir göç baskısı ile karşı karşıya gelmiştir (Sönmez, 2014: 227). Buna bağlı olarak da AB'nin son dönemlerdeki göç politikaları göçü kısıtlamaya ve daha seçici bir göçmen profili sağlamaya yönelmiş ve bu politikalar "Kale Avrupa" (Fortress Europe) tanımlamasını güçlendiren biçimde değişim geçirmiştir. Bu yeni dönem politikalar yasa dışı, kaçak olarak adlandırılan ve sayısı sürekli artan insan hareketlerinin artmasına neden olmuştur. Bu süreçte AB'nin göç politikalarının başarısız olduğunu söylemek doğru bir çıkarım olmamaktadır. AB'de yaşanan göç hareketlerinin hem gerçekleşme şekli hem de üretilen politikalar göz önüne alındığında, AB'nin ekonomik dönüşümünün sosyal güvenceye sahip olmayan, sağlıksız koşullarda istihdam edilmek için hazır emek ihtiyacını karşılayacak şekilde olduğu görülmektedir. AB, olabildiğince kontrollü ve minimum sayıda insanın Birliğe gelmesini hedefleyen politikalara eğilimli bir yaklaşım içerisindeyken, aslında bu politikaların sonucu olarak yasa dışı göçün yasal göçün tersine neoliberal ekonomi politikalarına hizmet ettiği gerçeğine ulaşılmaktadır. Yani AB'nin bu sıkı denetim altına aldığı göç politikaları sayesinde işverenler yasa dışı göçmenleri düşük ücretlerde, sağlıksız çalışma koşullarında, sosyal güvenceden yoksun ve her an işten çıkarılma tehdidi altında çalıştırmaktadır (Enneli, 2008: 123-124).

Avrupa'da zaman içinde göç karşıtı düşman tutumlar gerek Avrupa gerekse Avrupa'nın Üçüncü Dünya ülkelerinde gerçekleştirdiği sınır denetimlerinin artırılmasının meşrulaşmasına sebep olmuştur. Sınır denetimlerinin artırılması yasa dışı göçün önüne geçememektedir. Kale Avrupa yaklaşımı sebebi ile sınır denetimlerinin güçlendirilmesi göç hareketlerinin rotalarını değiştirerek, onları yasa dışı göç rotalarına

kaydırmıştır. Bu durum, yasa dışı yollardan göç etmeye çalışan insanların söz konusu rotalardan AB ülkelerine giriş yapmaya çalışırken hayatlarını kaybetmelerine sebep olmaktadır (Sönmez, 2014: 227). AB'nin göç politikalarında sık sık adı geçen yasa dışı göçü engellemeye yönelik önlemlerin yanında bir de yasal olmayan yollardan AB ülkelerine giriş yapan ve yakalanan yasa dışı göçmenlerin olabilecek en kısa zamanda Birlik sınırlarından dışarı çıkarılmasına yönelik yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bilhassa yasa dışı göçe kaynak olan ülkeler ve transit olarak kullanılan ülkeler ile özel anlaşmalar imzalanmıştır. Avrupa Birliği, 2000 yılında Afrika, Karayip Adaları ve Pasifik'te 71 ülkeye ayırmış olduğu yardım ve ticaret paketinde ilk defa yapılacak olan bir yardıma göç ile ilgili şartlara yer vermiştir. Yapılan yardımdan yararlanmak isteyen ülkeler, Avrupa'ya giden yasa dışı göçmenleri kendi vatandaşları olsun olmasın geri kabul edeceklerdir (Enneli, 2008: 128). Şuan bu özel anlaşmalar daha da genişletilmiş, içinde Türkiye'nin de bulunduğu 17 ülke ile geri kabul anlaşması imzalayan AB bu anlaşmaları, hem düzensiz göç ile mücadele etmenin bir aracı hem de Birliğe üye ülkelerin, topraklarından çıkarmak istediği kişileri ülkelerinden göndermek için gerekli bir mekanizma olarak görmüştür. Bu açıdan, AB düzensiz göç sorununun temeline inmediği, soruna gün geçtikçe daha kısıtlayıcı politikalarla yaklaştığı, kısa vadeli çözümler ürettiği ve sorunun çözümüne üçüncü ülke topraklarını dâhil ettiği için eleştirilmektedir (Orsam, 2012: 13).

AB'nin göç politikasında rasyonelleşme kavramı, AB içinde veya dışındaki göçmen haklarının azaltılması ve çeşitlendirilmesi yolu ile belli göçmenlerin sınır dışı edilmesi veya gerekli ise içeri alınması şeklinde göç yönetiminin, genellikle göçmen kabul eden ülkenin ihtiyaçlarına uygun olarak şekillenmesini içermektedir. Bu bağlamda, Mavi Kart Yönergesi'nde, daha önce de ifade edildiği gibi, üçüncü ülkelerin vasıflı işgücünün Avrupa ülkelerine gelişi hususunda destekleyici bir yaklaşımın söz konusu olduğu görülmekte ve vasıflı göç açısından Avrupa ülkeleri cazibe merkezi haline getirilmektedir. Üçüncü ülke vatandaşı olan ve yüksek niteliğe sahip olan bireylerin, Avrupa ülkelerine göç etme kararı vermesinde, Mavi Kart sahibi olanlara sunulan, göç maliyetlerinin azaltılması, sosyal yardımlar, maaş ödemeleri ve barınma konusunda sağlanacak kolaylıklar gibi imkânlar göçü çekici hale getirmektedir. Mavi Kart, en yüksek vasıflı kişilere verilmekte ve kart sahibi olduktan sonra, bu kişilerin iş

hayatında aktif ve devamlı bir şekilde rol alması beklenmektedir. Zira Mavi Kart kullanımına devam edebilmek için, çalışılan işteki devamlılık önemlidir. Kart sahibinin işten çıkarılması ya da üç aydan fazla işsiz kalması durumunda kartın iptal edilmesi söz konusu olabilmektedir. Ayrıca kartın emeklilik süresinin dolmasına daha fazla süre olan kişilerin seçilerek verilmesi, beyin göçü kaygıları gibi değişkenlerin de etkisi ile Mavi Kart uygulamasının yeni kolonyalizm olduğu şeklinde tartışmalar hız kazanmıştır (Sönmez, 2014: 319-320). Ayrıca yukarıda bahsedildiği gibi, AB'nin üçüncü ülkelerden vasıflı göçü cazip kılarak beyin göçünü tercih etmesi kaynak ülkeye birtakım zararlar vermektedir. OECD'nin 2007 yılındaki raporuna göre, bu tür göçler kaynak ülkenin gelişmesi için ihtiyaç duyduğu vasıflı işgücünün kaybı ile özellikle sağlık ve eğitim gibi alanlarda, o ülkenin ilerlemesinin önüne geçecektir. Ayrıca gerçekleştirilen beyin göçü ile o ülkede eğitime harcanan paranın da boşa gitmesi ile kayıpların daha da büyüdüğü söylenmektedir. Vasıflı işgücü göçünün kaynak ülkeye ekonomik ve sosyal olarak zarar vereceği de vurgulanmıştır. Uzun vadede bölgesel eşitsizliği de arttıracak olan bu göç türü ile yoksulluğun artması gibi sebeplerle aile, çocuk ve kadınlar üzerinde baskıyı artıracığı belirtilmiştir (Enneli, 2008: 134).

5. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GÖÇ POLİTİKALARININ GÖÇMENLERİN SOSYAL DIŞLANMASINA YANSIMALARI

Çalışmanın bu bölümü dört başlık altında incelenmektedir. İlk kısımda, Dünya-Sistemleri Kuramı bağlamında Avrupa Birliği'nin göç politikaları irdelenmekte ve söz konusu kuram ile politikalar arasında ilişki kurulmaya çalışılmaktadır. İkinci kısımda, Avrupa'daki göçmen karşıtı tutumların, göçmenlerin sosyal dışlanmasıyla ilişkisine yer verilmektedir. Üçüncü kısımda ise, Avrupa Birliği'nin göç politikalarının göçmenlerin sosyal dışlanmasına etkileri incelenmektedir. Son olarak da Birliğin sosyal dışlanma ile mücadele politikalarının değerlendirilmesi yapılmaktadır.

5.1. DÜNYA-SİSTEMLERİ KURAMI BAĞLAMINDA AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GÖÇ POLİTİKALARI

Çevre ülkeler ile merkez ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi olduğu vurgulanan kurama göre, merkez ve çevre ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik eşitsizlikler bağımlılık ilişkisi doğurmaktadır. Çevre ülkeler, merkez ülkelerin kapitalist gelişimlerini devam ettirebilme doğrultusunda vazgeçilmez ve ihtiyaç duyduğu bir konumda bulunmaktayken, çevre ülkeler ise, kapitalist gelişimlerini tamamlamak ve refah seviyelerini arttırmak için merkez ülkelere gereksinim duymaktadır. Merkez ülkelerin çevre ülkelere olan ihtiyacı, hammadde, ucuz işgücü ve üretilen ürünlerin pazarlanması doğrultusunda şekillenmektedir. Bu bağımlılık sistemi içerisinde, merkez ülkeler çevre ülkelere gelen ucuz işgücünü yine onlardan ucuza elde ettikleri hammaddeleri işlemek için kullanarak üretim maliyetlerini düşürmektedirler. Düşük maliyetli ürünlerin ülke içinde tüketilmesi ya da diğer ülke piyasalarına ihraç edilmesiyle kapitalist sistemin sürekliliği sağlanmaktadır (Çağlayan, 2006: 80). Avrupa'daki durum değerlendirildiğinde, özellikle sanayileşmiş ve bankacılık, finans ve yüksek teknolojinin yaygın olarak kullanıldığı Batı Avrupa ülkelerinde vasıflı işgücü potansiyeli bulunmasına rağmen vasıfsız işgücüne de ihtiyaç duyulmaktadır (Abadan-Unat, 2002: 17). İhtiyaç duyulan vasıfsız işgücü ise, söz konusu ülkelere gelecek olan göçmenlerle sağlanacaktır. Savaş sonrası süreçte Avrupa'nın yaşadığı göç deneyimlerinden de anımsanacağı gibi, Birlik üyesi ülkelerin göçmen ihtiyacını

karşlamak için farklı yollar izlemişlerdir. Sömürgecilik geçmişi olan ülkeler, ekonomik ve kültürel bağlarını kullanarak eski sömürge ülkelerinden işgücü ihtiyacını karşılama yoluna giderken, sömürgecilik geçmişi olmayan ülkeler ise çevredeki az gelişmiş ülkelerden göçmen işçi talep ederek işgücü ihtiyacını karşılamaya çalışmışlardır. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğe dâhil olmasından sonra, özellikle işçilerin serbest dolaşmalarının sağlanması gibi, Birlik içindeki emek potansiyelinden maksimum şekilde faydalanmak amacıyla, söz konusu ülkelerden Avrupa'nın gelişmiş ekonomilerinin işgücü ihtiyacını karşılamak doğrultusunda adımlar atıldığı görülmüştür. Bu bağlamda Batı Avrupalı gelişmiş ekonomilerin, diğer bir ifadeyle merkezdeki kapitalist ülkelerin, kapitalist gelişimleri doğrultusunda ortaya çıkan işgücü ihtiyaçlarını çevredeki az gelişmiş ülkelerden, Birlik üyesi Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden, sömürgecilik geçmişi olan ülkelerden ve diğer üçüncü dünya ülkelerinden karşıladığı söylenebilmektedir. İşgücüne duyulan iktisadi anlamdaki ihtiyaç, günümüzde Avrupa'da tartışılır bir konu olan nüfusun yaşlanması sorunu göz önünde bulundurulduğunda beşeri faktörlerin devreye girdiği bir boyut kazanmıştır. Avrupa ülkeleri vasıfsız göçmen kabulüne, hem ekonomik ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda vasıfsız işlerde istihdam etmek için gerek duymakta hem de beşeri etkenlerin etkisiyle iktisadi gelişimini devam ettirebilmek ve sistemin devamlılığını sağlamak için kendi içinde zorunlu olmaktadır.

Kurama göre, merkez ülkelerin ucuz işgücü ihtiyacını karşılamak amacıyla, kısıtlayıcı olsa da, göçmen kabul politikaları uyguladığı ve bu politikaların göçmen kabulünde ağır ön koşullara sahip olduğu ve devletlerin seçici davrandıkları söylenebilmektedir. Göçmen alımındaki ön koşullar, iyi eğitim almış ve vasıflı olan kişileri kabul etmeye yönelik olmakta ve beyin göçünü de içerecek şekilde vasıflı işçi göçüne izin vererek vasıfsız göçün mümkün olduğunca kısıtlanması doğrultusundadır (Çağlayan, 2006: 80). Bu bağlamda, kuram kapsamında söz edilen politikaların AB'nin özellikle son dönemlerde oldukça eleştirilen "Kale Avrupa" yaklaşımıyla örtüştüğü görülmektedir. Zira "Kale Avrupa" tartışmalarını güçlendiren son dönem göç politikalarının, oldukça yüksek bir göçmen profili oluşturduğu, göçmen kabulünü ağır ön koşullara bağladığı ve mümkün olduğunca vasıflı göçmenlerin kabul edilerek vasıfsız göçü kısıtlamaya çalıştığı bilinmektedir. Ayrıca Mavi Kart uygulamasıyla,

beyin göçünün desteklendiği ve göç sürecinde sağlanan imkânlarla vasıflı göçün teşvik edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu çerçevede, vasıflı göçmen ihtiyacı karşılandığı söylenebilmektedir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi, bir yandan vasıfsız göçmen ihtiyacı da devam etmektedir. Fakat AB'nin vasıfsız göçmen kabulüne yönelik yaklaşımının gayet net ve mümkün olduğunca kısıtlayıcı olduğu da bilinmektedir. Bu bağlamda, kısıtlayıcı yaklaşımlar göz önüne alındığında, AB'nin vasıfsız işçi ihtiyacını nereden karşılayacağı hususu önem kazanmaktadır. Zira "Kale Avrupa" yaklaşımının da en çok eleştirilen noktalarından biri bu konudur. AB'nin bir yandan vasıfsız göçü kısıtlamaya çalışması bir yandan da vasıfsız göçmenlere ihtiyaç duyması göçün yasa dışı yollardan gerçekleşmesine sebep olmaktadır. Yasa dışı yollardan AB topraklarına giriş yapan düzensiz göçmenlerin, dünya-sistemleri kuramının da vurguladığı gibi, işverenler açısından üretim maliyetlerini düşürmesi sebebiyle, kilit bir önemi bulunmaktadır. AB'nin uzun yıllardır yasa dışı göçle mücadele etmeye yönelik politikalar geliştirdiği bilinmesine rağmen, katı göç politikalarını devam ettirerek aynı zamanda göçün yasa dışılaşmasına da sebebiyet verdiği söylenebilmektedir. Bu bağlamda, dünya-sistemleri kuramına göre, merkez ve çevre ülkeler arasındaki iktisadi ve siyasi gücün eşitsiz dağılımının yol açtığı düşünülen göç hareketleri, bu eşitsizlikler sürdüğü müddetçe devam edecektir. Ayrıca küresel kapitalist sistem eşitsizliklerin derinleşmesine ve gün geçtikçe artmasına neden olmakta, buna bağlı olarak da merkez ve çevre ülkelerin karşılıklı bağımlılık ilişkisi devam etmektedir. Bu bağlamda, siyasi ve iktisadi eşitsizliklerin devam ediyor olması ile süren göç hareketleri, ne kadar engellenmeye çalışılsa da eşitsizlikler varlığını koruduğu için sürmektedir. Göç hareketlerinin devam ediyor olması ile kısıtlayıcı göç politikalarının birleşmesi, AB örneğinde de görüldüğü gibi, göçün yasa dışı yollar kullanılarak gerçekleştirilmesini beraberinde getirmektedir. Bu durumda göçü kısıtlamak, onu engellemeye yönelik bir çözüm olmamakta, aksine göçün gerçekleşme yollarını değiştirmektedir. Bu noktada göçü kısıtlamaya çalışmak yerine, göçe neden olan etkenlerin saptanması ve bu etkenleri ortadan kaldırmak için adımlar atılmasının daha yerinde olacağı düşünülmektedir.

5.2. AVRUPA'DAKİ GÖÇMEN KARŞITI TUTUMLAR VE GÖÇMENLERİN SOSYAL DIŞLANMASI

Avrupa'da göçmen karşıtlığı ve yabancı düşmanlığının dikkat çekici boyutlara ulaşması özellikle 1973 yılından sonra gözlenmiş ve bu tutumlar gün geçtikçe artarak devam etmiştir. Göçmen karşıtı yaklaşımların 1973 yılı itibariyle dikkat çekici olmasının sebebi, petrol krizi sonrasında yaşanan ekonomik gerileme nedeniyle, savaş sonrası süreçte Batı Avrupa ülkelerinin, misafir işçi alımını durdurmalarıdır. Misafir işçi alımının durdurulmasından sonraki süreçte Avrupa'daki tabloya bakıldığında, hâlihazırda Avrupa'da yaşamakta olan göçmen sayısının yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca kendi ülkelerine dönmesi teşvik edilmeye çalışılan bu göçmenlerin, yaşadıkları ülkeyi terk etmemeleri, üstelik aile birleşmeleri yoluyla ve yasa dışı yollarla Avrupa ülkelerine göçmen akışının devam etmesi, göçmenlerle yerli halk arasındaki gerginliğin gözle görülür boyutlara taşınmasına sebep olmuştur. Zira ekonomik koşulların kötüye gitmesi refah hizmetlerine duyulan ihtiyacı arttırmış ve bu şartlar altında göçmenlerin refah devleti hizmetlerinden faydalanıyor olması yerli halkın tepkisine yol açmıştır. Bu bağlamda yerli halkın göçmenlere karşı refah şovenizmi yaptığı söylenilebilmektedir (Alkan, 2015: 759). Göçmen karşıtlığı, günümüz Avrupa'sında özellikle aşırı sağ partilerle özdeşleştirilen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Avrupa'nın aşırı sağ için göç karşıtlığı en önemli argüman sayılmamakla birlikte popülist politikalar kapsamında oldukça sık kullanılan araçlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu ve Orta Avrupa gibi göç konusunun öne çıkmadığı ülkelerde ise göçmenlerin yerini Romanlar gibi azınlıklar almaktadır. Aşırı sağ partiler söz konusu olduğunda, yabancılar ve azınlıklara yönelik karşıtlığın görüldüğü söylenebilmektedir (Özerim, 2012: 66). Bu bağlamda, Avrupa'daki göç karşıtı tutumlar incelenirken, Avrupa'daki aşırı sağ yaklaşımların özelliklerine yer vermek faydalı olacaktır.

Aşırı sağ partiler, farklı toplulukların eşit bir şekilde yaşamaları, birbirleriyle etkileşim halinde olmadan kendi gelenekleri ve değerlerini koruyabilmelerini sağlayan çok kültürlülüğe karşı bir tutum içinde olmaktadır. Aşırı sağ yaklaşımın çok kültürlülüğe karşı olma sebebi, ulusların dağılmasına neden olacağını düşünmeleridir. Bu çerçevede aşırı sağ partiler, katı göçmen politikalarının uygulanması gerektiğini savunmakta ve göçmenlere sosyal hakların verilmesine karşı bir tutum

sergilemektedirler. Homojen bir toplum öngören aşırı sağa göre, sosyo-ekonomik sorunların çözülmesi toplum içinde varlık gösteren ötekilerin dışlanması ile mümkün olabilecektir. Aşırı sağ partilerin en temel özelliklerinden biri olan milliyetçilik yoluyla Avrupa kimliğine yapılan vurgu artmaktadır. Zira göçmenler, Avrupa kültürünün yok olma tehlikesine neden olan unsurlar olarak görülmektedir (Öner, 2014: 168-169). Aşırı sağ ideoloji, yabancı düşmanlığı ve dışlayıcılık üzerine inşa edilmektedir. Bu bağlamda Avrupa’da son 30 yıldır yükselişe geçen aşırı sağ partilerin, seçim stratejilerini, işsizlik ve göç arasında kurulan materyalist bir tezle kurguladığı söylenebilmektedir (Mercan, 2012). Ayrıca aşırı sağ partilerin göçmen karşıtı tutumlarının açıklanmasında, daha zengin olan ülkelerin, bu zenginliklerini yabancılarla, diğer bir ifadeyle, göçmenlerle paylaşmak istememesi olarak bilinen “refah şovenizmi” kavramının kilit önemi bulunmaktadır. Refah devleti hizmetlerinin yaygın olarak görüldüğü ülkelerde, göçmenlerin bir kısmının vergi vermiyor olması, sosyal harcamaların finanse edilmesi konusunda katkıları bulunmaması, aksine refah devletinin sunduğu olanaklardan faydalanmaları tepki çekmektedir (Uzunçayır, 2014: 140). Aşırı sağ ideoloji genellikle, insanların eşitliğine dayanan liberal öğretiyeye karşı çıkmaktadır. Bu ayrımcı bakış açısından hareketle, ırkçı bir yaklaşım sergilenerek yerli olmayan grupların dışlanması ve bizden olanların ötekilere karşı gözetilmesi gerektiği savunulmaktadır. Aşırı sağ partiler, dışlayıcı kimlik siyasetlerini sıfır toplamlı bir vizyona dayandırmaktadırlar. Bu varsayıma göre, ekonomik ve sosyal kaynaklar sınırlıdır. Bu sebeple herhangi bir ülkede göçmen sayısının artışına bağlı olarak o ülkenin kaynakları üzerindeki baskı artacak ve toplumun çoğunluğunu zor duruma düşürecek bir rekabet ortamı doğacaktır. Farklı bir ifadeyle, bu yaklaşıma göre, bir grubun kazancı öteki grubun kaybına neden olacaktır. Bahsedilen sıfır toplam retoriği, yalnızca ekonomik alanda kullanılmamakta, daha soyut alanlar olan ulusal kültür ve kimlik, egemenlik ve güvenlik gibi alanları da kapsamaktadır (Kallis, 2015: 14-15).

Yukarıda bahsedilenlerden yola çıkarak, Avrupa ülkelerinin nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan göçmenlere yönelik, aşırı sağ partilerin negatif söylemleri ve tutumlarının göçmenleri mağdur ettiği söylenebilir. Ülkeler özelinde ve kıta genelinde ortaya çıkan sorunların sorumlusu olarak göçmenlerin görülmesi ve gösterilmesi, zaten göçmenlere karşı var olan önyargıların daha da derinleşmesine sebep olarak tek çıkar

yolun onların dışlanması olduğu tezi savunulmaktadır. Göçmenlerin suç oranlarını arttırdıkları, yerli halkın istihdam edilebilirliklerini azalttıkları, emek piyasasında rekabeti arttırdıkları ve ücretlerin düşmesine sebep oldukları, ülkelere hastalık getirdikleri, refah devleti imkânlarını suistimal ettikleri, yaşadıkları ülkelere kendi ülkeleriymiş gibi davrandıkları, paralel toplum inşa ettikleri, eğitim standartlarını düşürdükleri ve kendi içlerinde cinsiyetçi bir yaklaşımla kadınları dışladığı şeklindeki önyargılar yeniden üretilmektedir (Uzunçayır, 2014: 139-140). 11 Eylül sonrasındaki süreçte, Batı Avrupa'daki aşırı sağ partilerin “öteki” algısı, Müslüman göçmenler üzerine yoğunlaşmaktadır. Göçün giderek güvenlik çerçevesinde değerlendirildiği bu dönemde, Müslüman göçmenler, terörizm ile bağlantılı olarak görülmektedirler. Avrupa'nın yeni ötekisi haline gelen Müslüman göçmenler, ulusal kimlik, ulusal güvenlik ve Avrupa kimliğine yönelik tehdit unsuru olarak etiketlenmişlerdir (Öner, 2014: 170). Ancak belirtmek gerekir ki, Avrupa'daki aşırı sağ partilerin göç konusunu gündemine almasında 11 Eylül'de yaşanan terörist saldırılar milat alınmamaktadır. Zira aşırı sağ partilerin göç karşıtı tutumları 1980'lere dayanmaktadır (Özerim, 2014: 72). 1980'lerin öncesine bakıldığında da, özellikle 1970'li yılların sonlarından beri Avrupa'da artan istihdam ve göç sorunu, işgücünde işbirliğine yol açmamış, aksine ayrışmanın derinleşmesine ve ücretler, sosyal güvenceler, barınma olanakları gibi alanlarda karşılaşılan kaynak sıkıntısı, emeğin yerli-yabancı ekseninde rekabetini görünür kılmıştır. 1990'lı yıllarda göçmenlerin yaşadıkları kültür ve topluma entegrasyon konusundaki problemler, göçmenlerin toplumda güvensizlik sorunu yaratan unsurlar olarak algılanmalarına sebep olmuştur. Bu bağlamda, yabancı düşmanlığının kaynağının sosyal güvensizlik olduğu söylenebilmektedir (Mercan, 2012).

11 Eylül sonrası döneme tekrar geri dönüldüğünde, 11 Eylül'de yaşanan terör saldırılarının, aşırı sağa güvensizlik konusunda yoğun bir şekilde kullanabileceği ve siyasi sisteme yönelik radikal eleştirilerinde daha etkili biçimde ifade edebileceği, bütünleştirici bir alan sağlamıştır. 11 Eylül saldırılarını gerçekleştirenlerin kimlikleri ve ideolojileri de aşırı sağın çok kültürlülük ve Müslümanlara yönelik uzun vadeli önyargılarına yeni kaygıların eklenmesine ön ayak olmuştur (Kallis, 2015: 15). Zira güvenlik sorununun sebep olduğu tepki “öteki” gruplara yöneltilmektedir. Bu durumda güvenlik sorunu bağlamında ortaya konan toplumsal refleks, yabancılara, göçmenlere,

azınlıklara, Müslümanlara diğer bir ifadeyle bizden olmayan yabancılara yani ötekilere duyulan korku şeklindedir (Çötök ve Taşdelen, 2013: 6). Madrid ve Londra’da gerçekleştirilen terör saldırıları sonrasında küresel terörizm ile tanışan Avrupa, bu süreci yabancılara aleyhine kullanarak yabancılara, korku ve endişenin odağında konumlandırmıştır. Ayrıca bu saldırılar sonrasında, başta Müslümanlar olmak üzere, yabancılara ve göçmenlere yönelik baskıcı tutumların, dışlamanın, ırkçılığın ve uç boyutlarda fiziksel ve sözlü saldırıların da artış gösterdiği görülmüştür (Akdemir, 2009: 12). Göçmen karşıtlığı ve yabancı korkusunun yaygın bir hale geldiği bu süreçte, Avrupa’da medya aracılığıyla meşrulaştırılan bu algı; din ve milliyetçilik olgularını popülist söylemin bir parçası haline getirmiştir. Medya kuruluşlarının bu tutumu, aşırı sağ için toplumsal zeminde kullanabilecekleri bir kaynak haline gelmiştir (Deniz, 2014: 101). Ayrıca 1980’li yıllardan beri genişleyen medya ağını kullanma konusundaki yetenekleri, aşırı sağ partilerin görüşlerini daha geniş kitlelere ulaştırabilme adına avantaj sağlamıştır. Özellikle gençlerin yaygın olarak kullandığı sosyal medya platformlarında, aşırı sağ fikirler serbest bir şekilde dolaşıma sokulabildiği gibi diğer yandan aynı fikirde olanların birbiri ile iletişime geçebileceği bir alanın inşa edilmesine olanak vermektedir. Bu durumun sebebi ise aşırı sağ ideolojinin daha çok genç kitle tarafından ilgi çekmesi ve kabul görmesi olarak görülmektedir (Uzunçayır, 2014: 134). Avrupa’da gözlenen göç karşıtı tutumlar her ne kadar aşırı sağ ile özdeşleşmiş olarak görülsede yalnızca aşırı sağ politikalara ait olduğu söylenememektedir. Zira aşırı sağ partilerin göç karşıtlığı üzerinden uyguladıkları kampanyalar sayesinde oy oranlarını arttırmış olmalarından dolayı ana akım partilerin de seçmen kitlelerinin aşırı sağa yönelmesini engellemek için göç karşıtı söylemlere ve uygulamalara eğilim gösterdikleri söylenebilmektedir. Bu çerçevede, aşırı sağ partilerin göç karşıtı söylemlerinin, yalnızca hükümette olmaları durumunda katı göç politikaları üretmek olmadığı görülmektedir. Çünkü bu söylemlerin göç politikaları üzerinde dolaylı etkileri de bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle, seçmen kitlesini kaybetmek istemeyen ve aşırı sağın yükselmesini engellemek isteyen hükümetler, göç politikalarını katılaştırma yoluna gitmektedir. Bu da göstermektedir ki, göç karşıtı tutumların, dolaylı da olsa, katı göç politikalarının uygulanmasına etkisi olmaktadır (Özerim, 2014: 68-69).

Öteki olmanın vurgulandığı, yabancı ve öteki kavramlarının aynı anlamda kullanılarak gündelik hayatta öteki olarak etiketlenenlerin toplumun çoğunluğuna hedef olarak gösterildiği ayrımcı tutumlar Avrupa'nın göçmenlere yönelik politikalarında önemli bir yer tutmaktadır. Çötök ve Taşdelen (2013: 10) yapılan bu ayrımcılığı, Batı'nın etnosentrik yaklaşımı ve dünyayı kuşatan modernleştirme çabaları ile ilişkilendirmişlerdir. Farklılıkların algılanma şekilleri, birtakım özelliklerin ötekilerden üstün olduğu anlayışı, iktidarın farklılıklara ve farklı olanlara yaklaşımları, azınlık ya da göçmen gibi toplumsal alanda çoğunluğa ait olmayanlara yönelik ayrımcı ve dışlayıcı söylemsel yapılar ayrımcılığı derinleştirmektedir. İktidarların kendi konumlarının devamlılığını sağlamak için hiyerarşik toplumsal örgütlenmenin gerekliliğine vurgu yapmaları yoluyla ayrımcılık yapmak meşrulaştırılmaktadır. Bu bağlamda ayrımcılığın ana aktörü, hiyerarşik toplumsal örgütlenmede üst sıralarda yer alan güç sahipleri olmakta ve onların var olan konumlarını koruma ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Toplumsal anlamda ayrımcılık, yapılan ayrımcılığı meşrulaştıran ve göz yuman pasifist çoğunluk ile aktif uygulayıcıların ayrımcılığı onaylaması yoluyla yaygınlaşmaktadır. Bu bağlamda ideolojik söylem zemininde, yabancı düşmanlığı, göçmen karşıtlığı ve islamofobi formunda karşılaşılan olguların aktif uygulayıcıları siyasi partiler, medya kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları olarak görülmektedir. Daha önce de değinildiği gibi, bu süreçte aşırı sağ partilerin rolü göz ardı edilememekte ve dışlanmanın yaygınlaşmasında önemli bir rolleri bulunmaktadır. Bu çerçevede, toplumsal hiyerarşik örgütlenmede üst sırada bulunanlar var olan konumlarını korumakta olduğu, kültürel bağlamda oluşturulan toplumsal tabakalaşmada ev sahibi toplumun üstün görüldüğü ve bu sistemin belli araçlarla meşrulaştırılarak benimsetilmeye çalışıldığı söylenebilmektedir (Çötök ve Taşdelen, 2013: 10). Kültürel uyumsuzluklar ve etnik farklılıklar Avrupa'daki göçmenlerin hayatını zorlaştırmakta, bu da toplumsal hayata kabul edilmeleri ve entegre olmalarını güçleştirmektedir. Bunların yanı sıra, yabancı düşmanı ve göçmen karşıtı tutumların da bu sürece dâhil olması göçmenlere yönelik ayrımcılık ve dışlanmanın boyutlarını derinleştirmektedir. Ayrıca AB'nin içe kapalı politikalar izlemesi kendinden olmayan, farklı inançlara ve dillere sahip insanlara yani ötekilere karşı önyargıların artmasına sebep olmaktadır. Yabancı düşmanlığı ve göçmen karşıtlığı gibi olgular toplumsal ayrışmayı arttırmakta, gruplaşmalara neden olmakta hatta uç boyutlarda etnik çatışmalar şeklinde kendini göstermektedir. Bu bağlamda

yaşanan bu dışlanmanın ve ayrımcılığın son bulmasında, toplumsal anlamda hoşgörünün artırılması gerekmekte, bu konuda Avrupalı siyasilere söylemlerinin kilit rolü bulunmaktadır. Zira karar mekanizmalarının göçmenlere yönelik politikaları toplumun göçmenlere yönelik yaklaşımı hususunda belirleyici olmaktadır (Zorba, 2016: 14-15).

Avrupa'daki göç karşıtı tutumların göçmenlerin sosyal dışlanması üzerindeki etkileri değerlendirildiğinde, karşımıza ilk olarak göçmen karşıtlığının beraberinde getirmiş olduğu katı göç politikaları çıkmaktadır. Göçmenlere yönelik uygulanan katı göçmen politikaları bir yandan Avrupa ülkelerinde yaşayan göçmenleri yaşadıkları toplumda ayrımcılığa uğramasına sebep olurken, diğer taraftan göçün yasa dışı yollara kaymasına sebep olmaktadır. Göçün yasa dışı yollardan gerçekleşiyor olması, göç eden bireyleri göç ülkesinde daha korumasız ve savunmasız bir hale getirmektedir. Zira göç ülkesinde yasal olarak bulunmayan düzensiz göçmenlerin, sosyal korumadan faydalanamıyor olması, sosyal dışlanmaya maruz kalma olasılığını arttırmakta ve onları dışlanma bağlamında en hassas toplumsal gruplardan biri haline getirmektedir. Ayrıca göç ülkesindeki yasa dışı konumlarından ötürü sömürüye açık hale gelmektedirler. İşverenlerin her türlü muamelesine, kötü çalışma koşullarına, düşük ücretler almalarına ve her an işten çıkarılma riski altında toplum içinde var olmaya çalışan düzensiz göçmenler dışlanma riski ile yüz yüze yaşamaktadırlar. Bunun yanı sıra, düşük ücret almaları ve şehir merkezlerinden uzak alanlarda yaşamak zorunda kalmaları sebebiyle mekânsal dışlanmaya maruz kaldıkları da söylenebilmektedir. Katı göç politikalarının düzensiz göçmenlerin sosyal dışlanması bağlamında olumsuz pek çok etkisi bulunmaktadır.²¹ Düzenli göçmenler açısından da durum çok farklı değildir. Yasal olarak ikamet izni olan düzenli göçmenler ise refah devleti hizmetlerini suiistimal ettiği gibi gerekçelerle toplumsal alandan dışlanmaktadırlar. Göçmen karşıtı yaklaşımlara bakıldığında da görüldüğü gibi, özellikle göçmenlere sosyal hakların verilmesine karşı bir tavır söz konusudur. Bu yaklaşımlar, Avrupa toplumunda öteki olarak görülen göçmenlerin her alanda dışlanmasını içermektedir. Bu bağlamda, uzun süreli ikamet izni olan göçmenlerin vatandaşlık almadığı sürece topluma tam anlamıyla katılabileceği

---

²¹ Bahsedilen bu olumsuz etkilere AB'nin göç politikalarının göçmenlerin sosyal dışlanması üzerindeki etkilerinin değerlendirildiği bir sonraki bölümde yer verilmektedir. Bu sebeple, burada yalnızca göçmen karşıtı yaklaşımların dışlanmayla ilişkisi açıklanmaktadır.

söylenememektedir. Zira uzun süreli ikamet izni olan göçmenlerin, o ülkede ikamet etme ve çalışma hakları bulunurken, siyasi katılım hakkı olmadıkları için yaşadıkları ülkede istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda oy kullanarak seçim yapma şansları olmamaktadır. Bu bağlamda, göçmenler yaşadıkları ülkenin vatandaşlığını almadığı sürece siyasal dışlanmaya maruz kalmaktadır. Bu süreçte, göçmen karşıtı yaklaşımlar doğrultusunda, uzun süreli göçmenlerin vatandaşlık alma isteklerine yönelik türlü engeller çıkarıldığı ve vatandaşlık vermeme yönünde neredeyse her türlü çabanın harcandığı söylenebilmektedir. Özellikle aşırı sağ partilerin ve onların yükselmesini engellemek için dolaylı olarak hükümetlerin uygulamış olduğu göçmen karşıtı tutumlar toplum içerisindeki ayrışmayı derinleştirmekte ve göçmenlerin dışlanmasında önemli bir etkide bulunmaktadır.

Göçmen karşıtı söylemlerin, hem siyasi liderler tarafından hem de medya ve sosyal medya platformlarında sık sık kullanılması göçmenlerin sosyal dışlanmasını daha da belirgin hale getirdiği ve haklı sebepler öne sürmek yoluyla dışlanmayı meşrulaştırdığı söylenebilmektedir. Bu söylemler ve tutumlar vasıtasıyla, göçmenler her türlü toplumsal sorunun sebebi olarak görülmekte, adeta günah keçisi haline getirilerek yerli halka sunulmaktadır. Bu da göçmenler ile yerli halk arasındaki ayrışmayı derinleştirerek, göçmenlere yönelik tepkilerin artmasına sebep olmaktadır. Bahsedilen bu koşullar altında göçmenler, hem tehlikeli yabancılar olarak hem de toplumsal sorunların odağında görüldükleri için toplumsal hayattan dışlanmaktadır.

Göçmenlerin dil, din ve kültürel farklılıklarından ötürü yerli toplumla entegrasyon sorunları yaşadıkları ve bir türlü uyum sağlayamadıklarını savunan göçmen karşıtı yaklaşımlara göre, özellikle aşırı sağ ideolojide, göçmenlerin dışlanması gerektiği düşüncesinden daha önce de bahsedilmişti. Bu düşünceden hareketle, göçmenlerin kendi kültürel unsurlarından tamamen arınarak yerli toplumun kültürel unsurlarına koşulsuz bir bağlılık içerisinde olması uyumun sağlanmasında öncelik olarak görülmektedir. Zira AB'nin son dönemde uyguladığı göçmen politikalarında entegrasyon politikalarından asimilasyonist politikalara dönüşü de bunu kanıtlar niteliktedir. Kendi kültürel motiflerinden vazgeçmeyen göçmenlerin uyum sağlama konusunda başarısız olduğu vurgulanarak kültürel dışlanma yoluna gidilmektedir.

Bahsedilmesi gereken bir diğerk nokta da, toplumsal ilişkiler ve sınırlı iletişim kurma bağlamında dışlanan göçmenlerin, ekonomik anlamdaki dezavantajlı konumları göz önüne alındığında, şehirlerin getto²² bölgelerinde kendilerine yaşam kurmuş olmalarıdır. Bu bölgelerde kendilerini daha rahat ifade edebilecekleri ve hissedecekleri kendi mahallelerinde izole bir yaşam süren göçmenler, ekonomik faaliyetler dışında yerli halk ile sınırlı ilişkiler kurmaktadır. Göçmen mahalleri mekânsal dışlanmanın somut bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Daha iyi yaşam koşulları altında yaşamak umuduyla yola çıkan göçmenler, bir yandan yeni ve farklı bir toplum içinde var olma mücadelesi verirken, diğerk yandan göçmen karşıtı tutumların, ayrımcılığın ve dışlanmanın gölgesinde yaşamaya çalışmaktadırlar. Bu anlamda zaten göçmenler için zor olan farklı ve yabancı bir toplumda yaşama olgusu, göç karşıtı söylemler ve tutumlar sayesinde daha da zorlaşmaktadır. Var olan farklılıkların siyasiler ve medya aracılığıyla daha da gün yüzüne çıkarılması ile hem yerli halk tarafından hem de politik açıdan dışlanan göçmenler içe kapalı bir şekilde yaşamak durumunda kalmaktadırlar.

5.3. UYGULANAN GÖÇ POLİTİKALARININ GÖÇMENLERİN SOSYAL DIŞLANMASINA ETKİLERİ

Avrupa Birliği'nin göç yönetimi hususunda, göçü engellemeye ilişkin ortak bir göç politikası oluşturma yönünde adımlar attığı görülse de, bu konuda başarıya ulaştığı pek söylenememektedir. Zira hassas bir konu olan göç konusunda, üye ülkelerin yetkilerini Birliğe devretmeye ilişkin çekinceleri hala devam etmektedir. Bu durumda, her üye devlet kendi ulusal göç politikaları kapsamında, ülkelere giriş yapacak göçmenlerin engellenmesine ve yasa dışı yollardan ülkeye giriş yapan göçmenlerin geri gönderilmesine yönelik yaklaşımlar sergilemektedir. Bu koşullar altında göçmenler birtakım engellerle karşılaşmakta; ancak göçü engellemeye çalışmak sorunun çözümünde etkili olmamaktadır (Uzun ve Özer, 83). Göç politikalarındaki kısıtlamalar

²² Şehirlerde genellikle yabancıların ve azınlıkların yaşadığı bölgelere getto denilmektedir. Hukuki metinlerde artık getto şeklinde geçmese de Avrupa'daki işçi göçmenlerin yaşadıkları mahaller için de kullanılabilir. Ayrıca şehirlerin getto bölgeleri mekânsal bir ayrışmayı ifade etmekten ziyade kültürel ve sosyal ayrışmayı da içerecek şekilde daha geniş kapsamlı kullanılmaktadır.

ve engellemelerin artması göçün yasa dışı yollara kaymasına sebep olmaktadır. Avrupa ülkelerindeki düzensiz göçmenlerin sayısında görülen artış da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Göçe yönelik kısıtlama ve engellemelerle karşılaşan göçmenler, yasa dışı yolları kullanarak göç ülkesine giriş yapmaya çalışmaktadır. Göçün yasa dışı yollara itilmesi ile göçmenler, hayatlarını hiçe sayarak göç ülkesine varabilmek için çeşitli tehlike ve riskleri almaktadır. Tüm bunlardan sonra asıl zorlu süreç, düzensiz göçmenler göç ülkesine varduktan sonra başlamaktadır. Zira bu göçmenler her alanda kapsayan bir dışlanma süreciyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Göç ülkesindeki yasa dışı konumlarından ötürü kayıt dışı sektörlerde istihdam edilmek zorunda kalan düzensiz göçmenler, aldıkları düşük ücretler sebebiyle istihdam sürecinde dışlanarak çalışan yoksullara dâhil olmaktadır.

Göç ülkesindeki yasa dışı konumlarından ötürü düzensiz göçmenler, sağlık, eğitim, barınma ve sosyal koruma gibi en temel refah hizmetlerinden faydalanamamaktadır. İş güvenliğinin olmadığı, tehlikeli işlerde düşük ücretlerle çalıştırılan düzensiz göçmenler, sosyal korumadan yoksun, sigortasız şekilde çalışmakta ve düzenli göçmenlerin yararlandığı hiçbir refah devleti hizmetinden yararlanamamaktadırlar. Ayrıca işverenlerin her türlü kötü muamelesi ve her an işten çıkarılma riski ile karşı karşıya kaldıkları koşullar altında çalışmaktadırlar. Diğer yandan, emek yoğun sektörlerde çok düşük ücretlerle çalışmaları yoksulluğu beraberinde getirmekte, yoksulluk sebebiyle kendi bütçelerine en uygun olacak şekilde banliyölerde izole bir hayat sürmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durumda mekânsal dışlanma da kaçınılmaz bir hale gelmektedir. Yaşadıkları yerlerin yoksullukları ile orantılı olarak, sağlık koşulları açısından kötü bir durumda olması, yaşanan dışlanmanın insani boyutunu da gözler önüne sermektedir. Ayrıca düzensiz göçmenlerin, içinde bulunduğu yoksullukla ilişkili olarak toplum içerisinde belli tüketim kalıplarından mahrum olmaları tüketim toplumundan dışlanmalarına da sebep olabilmektedir. Bahsedilenlerden de görüldüğü gibi, göçmenlere yönelik katı ve engelleyici göç politikaları göçü engellemekte, aksine göçmenlerin rotasını yasa dışı yollara çevirmelerine sebep olmaktadır. Göçün yasa dışı rotalara kayması, hâlihazırda Avrupa ülkelerinde yaşamakta olan düzenli göçmenlerin entegrasyonu konusunda sıkıntılar yaşanırken, düzensiz göçmenlerin gelişile birlikte göçmenlerin dışlanması bağlamında

hassas bir grubu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, özellikle düzensiz göçmenlerin sosyal dışlanma ile karşılaşma riskinin düzenli göçmenlere göre çok daha yüksek olduğunu vurgulamakta fayda vardır. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi, düzensiz göçmenler toplumsal hayatın her alanında dışlanma ile karşılaşan bir grubu temsil etmektedirler.

Avrupa Birliği'nde yasal olarak ikamet eden göçmenlerin, diğer bir ifadeyle üçüncü ülke vatandaşlarının durumuna bakıldığında, Maastricht Antlaşması ile tesis edilen AB vatandaşlığının önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Atfedilen önemin nedeni, AB vatandaşlığının oluşturulması ile Birlik vatandaşları ve üçüncü ülke vatandaşlarının arasındaki ayrımı derinleştiren hukuki bir çatı oluşturulduğu yönündeki eleştiriler olarak görülmektedir. AB vatandaşlığı, Birliğe üye ülkelerin vatandaşlarının tümünü kapsamına almakta ve bu vatandaşlara belli haklar tanımaktadır. Buna göre, AB vatandaşlarının, Birlik içinde serbest dolaşım ve ikamet hakkı, yerel seçimler ve Avrupa Parlamentosu seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı, Birlik üyesi olmayan ülkelerde, diğer Birlik üyesi ülkelerin konsolosluklarında diplomatik korunma hakkı, Birlik kurumlarına Birliğin herhangi bir resmi dilinde dilekçe yazabilme ve aynı dilde yanıt alabilme hakkı, Parlamento, Konsey ve Komisyon belgelerine erişebilme hakkı ve ulusal kimliği nedeniyle Topluluk Hukukunda herhangi bir ayrımcılığa uğramama hakkı gibi hakları içerecek şekilde çeşitli hakları bulunmaktadır (Genç, 2009: 1515). Ancak AB vatandaşlarının sahip olduğu haklar yalnızca üye ülke vatandaşlarını içermekte, üçüncü ülke vatandaşlarını dışarıda bırakmaktadır. Bu bağlamda, AB vatandaşlığı üçüncü ülke vatandaşlarını dışlayacağı ve aradaki ayrımı meşrulaştıracağı yönündeki kaygıları artırmış ve bu yönde eleştirilmiştir.

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde yasal olarak ikamet izni olan üçüncü ülke vatandaşları, diğer bir ifadeyle düzenli göçmenler, yurttaşlığın gerektirdiği sivil ve sosyal haklardan yararlanırken, bazı siyasi haklardan yararlanamamaktadırlar. Göçmenlerin kendilerini ilgilendiren ulusal ve Avrupa düzeyindeki siyasalar üzerinde söz sahibi olmaması, yaşadıkları siyasal dışlanmayı gözler önüne sermektedir (Değirmenci, 2011: 42). İşçilerin serbest dolaşımı konusunda göçmenlerin, ikamet izni olduğu ülkenin dışındaki bir üye ülkeye gidecekleri zaman bulunan vize alma koşulu yapılan düzenlemelerle, kaldırılmış ve göçmenler Schengen alanında üç ayı geçmemek

şartıyla seyahat hakkı elde etmişlerdir. Üç aylık sürenin sonunda göçmenlerin Schengen alanında yer alması için, ikamet izninin bulunduğu ülkeye geri dönmesi ve tekrar çıkış yapması zorunluluğu bulunmaktadır. Ayrıca göçmenlerin, ikamet izni bulunduğu ülke dışındaki diğer Birlik üyesi ülkelerde çalışma, eğitim görme ve iş kurma hakları bulunmamaktadır (Genç, 2009: 1516-1517). Görüldüğü gibi, tesis edilen AB vatandaşlığı ile üye ülkelerin vatandaşlarına birtakım haklar verilirken, Birlik içinde yaşayan üçüncü ülke vatandaşları bu vatandaşlık sisteminin dışında bırakılmaktadır. Dolayısıyla, Maastricht Antlaşması ile tesis edilen AB vatandaşlığının, üçüncü ülke vatandaşlarına yönelik ayrımcılığı ve dışlanmayı hukuki temelde meşrulaştırdığı söylenebilmektedir.

Ancak belirtilmesi gereken önemli bir nokta, AB vatandaşlığı ya da Avrupa kimliği söylemlerinin, üye ülkelerde yaşayan üçüncü ülke vatandaşlarını dışlamayı amaçlamadığıdır. Çünkü bu söylemler, kimlik ya da vatandaşlığı tanımlama şekli sebebiyle göçmenleri dışarıda bırakmaktadır (Genç, 2009: 1519). Bu şartlar altında Avrupa ülkelerinde yaşayan göçmenlerin topluma tam anlamıyla bir katılım sağlaması için bir üye ülke vatandaşı olmaktan başka çareleri bulunmamaktadır. Birliğin Tampere Zirvesi'nin ertesindeki süreçte, AB vatandaşlığının oluşturulmasından sonraki ayrıştırıcı olduğu yönündeki eleştiriler de göz önüne alındığında, üçüncü ülke vatandaşlarının AB vatandaşlarına yakın haklar elde etmesi yönünde bir yaklaşım içinde olduğu görülmektedir. AB'nin göç politikalarının anlatıldığı bölümde de ayrıntılı bir şekilde değinildiği gibi, Tampere Zirvesi'nde Birlik topraklarında uzun süreli ikamet iznine sahip kişilerin AB vatandaşlarına tanınan eğitim, sağlık ve ikamet hakları gibi haklara yakın haklar elde etme gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca önemli noktalardan biri de Birlik vatandaşlarının üçüncü ülke vatandaşlarına yönelik ayrımcılık yapmaması ilkesinden hareket edilmesi gerektiğinin vurgulanmasıdır. Tampere programı süresince devam eden bu yaklaşım, 2003 yılında Birlik topraklarında uzun süreli ikamet eden üçüncü ülke vatandaşlarının durumuna yönelik Konsey direktifinde de sürdürülmüştür. Konsey'in bu direktifinde, üçüncü ülke vatandaşlarının AB vatandaşlarına yakın haklar elde etmesini amaçladığı söylenebilmektedir.

İzleyen süreçte, Lizbon Antlaşması'nda da üçüncü ülke vatandaşlarına yönelik yaklaşım devam ettirilmiştir ve göç politikalarının üçüncü ülke vatandaşlarına eşit muamele edilecek şekilde geliştirileceği vurgulanmıştır. Göçmenlerin entegrasyonu konusunda yapılan düzenlemeler açısından farklı bir yeri olan Lizbon Antlaşması, entegrasyon konusunda alınan kararların üye ülkelerin inisiyatifinde olması konusunda bir adım atmış ve Birliğe de bu konuda üye devletlerin faaliyetlerini destekleyici önlemler alma hakkı vermiştir (Öztürk, 2011: 60). Ayrıca antlaşmada sosyal dışlanma ile mücadelenin dikkate alınması ve uyrukluktan kaynaklanan her türlü ayrımcılığın yasaklanması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu açılardan üçüncü ülke vatandaşlarına yönelik ayrımcılık ve dışlanma konusunda adımlar atıldığı görülse de bu adımlar sorunun çözümünde yeterli olmamaktadır. Zira yukarıda da belirtildiği gibi, bu süreçte Birlik üçüncü ülke vatandaşlarına tam anlamıyla eşit muamele yolunu açmamaktadır. Hedeflenen ise, Birlik vatandaşları ile üçüncü ülke vatandaşlarının eşit haklara sahip olması değil, üçüncü ülke vatandaşlarının AB vatandaşlarına oldukça yakın haklar elde etmesidir. Bu temelde değerlendirildiğinde, çıkış noktası tamamıyla eşit olacakları bir sistem olmamakta, görünür farkların azaltılması yoluyla, AB vatandaşı olmayanların vatandaşlara yakın haklar kazanmasını sağlamak yönündedir.

Avrupa Birliği'nde göç ve göçmenlere yönelik ortak bir politika oluşturulamaması sebebiyle, üye devletlerin sosyal ve ekonomik koşullarının birbirinden farklı olmasının da etkisiyle göç politikaları ve göçmenlere yönelik düzenlemeler üye ülkelerin inisiyatifinde bulunmaktadır. Her bir üye devletin yasal ve kurumsal mevzuatı birbirinden farklı olması, göç politikalarının ve göçmenlere yönelik uygulamaların her üye ülkede farklı olmasını beraberinde getirmektedir. Ayrıca AB'nin net bir göç politikası olmaması, göç politikaları ve uygulamalarının ekonomik, toplumsal ve siyasi gelişmeler paralelinde sürekli değişmesine neden olmaktadır (Koçak ve Gündüz, 2016: 86-87). Belirtmek gerekir ki, göçmenlerin karşılaştıkları sosyal dışlanmanın dinamikleri ikamet ettikleri ülkenin göç rejimiyle doğrudan ilişkilidir. Çünkü bu göç rejimleri, göçmenlerin hem ikamet ettikleri ülkedeki yasal konumunu belirlemekte hem de sosyal dışlanmasının çerçevesini çizmektedir (Dedeoğlu, 2014: 31).

5.4. SOSYAL DIŞLANMA İLE MÜCADELE POLİTİKALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Sosyal dışlanma, tanımlanması, analizi, mücadele etmesi ve sonuçlarından kaçınması en zor olan toplumsal sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaya çıkış sürecinin karmaşık olması, toplumsal yapı, sosyal güvenlik ve sosyal koruma sistemlerinin farklılığı, yoksulluğa ilişkin birbirinden farklı yaklaşımlar gibi etkenler sosyal dışlanmaya maruz kalan kişileri tanımlamayı zorlaştırmaktadır. Yoksulluk ve işsizlik gibi temel unsurlar, her toplumda birbirinden farklılık arz eden sosyal ilişkiler, sosyal destek ve kurumsal destek unsurlarının neden olduğu sosyal dışlanmanın, şekillerinde ve gerçekleşme seviyelerinde değişikliğe neden olmaktadır (Çakır, 2002: 100). Uzun süreli işsizlikle bağlantılı olacak şekilde istihdamdan dışlanma şeklinde de tanımlanabilen sosyal dışlanma kavramı, bunun yanı sıra sosyal ve siyasi haklardan yoksunluğu da ifade edecek biçimde tanımlanabilmektedir. Avrupa merkezli sosyal dışlanma tartışmalarına bakıldığında, sosyal dışlanmanın Avrupa'nın sanayi toplumlarında norm olarak kabul edilmiş olan refah devleti hizmetlerinden dışlanmak şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Sosyal dışlanmanın bu biçimde tanımlanıyor ve ona uygun şekilde sosyal içerme politikaları geliştirilmeye çalışılıyor olmasının, kavramın analitik bir araç olarak sınırlılığını beraberinde getirdiği söylenebilmektedir (Erdoğan, 2004). Sosyal dışlanma kavramının çok boyutlu bir yapıya sahip olması, sosyal dışlanmayla mücadele sürecinin de çok boyutlu ele alınmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, daha önce de ifade edildiği gibi, Avrupa Birliği'nin sosyal dışlanmaya yönelik yaklaşımı hem sosyal ve kültürel dezavantajları hem de ekonomik yoksunlukları harmanlayacak şekilde bütüncül bir yapıdadır. Sosyal dışlanma ile mücadelede, ekonomik boyutun yanı sıra sosyal ve kültürel boyutların da bu süreçte ele alınması önemli bir husustur. Avrupa'nın sosyal dışlanma ile mücadele stratejisinde de görüldüğü gibi, sosyal dışlanma ile mücadelenin toplum içerisinde dezavantajlı konumda bulunan grupların esas alındığı çok boyutlu bir süreç olduğu söylenebilmektedir. Bahsedilen mücadele stratejisinin dayanak noktasını istihdam oluşturmakta, yoksulluk, gelir dağılımı, konut, eğitim, sağlık gibi hizmetler, emeklilik sistemi gibi sosyal güvenlik sistemi, sosyal yardım politikaları ve sosyal hizmetleri de içerecek şekilde kapsamı genişlemektedir (Yıldırım, 2014: 104).

Amsterdam Antlaşması ile sosyal dışlanmayla mücadelenin Birliğin sosyal politikasının merkezine alınmasıyla birlikte sosyal dışlanma süreci değerlendirildiğinde, istihdam edilebilirliği artırmanın öncelikli öneme sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca sosyal dışlanma ile mücadele kapsamının, politikalarının ve taraflarının da genişlediği söylenebilmektedir. Birlik, istihdam edilebilirliği artırma bağlamında aktif içerme yaklaşımı ile sosyal içerme programlarına yönelmiştir (Yıldırım, 2014: 105). Daha önce de ifade edildiği gibi, sosyal içermenin kullanım amacı, yalnızca istihdam edilebilirliği arttırmak ya da insanlara fırsat eşitliği sağlamayı yansıtmamakta, bundan daha fazlasını hedeflemektedir. Bu sebeple sosyal içerme, bireylerin sahip olduğu kişisel özelliklerinden ötürü fırsat ve imkânlardan eşit bir şekilde yararlanmadığı durumlarda, eşit vatandaşlık söyleminin gerçekleştirilmesi suretiyle siyasi irade ile alınmış önlemlerin tümü olarak görülmüş (Buğra, 2005: 9) ve bu doğrultuda gerçekleştirilen sosyal içerme politikalarına, sağlık ve emeklilik gibi sosyal güvenlik sistemleri, eğitim ve barınma gibi kamusal hizmetleri de içerecek bir boyut kazandırılmıştır (Yıldırım, 2014: 105). Avrupa Birliği'nde sosyal dışlanma ile mücadele, istihdam ve sosyal içerme politikalarıyla uyumlu bir şekilde düzenlenmektedir (Öztekin, 2016: 74). Ayrıca dışlanma ile mücadeleye yönelik geliştirilen sosyal içerme politikalarının temel sosyal politika alanlarından biri haline geldiği görülmektedir. İlk etapta sosyal dışlanma, her üye ülkenin kendi içinde çözmesi gereken bir sorun olarak görülmüş olsa da ilerleyen süreçte konunun önemi kavranmış ve görüldüğü gibi, Birlik düzeyinde çözüm yolları geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, sorunun çözümüne yönelik Açık Koordinasyon Yöntemi benimsenmiş ve bu yöntem çerçevesinde üye ülkeler, ulusal eylem planları hazırlamak suretiyle, sosyal dışlanma hususundaki temel hedeflerini ve mücadele yöntemlerini saptamışlardır (Sapançalı, 2005: 101). Üye ülkeler arasındaki etkileşimi sağlamayı hedeflemesinin yanı sıra Açık Koordinasyon Yöntemi, kamu kuruluşları, yerel ve bölgesel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve girişimcilerin de sosyal içerme programlarında rol almasına ve işbirliği içinde olmasına, diğer tarafların da hareket geçirilmesi bağlamında önem atfetmektedir (Yıldırım, 2014: 105). Bu çerçevede, sosyal dışlanma ile mücadele konusunda sorumluluğun, ulusal, yerel ve bölgesel tüm kurum ve kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin de mücadele sürecine dâhil edilmesiyle, bütünleştirilmiş bir sorumluluk alanı yaratılması amaçlanmaktadır (Öztekin, 2016: 74-75).

İstihdamı geliştirme doğrultusundaki yaklaşımlarla birlikte mallara, hizmetlere, kaynaklara ve haklara erişimin geliştirilmesi de sosyal dışlanma ile mücadelede öncelikli hedeflerden biridir. Sosyal koruma hizmetleri, sağlığın korunması, konut, eğitim, sağlık, adalet ve kültür, spor gibi diğer kamu ve özel hizmetler vasıtasıyla sosyal dışlanma engellenmeye çalışılmaktadır. Bireylerin kısa veya uzun süreli gelir yoksunluğu yaşadığı durumlarda yoksulluğa düşmelerini engellemek açısından toplumsal kaynaşmayı sağlama konusunda sosyal koruma hizmetleri en önemli araçlardan biri olmaktadır. Bu çerçevede AB'nin sosyal dışlanmayla mücadelede temel hedefleri arasında, insan onuruna uygun bir şekilde yaşamaya devam etmek için gereken kaynakları herkese garanti edecek, istihdam edilebilirliği geliştirmek ve geliri arttırarak istihdamda kalmayı garanti edecek istihdam önündeki engellerin üstesinden gelecek şekilde sosyal koruma sistemlerinin yeniden organizasyonunu sağlamak yer almaktadır. Bu bağlamda, üye ülkelerin neredeyse tümünde, vatandaşlara yoksulluk ve sosyal dışlanma riskine karşılık asgari düzeyde gelir desteği sağlama garantisi verilmektedir. Sosyal dışlanma ve yoksullukla mücadelede önemli bir unsur olan gelir desteği, bu ödemelerin kişilerin işgücü piyasası ile bütünleşmelerini engellediği iddialarıyla eleştirilmiştir (Sapançalı, 2005: 95). 2000'li yıllara gelindiğinde, AB'nin yoksulluk ve sosyal dışlanma ile mücadele politikalarında, 2010 yılına kadar Lizbon stratejisine uygun olacak şekilde hareket ettiği, sosyal dışlanmanın boyutlarının anlaşılmasının, sosyal içerme politikalarının öncelikle istihdam, sağlık, eğitim ve konut politikaları ile birlikte değerlendirilmesinin önemine dikkat çektiği görülmektedir. Özellikle 2003 yılından sonra atılan adımlara bakıldığında, hem Lizbon Stratejisini güçlendirmek hem de sosyo-ekonomik değişimler doğrultusunda sosyal içerme politikalarını sosyal korumayla bütünleştirebilmek amacıyla emeklilik reformu, sağlık hizmetleri ve uzun dönemli sağlık hizmetleri sunma ve diğer kamu hizmetlerini kapsamına alacak şekilde genişleme yaşandığı söylenebilmektedir (Yıldırımalp, 2014: 105). Sosyal dışlanmaya maruz kalan kişilerin toplumla bütünleştirilmesi için, gerekli olan kısa süreli önlemler değil, aksine uzun dönemli yapısal düzenlemelerdir. Sosyal dışlanma ile mücadele ve sosyal içerme politikalarının başarıya ulaşmasını sağlamak, uzun dönemli yapısal düzenlemelerin, toplumsal yaşamın her alanında gerçekleştirilmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu açıdan, kişilerin ekonomik ve sosyal entegrasyonunun tamamen sağlanması da sosyal dışlanma ile mücadelede önemli bir

husustur (Tartanoğlu, 2010: 11; Yıldırım, 2014: 105). Bu bağlamda, “Avrupa 2020: Akıllı, Sürdürülebilir ve İçermeci Büyüme için Avrupa Statejisi” ile Avrupa Birliği’nin yeni hedeflerinin şekillendiği söylenebilmektedir (Yıldırım, 2014: 105).

AB’nin sosyal dışlanma ile mücadele araçlarından olan sosyal içerme uygulamaları birtakım engellerle karşılaşmaktadır. Sapançalı’ya (2005) göre, karşılaşılan bu engellerin en önemlisi, temel bilgi ve yeteneklerden yoksunluk şeklinde kendini göstermektedir. Özellikle ivedilikle devam eden bilgi temelli topluma geçiş sürecinde bu yoksunluk daha da ciddi bir problem haline gelmektedir. Zira gerekli bilgi, beceri ve donanıma sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki farkın artması, bu becerilere sahip olmayanların özellikle istihdamdan dışlanmasını beraberinde getirmektedir. Aradaki bu farkın büyümesi ile bu niteliklere sahip olanlarla olmayanlar arasında sosyal bölünme yaratacağı ve bunun da toplumun bütünlüğüne tehlike oluşturacağı düşünülmektedir (Sapançalı, 2005: 82). Bu durumun önüne geçebilmek için gerekli olan, eğitimin ve sosyal hizmetlerin geliştirilmesi ve daha geniş kitlelere ulaştırılmasıdır. Fakat bu süreç, hayırseverlik üzerine kurulmuş bir toplum oluşturmak yerine, sosyal hizmetle ilişkili örgütlerin, grupların ve kişilerin dâhil oldukları ve birbirlerini dışlamayacak şekilde sosyal hizmetin merkeze alındığı bir yapı kurularak ilerlemelidir (Hekimler, 2012: 24). Eşit muamele hususunda atılan adımlar, iş güvencesi ve genel iş hukuku uygulamaları, iş hayatında ve toplumsal alanda cinsiyet ayrımcılığına yönelik gelişmeler hususunda Avrupa standartlarının geliştirilmesi için kaydedilen gelişmeler bağlamında Avrupa’nın diğer coğrafyalara örnek teşkil ettiği söylenebilmektedir. Ayrıca “herkes için yaşanır bir kamusal alan” düşüncelerinin ön plana çıkarılması, ilerleyen süreçlerde sosyal devletin farklı alanlara değineceği ve sınırlarını genişleteceğini de göstermesi açısından önemli görülmektedir (a.g.e. 25). Tüm bu olumlu tablonun yanında Avrupa sosyal modelini sürdürebilme sorunu ile yüz yüze olan Avrupa’nın sosyal dışlanma ile mücadeleye yönelik izlediği politikalarda sosyal kaygılardan ziyade ekonomik büyümeye yönelik beklentilerinin daha ağır bastığı söylenebilmektedir. Zira Lizbon Antlaşması’nda, sosyal dışlanmaya maruz kalan daha az kişinin olduğu bir toplumun oluşturulmasında, daha iyi bir ekonomik performans sergilenmesinin önemli katkı sağlayacağını vurgulanması da bunu kanıtlar niteliktedir.

Neoliberal politikaların izlenmesi ile ekonomik liberalizmin daha ileri gitmesi, toplumda değer kaybı, dayanışmacı sosyal yapının yok olması ve sosyal refah devleti kazanımlarının git gide erozyona uğraması gibi kaygıların oluşacağı yönünde tartışmalar ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Sapancalı (2005: 102), Birliğin sosyal dışlanmaya yönelik aldığı önlemlerin sosyal dışlanmayı azaltmanın aksine kurumsallaştırdığını ifade etmektedir. Hekimler'e (2012: 25) göre, sosyal dışlanma konusunda hem dışlayan hem dışlanan hem de üçüncü faktörler ortaya belli bir irade koymadığı ve taraflar sorunla mücadele yalnız kaldığı sürece, bu sorun toplumda kaosa sebep olacaktır. Yaşanan bu gerilimin azalması, toplumsal huzurun ve dengenin sağlanması için tarafların işbirliği içerisinde hareket etmesi gerekmektedir.

6. SONUÇ

Küresel kapitalist dönemin yansımalarından biri ve ona özgü bir kavram olarak da nitelenen sosyal dışlanma ile günümüzde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bu sebeple içinde bulunduğumuz küresel neoliberalizm dönemi, dışlanma ile karşılaşılma sıklığı göz önüne alındığında “dışlanma çağı” biçiminde de ifade edilmektedir. Küresel kapitalist sistem eşitsiz bir yapıya sahip olduğu için sistemin sürekliliğinin sağlanması bu eşitsizliklerin devam etmesine bağlıdır. Bu eşitsiz yapının devamlılığı sağlanırken ortaya çıkan eşitsiz büyümenin toplum içindeki bazı grupları yoksullaştırması ve dışlaması gerekli görülmekte, aynı zamanda kaçınılmaz hale gelmektedir. Kapitalist ekonomik sistemin içinde yapısal nedenlerle ortaya çıkan eşitsizlikler var olmaya devam ettiği sürece her geçen gün sistem tarafından daha fazla insan, çok farklı boyutlarda yoksunlukla, yoksullukla ve dışlanma ile karşı karşıya kalmaktadır. Neoliberalist dönemde, piyasanın ekonomik öncelikleri ön planda tutularak, bireylerin demokrasi, sosyal koruma ve istihdam gibi öncelikleri ikinci plana atılmaktadır. Bu çerçevede bireyler, toplum içinde yalnız, korumasız ve yoksun bir şekilde yaşamaya itilmekte ve sistem tarafından dışlanmaları kaçınılmaz bir hale gelmektedir. Özellikle emek yoğun sektörlerde ve kayıt dışı biçimde çalışanlar için sistemin yarattığı bu dezavantajlı konumlar dışlanmaları hususunda göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaşmaktadır.

Sosyal dışlanmayı tanımlamanın zor olması, çok boyutlu bir yapısı olması, dışlanmayı ortaya çıkaran faktörlerin karmaşık olması ve dışlanmanın toplumsal ayrışma ve parçalanmayı ortaya çıkaracağı endişelerinin hâkim olması gibi nedenler sosyal dışlanma sorununun çözümünü zorlaştırmaktadır. Tüm bu unsurlar göz önüne alındığında sosyal dışlanma, tanımlanması, analiz etmesi ve mücadele etmesi oldukça zor toplumsal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca sosyal dışlanmanın bireysel ve toplumsal etkilerinden kaçınmak ve izole olmak mümkün olmamaktadır. Dünya çapında önem verilen toplumsal bir sorun olan sosyal dışlanma, zaman içinde Avrupa Birliği’nde üzerinde önemle durulan bir sorunlardan biri haline gelmiştir. Sosyal dışlanma, Avrupa Birliği’nde her üye ülkenin kendi içinde çözmesi gereken bir sorun olarak görülmekte iken, kavrama verilen önemin değişmesiyle birlikte Birlik

düzeyinde çözüm aranan bir sorun haline gelmiştir. Sosyal içerme politikaları yoluyla hem üye ülkeler hem de Birlik düzeyinde öncelikli sosyal politika alanlarından biri haline geldiği söylenebilmektedir. Sosyal dışlanmanın öncelikli alanlardan biri haline gelmesinde Avrupa'da aşırı sağ yaklaşımların artış göstermesinin de etkisi bulunmaktadır. Zira aşırı sağ yaklaşımların artışına paralel olarak toplumsal, ekonomik ve siyasi gerginliklerin yaşanma sıklığında ve dışlanmaya maruz kalan insan sayısında artış gözlenmesiyle birlikte sosyal dışlanma sorunu Birlik düzeyinde çözülmesi gereken öncelikli sorun alanlarından biri haline gelmiştir. Bu çerçevede, Birlik düzeyinde sosyal dışlanma ile mücadelede Açık Koordinasyon Yöntemi kullanılarak, sorunla mücadele konusunda üye ülkelerin hazırladığı ulusal eylem planları kapsamında amaçlar ve mücadele yöntemleri belirlenmiştir.

Dünya-sistemleri kuramının varsayımına göre, merkez ve çevre ülkeler arasındaki siyasi ve ekonomik güç dengesizlikleri devam ettiği sürece uluslararası göç de devam edecektir. Bu açıdan Avrupa ülkeleri, çevre ülkelerde eşitsizlikler sürdüğü müddetçe cazibe merkezi olmaya devam ederek göç almaya aynı zamanda kapitalist gelişimlerini sürdürebilmek için göçmen alımına ihtiyaç duymaya devam edecektir. Dünya sistemleri kuramına göre, aradaki bu eşitsizlikler ve karşılıklı bağımlılık ilişkisi var oldukça göçün devam edeceği düşünülmektedir. Ancak Avrupa Birliği'nin uygulamakta olduğu katı ve sınırlayıcı göç politikaları, aradaki bağımlılık ilişkisi düşünüldüğünde göçmenlerin durumunu çıkmaza sokmaktadır. Zira kapitalist sistem içerisinde yer değiştirme eğiliminde olan kişiler, katı göç politikaları uygulanması sebebiyle göç ülkelerine yasa dışı yolları kullanarak giriş yapmak zorunda kalmaktadır. Göçün yasa dışı yollardan devam ediyor olması göstermektedir ki, göçü kısıtlamaya çalışan katı göç politikaları onu engelleyememektedir. Göçü engelleme gücü olmamasına ve her geçen gün Birlik topraklarına giriş yapan düzensiz göçmen sayısının artmasına rağmen AB'nin bu politikaları hala neden sürdürdüğü merak konusudur. Dünya sistemleri kuramı düzensiz göçmenlerin, göç ülkesinde işverenler açısından üretim maliyetlerini azaltmalarında önemli bir rolü olduğunu vurgulamaktadır. Birlik için de aynı durumun söz konusu olup olamayacağı tartışma konusudur. Zira düzensiz göçmenlerin, ekonomik boyutta çok daha düşük ücretlerle ve sosyal güvenceden yoksun çalıştırılmaları avantaj olarak görülebilmektedir. Ancak bu avantaja karşı çok daha ciddi

problemlerle yüzleşme riskiyle karşı karşıya kalınmaktadır. Zira toplumsal boyutta düşünüldüğünde, düzensiz göçmenlerin sosyal dışlanmaya maruz kalmamaları pek mümkün değildir. Toplumda ayrımcılığa uğrayan ve dışlanan insan sayısını arttıran bu uygulamaların, uzun vadede AB ülkelerinin toplumsal yapılarına zarar vereceği düşünülmektedir. Bu sebeptendir ki, Avrupa Birliği göçü engellemeye çalışmak yerine göçe sebep olan etkenleri anlamak ve bu etkenleri ortadan kaldırmak için çabalamalıdır. Aksi halde sosyal dışlanma ile mücadele etmek de pek mümkün görünmemektedir.

Uluslararası göç ve göçmenlik konusu hangi boyutta değerlendirilirse değerlendirilsin, göçmenlerin Avrupa ülkelerinde konumlandırılması hususu çeşitli aktörlerin rol oynadığı karmaşık bir süreci ifade etmektedir. Bahsedilen bu süreç, göçmenlerin kamuoyunda algılanış biçimlerini kapsamına almakta ve çok çeşitli alanlarda politika geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği'nin göç politikaları incelenirken göçmenlerin yaşadıkları toplumda nasıl algılandıkları ve konumlandırıldıkları ve uygulanan politikaların göçmenler üzerinde yaratmış olduğu etkiler önemli görülmektedir (Mandacı ve Özerim, 2013: 106). Bu çerçevede, göçmenlerin sosyal dışlanması bağlamında, Avrupa'nın göçmen algısında kilit önemi bulunan aşırı sağ tutumlar incelenme gereği duyulmuştur. Aşırı sağ yaklaşımlar, doğası gereği hem ekonomik hem toplumsal hem de kültürel sebeplerle ötekileri, yabancıları ve göçmenleri toplumdan dışlama eğiliminde olmaktadır. Bu eğilim göçmen karşıtı tutumlarda ve politikalarda kendini göstermektedir. Avrupa'da göçmen karşıtı tutumlarla özdeşleştirilen aşırı sağ partiler, göçmenleri toplumun çoğunluğuna hedef gösteren ayrımcı ve dışlayıcı söylemler yoluyla popülerlik kazanmakta ve seçmen kitlelerini arttırmaktadır. Aşırı sağ partilerin Avrupa'daki yükselişine bağlı olarak göçmen karşıtı fikirlerin daha geniş kitleler tarafından desteklendiği şeklinde bir çıkarım yapılabilir. Özellikle Avrupa'da yaşayan göçmenlerin entegrasyonu konusunda yaşanan sıkıntılar göçmen karşıtı yaklaşımların argümanlarını desteklemek için kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, göçmenlerin yerli halkın istihdam edilebilirliğini azalttığı, refah devleti hizmetlerini suiistimal ettikleri, yaşadıkları topluma entegre olma konusunda sıkıntı çıkardıkları ve buna bağlı olarak Avrupa kimliğine zarar verdikleri, göçmen karşıtlığının temel argümanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca 11 Eylül saldırılarını izleyen süreçte özellikle Müslüman göçmenler, göçmen karşıtı yaklaşımlar

tarafından güvenlik açısından tehdit unsuru olarak algılanmaktadırlar. Buldukları ülkelerde göçmelerin, devlete sosyo-ekonomik yük olan tehlikeli yabancılar şeklinde algılanması ve kamuoyuna bu şekilde yansıtılmaları göçmenlerin dışlanmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal tüm sorunların sebebi olarak görülen göçmenler, adeta günah keçisi haline getirilmiş ve göçmenlerle ilgili hâlihazırda var olan önyargılara gün geçtikçe yenileri eklenmiştir. Göçmen karşıtı tutumlar, yerli halk ile göçmenler arasındaki ayrımı daha belirgin hale getirmekte, göçmenleri dışlamakta ve toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmektedir. Bu bağlamda, göçmenleri topluma entegre olma konusundaki başarısızlıkları ile eleştiren göçmen karşıtı yaklaşımlar, göçmenlerin entegrasyonuna olumsuz etkide bulunmakta ve bu tutumlar doğrultusunda entegrasyonu mümkün kılmamakta ve dışlanmayı arttırıcı bir etkiye sahip olmaktadır. Göçmen karşıtlığının aşırı sağ partilerin söylemlerinde ve medyada sıklıkla yer bulması yaşanan ayrımcılığı ve dışlanmayı normalleştirmekte ve dışlanma sürecini meşrulaştırmaktadır. Göçmenlere yönelik nefret boyutuna ulaşan söylemlerin, göçmenlerin toplumsal her alanda dışlanmasında rol oynamasının yanı sıra göçmenlere yönelik sözlü ve fiziksel saldırıların yaşanmasına da sebep olarak uç boyutlara ulaştığı söylenebilmektedir. Ayrıca göçmen karşıtı tutumlar, katı göçmen politikalarının uygulanmasını beraberinde getirdiği için göçmenlerin dışlanması hususunda olumsuz etkide bulunmaktadır. Katı göçmen politikaları bir yandan Avrupa'da yaşayan göçmenlerin ayrımcılığa uğramasına neden olurken diğer yandan göçün yasa dışı rotalara kaymasına neden olarak göç ülkesine bu yollardan giriş yapan göçmenleri korumasız ve savunmasız bir durumda bırakarak onların dışlanmaya maruz kalma olasılığını arttırmaktadır.

Avrupa Birliği'nde ortak bir göç politikası oluşturulamaması sebebiyle göç alanında uygulanan politikalar ve düzenlemeler üye ülkelerin inisiyatifindedir. Her üye ülkenin farklı siyasi, ekonomik ve sosyal şartlara sahip olmasından ötürü göç ve göçmenler konusunda uygulanan politikalar birbirinden farklı olmaktadır. Ayrıca AB'nin ortak bir göç politikası olmadığından, üye ülkelerin uyguladıkları göç politikaları siyasi ve toplumsal gelişmelerden etkilenmekte ve bu gelişmelere bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Bu da göç politikalarının istikrarsız ve sürekli değişim içinde olmasını beraberinde getirmektedir. Ülkelerin göçe yaklaşımları ve

uyguladıkları göç politikaları göçmenlerin sosyal dışlanmasının çerçevesini çizdiği ve yasal dayanağını oluşturduğu için net bir göç politikası uyguluyor olmak dışlanma açısından büyük önem arz etmektedir. Avrupa Birliği'nin göç politikalarının genel eğilimine bakıldığında, daha önce de ifade edildiği gibi, göçü mümkün olduğunca kısıtlayıcı ve önleyici bir yaklaşım içinde olduğu söylenebilmektedir. Ancak bu yaklaşımın da göçü yasa dışı yollara ittiği bilinmektedir. Dolayısıyla, AB topraklarına yasa dışı yollardan giriş yapan düzensiz göçmen sayısı artmakta, bu da zaten dışlanma bağlamında hassas bir grup olan göçmenlerin içinde daha da korumasız olan düzensiz göçmen kitlesinin dışlanmasını beraberinde getirmektedir. Bu tarz bir yaklaşım göçü engelleme konusunda başarılı olmamakta, aksine göçün yasa dışılaşmasına sebep olarak boyutunu değiştirmekte ve dışlanma bağlamında daha büyük sorunlara yol açmaktadır. Zira AB topraklarına yasa dışı yollardan giriş yapan göçmenlerin sosyal dışlanmaya maruz kalma olasılığı daha da artırmaktadır.

Maastricht Antlaşması ile oluşturulan AB vatandaşlığı, üye ülke vatandaşlarına belli haklar tanınması açısından göçmenlerin sosyal dışlanması bağlamında kilit bir öneme sahiptir. Zira Birlik vatandaşlarına Antlaşma çerçevesinde tanınan haklar üçüncü ülke vatandaşlarını kapsamamaktadır. Bu şartlar altında üye ülke vatandaşları ile üçüncü ülke vatandaşları arasındaki ayırım hukuki temelde de görünür hale gelmiştir. Üçüncü ülke vatandaşlarının, Birlik vatandaşlarının sahip olduğu haklardan yoksun olması göçmenlerin dışlanmalarını beraberinde getireceği yönündeki endişelerin artmasına neden olmuş ve dışlanmayı meşrulaştıracağı yönünde eleştirilmiştir. Tesis edilmiş olan AB vatandaşlığı hususunda belirtilmesi gerek önemli bir nokta bulunmaktadır. Bu nokta da Birlik vatandaşlığının üçüncü ülke vatandaşlarını dışlamak üzerine kurgulanmamış olduğudur. Zira Birlik vatandaşlığı oluşturularak göçmenlerin dışlanması amaçlanmasa da vatandaşlık ve kimlik tanımlamaları yüzünden göçmenlerin dışlanması kaçınılmaz hale gelmektedir. Yaşanılan bu ayrımcılığın ve dışlanmanın ortadan kaldırılabilmesi ancak üçüncü ülke vatandaşlarının üye ülke vatandaşı olması ile mümkün olabileceği söylenebilmektedir. AB vatandaşlığının göçmenlerin sosyal dışlanması üzerindeki olumsuz etkileri göz önüne alındığında, Birliğin Tampere Zirvesi'nden Lizbon Antlaşması'na kadar devam eden süreçte, üçüncü ülke vatandaşlarının AB vatandaşlarına yakın haklar elde etmesi yönünde adımlar attığı görülmektedir. Ancak

buradaki en önemli husus, atılan adımların yeterli olmamasıdır. Zira Birliğin amaçları doğrultusunda düşünülecek olursa, amaçlananın Birlik vatandaşları ile üçüncü ülke vatandaşları arasındaki ayrımın ortadan kalkması yönünde olmadığı, bu eşitsizlikleri azaltmak yönünde olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla, aradaki ayrım ortadan kalkmadığından ya da kaldırılamadığından göçmenlerin dışlanması engellenememekte ve iki taraf arasındaki bu eşitsiz durum sürmektedir.

Avrupa Birliği'nin sosyal dışlanma yaklaşımına bakıldığında, sosyal ve kültürel bağların çözülmesi şeklinde kurgulanan Fransız geleneği ile ekonomik temelli Anglo-Sakson geleneğini birleştiren bütüncül bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Dolayısıyla sosyal dışlanma ile mücadele de bu bütüncül yaklaşım çerçevesinde yürütülmektedir. Avrupa Birliği'nin sosyal dışlanma yaklaşımı, Silver'in oluşturmuş olduğu üçlü sınıflandırmadan, dayanışma ve uzmanlaşma paradigmasının harmanlaması şeklindedir. Avrupa Birliği'nin sosyal dışlanma ile mücadele stratejisinde de görüleceği gibi, sosyal dışlanma ile mücadele toplum içerisindeki dezavantajlı bireylerin ve grupların esas alındığı çok boyutlu bir mücadele sürecini ifade etmektedir. Bu mücadele stratejisinin odak noktasını istihdam oluşturmakla birlikte, yoksulluk, gelir dağılımı, eğitim, sağlık sistemleri, sosyal güvenlik, konut, sosyal yardım politikaları, sosyal hizmet ve emeklilik sistemini içerecek şekilde kapsamı genişletilmiştir (Yıldırım, 2014: 104). Ancak belirtmek gerekir ki, Avrupa sosyal modelinin devamlılığı konusunda sorunlar yaşamakta olan Avrupa'nın sosyal dışlanma ile mücadelede izlediği politikalarda, sosyal endişelerden ziyade ekonomik büyümeye yönelik beklentiler daha ağır basmaktadır. Bu yaklaşım, Lizbon Antlaşması'nda da ifade edildiği şekilde, sosyal dışlanmaya maruz kalan kişilerin sayısının daha az olduğu bir toplum inşa edilmesinde, daha yüksek ekonomik performans sağlamanın önemli bir katkı olacağı vurgulanmasında da görülmektedir. Neoliberal ekonomik politikaların uygulanması, ekonomik liberalizmin daha ileri boyutlara ulaşması, toplumsal boyutta değer kaybına sebep olacağı, sosyal refah devleti hizmetlerinin erozyona uğrayacağı ve sosyal yapının dayanışmacı unsurlarının yok olacağı gibi kaygılar tartışmalara sebep olmaktadır. Sapancalı'nın da ifade ettiği şekilde, Avrupa Birliği'nin sosyal dışlanma ile mücadele yöntemleri sosyal dışlanmayı azaltmanın aksine kurumsallaştırmaktadır (Sapancalı, 2005: 102).

Sosyal dışlanma ile mücadelede hem dışlayan hem dışlanan hem de üçüncü tarafların mücadele sürecine dâhil olması ve bu tarafların sorunla mücadelede çözüme yönelik ortak bir irade ortaya koyarak işbirliği içinde hareket etmeleri gerekmektedir. Aksi halde toplumsal huzur ve bütünleşmenin sağlanması ve sorunun çözümü mümkün olmamaktadır. Zira sorunun çözümünde ilgili tarafların birbirinden bağımsız hareket ettiği ve işbirliğinin sağlanmadığı koşullar altında toplumsal alanda gerilimin artacağı ve karmaşa ortamının hâkim olacağı söylenebilmektedir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği'nde sosyal dışlanma ile mücadelede kullanılan Açık Koordinasyon Yöntemi sorunun çözümünde yeterli görülmemektedir. Öncelikli olarak Birliğe üye ülkelerin sosyal dışlanma ile mücadelede ortak bir irade ortaya koymaları, aralarındaki işbirliğinin en üst düzeyde sağlanması ve buna uygun olacak biçimde sorunun çözümüne yönelik adımlar atılması gerekmektedir. Ülkeler arasında bu koşullar sağlandıktan sonra, dışlanan gruplar ve sivil toplum kuruluşları, kamu kurumları ve yerel ve bölgesel bütün kurum ve kuruluşların mümkün olduğunca mücadele sürecine dâhil edilmelidir.

Sosyal dışlanmaya maruz kalan bireylerin ya da grupların toplumla bütünleştirilmesi alınan kısa süreli önlemlerden ziyade uzun süreli yapısal düzenlemelerle mümkün olabilmektedir. Sosyal dışlanma ile mücadele ve sosyal içerilme politikalarının başarıya ulaşması için uzun dönemli yapısal düzenlemelerin toplumsal yaşamın her alanında gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, sosyal dışlanmayla mücadelede, kişilerin ekonomik ve sosyal entegrasyonunun tamamen sağlanması kilit öneme sahiptir (Tartanoğlu, 2010: 11; Yıldırım alp, 2014: 105). Avrupa Birliği'nin yeni hedeflerini şekillendiren “Avrupa 2020: Akıllı, Sürdürülebilir ve İçermeci Büyüme için Avrupa Stratejisi”nin bu yaklaşıma paralel olduğu söylenebilmektedir (Yıldırım alp, 2014: 105). Ancak belirtmek gerekir ki bu strateji, hedefleri yansıtırma açısından önemli görülmeyle birlikte sorunun çözümüne yönelik somut adımlar atılması hususunda bir gelişme kaydedildiğini söyleyebilmek mümkün değildir.

Bu çalışma kapsamında Avrupa Birliği'nin göç politikalarının göçmenlerin sosyal dışlanması üzerindeki olumsuz nitelendirilebilecek etkilerine yönelik bir çerçeve

çizilmiştir. Ayrıca Avrupa Birliği'nin göç politikalarını anlamak ve anlamlandırmak açısından dünya-sistemleri kuramı ile Birliğin göç politikaları arasında kurulan ilişki önemli görülmektedir. Verilen bu önemin nedeni çalışma kapsamında Avrupa Birliği'nin göç politikalarının dünya-sistemleri kuramı perspektifinden anlaşılmasına ve anlamlandırılmaya çalışılmasıdır. Göçmenlerin sosyal dışlanmasında Avrupa Birliği'nin uygulamakta olduğu göç politikaları doğrudan bir etki yarattığı için tezin amaçları ve araştırma soruları doğrultusunda inceleme yapılmıştır. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere, sosyal dışlanmayı tek bir değişken üzerinden açıklamak ve tek boyutlu olarak analiz ederek sorunla mücadele etmek kavramının çok boyutlu yapısı itibarıyla mümkün olmamaktadır. Bu sebeple, göçmenlerin sosyal dışlanmasına ilişkin daha sonra yapılacak olan çalışmalarda, sorunun göçmenler ve diğer üçüncü taraflar açısından değerlendirilmesi hususu önem taşımaktadır. Çünkü göçmenlerin sosyal dışlanmasında yalnızca Avrupa Birliği'nin göç politikaları rol oynamamaktadır. Zira göçmenler de yaşadıkları toplumdaki tutumlardan ötürü kendilerini izole etmeyi ve o topluma entegre olmamayı tercih edebilmektedirler. Dolayısıyla, AB'nin göç politikalarının göçmenlerin sosyal dışlanmasına etkileri bağlamında yapılacak incelemelerde soruna göçmenler tarafından bakılması sorunun çözümünde önemli görülmektedir. Ayrıca Avrupa ülkelerinde yaşamakta olan göçmenlere uygulanan politikaların göçmenlerin sosyal dışlanması üzerindeki etkisine yönelik yapılacak alan araştırmalarının dışlanmanın gözden kaçan etkilerini saptamak, farklı boyutlarını görmek ve değerlendirmek adına alanyazına önemli katkısı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2002). *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adaman, F. ve Keyder, Ç. (2007). Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma. http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf(12 Ağustos 2017).
- Akbaş, G., Apar, A. (2010) *Avrupa 2020 Stratejisi: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Büyüme için Avrupa Stratejisi*, T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Sekreterliği Sosyal, Bölgesel ve Yenilikçi Politikalar Başkanlığı, Özet Bilgi Notu, Ankara
- Akdemir, E. (2009). 11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırılarından İslam’ın Avrupa’da Algılanışı. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*. 8.1, 1-26.
- Akıncı, B., Nergiz, A., Gedik, E. (2015). Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*. 1.2, 58-83.
- Akıncı-Çötök, N. ve Taşdelen, M.H. (2013). Avrupa Ekseninde Yabancı Korkusu ve İslamofobi Algısının Değerlendirilmesi. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8.6, 1-13.
- Aksoy, Z. (2012). Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5.20, 292-303.
- Aktaş, A. (2014). *Sosyal Dışlanma Bağlamında Sosyal Yardımlar ve Karşılaştırmalı Politika Önerileri*. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler Yurtdışı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara
- Alkan, U. (2015). Avrupa’da Refah Devleti ve Göç İlişkisi: Refah Şovenizmi Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 70.3, 751-768.
- Arslan, F. (2011). Wallerstein’in Modern Dünya Sistemi Modeli Açısından Modernleşme Kuramı. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi
- T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekterliği. (2011). *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*
- Aykaç, M. ve Yertüm, U. (2016). Avrupa Birliği Göç Politikalarının Gelişimi: Misafir İşçi Kabulünden Sığınmacı Akınına. *Sosyal ve Siyaset Konferansları* 70, 1-29.
- Barkın, E. (2014). 1951 Tarihli Mülteciliğin Önlenmesi Sözleşmesi. *Ankara Barosu Dergisi*. 1, 333-360.

Bilçen, S. (2010) “AB’de Önemli Bir Adım: Lizbon Antlaşması”, TBMM Dışilişkiler ve Protokol Müdürlüğü

Bildirici, Z. (2011). Avrupa Birliği’nde Yoksullukla Mücadele ve Türkiye’nin Uyum Sürecindeki Yeni Uygulamalar. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye ve T.C. İçişleri Bakanlığı İltica ve Göç Mevzuatı. (2005). http://www.goc.gov.tr/files/files/iltica_goc.pdf(8 Kasım 2017).

Bombongan, D. Jr. (2010). Sosyal Dışlanma Kavramı: Genel Bir Bakış. *Ethos: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*. 3.1, 1-27.

Bölükbaşı, B. (2008). Türkiye’de Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Buğra, A. (2005). Yoksulluk ve Sosyal Haklar, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Raporu. Aralık. http://www.spf.boun.edu.tr/docs/STGP_Bugra.pdf(20 Ekim 2017).

Bulut, N. (2003). Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2.52, 173-197.

Castles, S., Miller, M. J. (2008), *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, çev: Bal, B. U. (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları)

Coşkun, E. (2005). Uluslararası Göç Teorilerinde Kadınlar, Batı Avrupa Ülkelerine Göç, Göçmen Politikaları ve Kadın Göçmenlerin Ekonomiye Katkısı. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Coşkun, S. ve Tireli, M. (2008). *Avrupa Birliği’nde Yoksullukla Mücadele Stratejileri ve Türkiye*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Çağlayan, S. (2006). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 17, 67-91.

Çakır, Ö. (2002). Sosyal Dışlanma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4.3, 83-104.

Dedeoğlu, S. (2014). Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır-Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği. *Ankara SBF Dergisi*. 66.1, 27- 48.

Değirmenci, G. (2011). AB’nin Göç Politikası Kapsamında Fransa’nın Göç Politikası. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Deniz, T. (2014). Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye. *TSA*. 1, 175-204.

- Deniz, T. (2014). Yükselen İslamofobi'nin Avrupa Kimliğine Etkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Edirne: Trakya Üniversitesi.
- Dinan, D. (2005). *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*. H. Akay (çev), İstanbul: Kitap Yayınevi
- Doğan, İ. (2000). *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*. İstanbul: Sistem Yayınları.
- DPT (2001) Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara
- Enneli, P. (2008). “Avrupa Birliği'nin Yeni Dönem Göçmen Politikaları: Göç Mümkünse Yasal Olmasın Dürtüsü”, R. Ö. Dönmez ve G. Telatar (der.) *Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği*, Ankara: Phoenix s. 121-148
- Erdoğan, S. (2004). Sosyal Politikada Avrupalı Bir Kavram: Sosyal Dışlanma. *Çalışma Ortamı Dergisi*. 75, <http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/sosyal-politikada-%E2%80%9Cavrupali%E2%80%9D-bir-kavram-sosyal-dislanma/>(13.Ekim 2017).
- Ergül, E. (2012). Uluslararası Hukuk ve Türk Mevzuatında Yabancı Kavramı ve Türleri. *Türk İdare Dergisi*. 475, 213-228.
- Erkul, A. ve Koca, M. (2016). Yoksul Yardımlarını Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma Bağlamında Yeniden Düşünmek. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 6.3, 615-628.
- Genç, D. (2009). Avrupa Birliği Yurttaşlığı'nın Üçüncü Ülke Yurttaşları'na Yaklaşımı. *Ege Akademik Bakış*. 9.4, 1511-1525.
- Gençler, A. (2005). Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları. *Sosyal ve Siyaset Konferansları Dergisi*. 49, 173-197.
- Gökbayrak, Ş. (2005). Sosyal Dışlanma Sorunsalına Türkiye Düzleminde Geliştirilen Model Uygulamalar: Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı Faaliyetleri. <http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/?p=43>(27 Mart 2017).
- Gökbayrak, Ş. (2006). Avrupa Birliği'nin Sosyal Koruma Sorunsalı Olarak Sosyal İcerme Politikaları. <http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/avrupa-birliigi%E2%80%99nin-sosyal-koruma-sorunsali-olarak%E2%80%9Csocial-icerme-politikalari%E2%80%9D/>(5 Ağustos2017).
- Gökbayrak, Ş. (2006). Göçmen Grupların Sosyal Hakları. <http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/gocmen-gruplarin-sosyal-haklari/#more-44>(27 Temmuz 2017).
- Güleç, C. (2015). Avrupa Birliği'nin Göç Politikaları ve Türkiye'ye Yansımaları. *TESAM Akademi Dergisi*. 2.2, 81-100.

Güler, M.A. (2014). Sosyal Dışlanma Bağlamında Yeni Toplumsal Hareketler: Yunanistan, Arap Baharı, İspanya ve Amerika Birleşik Devletleri Örnekleri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Güllüpnar, F. (2012). Göç Olgusunun Ekonomi-Politigi ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*. 4, 53-85.

Güneş, F. (2012). Göç, Yoksulluk ve Sosyal Politika. *İktisadi Araştırmalar Vakfı*. 181-218. <http://www.iav.org.tr/yonetim/dosya/seminer/adanagoc3.pdf>(31 Ekim 2017).

Hekimler, O. (2010). Küreselleşme Sürecinde Tehdit Altında Olan İkiz Kardeşler: Geleceği Tartışılan Ulus Devletin Sosyal Devlet Üzerindeki Etkisi. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri*. 5, 1-26.

Hekimler, O. (2012). Yoksulluk Mu Yoksunluk Mu? Sosyal Dışlanma Üzerine Bir Değerlendirme. *Tekirdağ S.M.M.M. Odası Sosyal Bilimler Dergisi*. 1, 1-28.

Işık-Erol, S. (2002). İşsizliğin Sosyal Dışlanma Üzerindeki Etkisi. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*. 24.3, 46-70.

İçduygu, A., Erder, S., Gençkaya, Ö.F. (2014) Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus- devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere, MiReKoc Araştırma Raporları, Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi

İktisadi Kalkınma Vakfı. (2000). Amsterdam Antlaşması (Bütünleştirilmiş Haliyle Avrupa Birliği Kurucu Antlaşmaları). 162

Kallis, Aristotle (2015). Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi. *SETA Analiz*. 119

Kapar, R. (10-11 Aralık 2015). Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinde Sosyal Koruma Hakkının Genel Çerçevesi. *VII. Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 153-180.

Karşahin, M. (2012). Avrupa Birliği'nde Ortak Göç Politikaları Oluşturma Çabaları ve Ulusal Farklılıklar Sorunu. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Kayalidere, G. ve Şahin, H. (2014). Sosyal Devlet Anlayışı Çerçevesinde Türkiye'de Sosyal Koruma Harcamalarının Gelişimi ve Yoksulluk. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 2.2, 57-75.

Keskin, H. (2014). *Mitos'tan Lizbon'a Avrupa Birliği El Kitabı Lizbon Antlaşması ve Hırvatistan'ın Katılımı ile Değişen AB*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Koca, M. (2015). Sosyal Dışlanma Sorunu ve Asgari Gelir Desteğini Gerekliliği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 8.39, 501-510.

Koçak, O. ve Gündüz, R.M. (2016). Avrupa Birliği Göç Politikaları ve Göçmenlerin Sosyal Olarak İçerilmelerine Etkisi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*. 7.12, 66: 91.

Learning of Local Bodies to Integrate Immigrants. (2015). Avrupa'daki Göçmenlerin Entegrasyonunda Yerel Kuruluşlar ve Çalışanlar için Rehber Kitap. CRM Yönetim Danışmanlık Raporu

Mandacı, N. ve Özerim, G. (2013). Uluslararası Göçlerin Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa'da Radikal Sağ Partiler ve Göçün Güvenlikleştirilmesi. *Uluslararası İlişkiler*. 10.39, 105-130.

Manisalı, E. (2011). Avrupa Birliği'nin Yasadışı Göçü Önleme Politikaları ve Üyelik Sürecindeki Türkiye'ye Etkileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitü Müdürlüğü.

Mercan, S. (2012). Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişini Anlamak. *Avrupa Birliği Araştırma Merkezi*. <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/avrupa-birligi-arastirmalari-merkezi/2012/01/24/6465/avrupada-asiri-sagin-yukselisini-anlamak>(1 Şubat 2018).

Orsam Rapor (2012). Küresel Göç ve Avrupa Birliği İle Türkiye'nin Göç Politikalarının Gelişimi. No: 22

Öner, S. (2014). Avrupa'da Yükselen Aşırı Sağ, Yeni 'Öteki'ler ve Türkiye'nin AB Üyeliği. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*. 13.1, 163-184.

Özdal, B. (2008). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreci Bağlamında Avrupa Birliği'nin Göç Politikası ve İstihdam Stratejisi. *"İş, Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*. 10.3, 89-121.

Özerim, G. (2012). Avrupa'da Radikal Sağ Partiler ve Göç Karşıtlığı: Güvenlik Temaları Ekseninde Göç Karşıtı Söylemin İnşası. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Özerim, G. (2014). Avrupa'da Göç Politikalarının Ulusüstüleşmesi ve Bir Güvenlik Konusuna Dönüşümü: Avrupa Göç Tarihinde Yeni Bir Dönem mi?. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*. 5.1, 11-48.

Özgen, G. (2010). Avrupa Birliği Göçmenlik Politikaları: Tarihsel Geçmiş ve Mevcut Durum. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Özgür, O. (2013). Avrupa Birliği ve Yasadışı Göçmen/Mülteci Sorunu: Sınır Güvenliği ve Türkiye'ye Etkileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Harp Akademisi.

Özhasar, B. (2013). Yoksul Hanelerde Sosyal Dışlanmanın Boyutları: Aydın İli Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.

Özkaplan, N., Yücesan Özdemir, G. ve Özdemir, A.M. (2005). Sosyal Dışlanma "Ne"yi Dışlar: Avrupa Üzerine Notlar. *Mülkiye Dergisi*. 29.248, 77-94.

Özkazanç, S. (2016). Kentsel Ulaşım ve Sosyal Dışlanma İlişkisinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Özkul, O. (2004). Modern Batı Medeniyetinin İflas Göstergesi: Küresel Köyde Küresel Fakirlik. *Köprü Dergisi*. 88. <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=634>(10 Eylül 2017).

Öztekin, S. (2016). Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'nin Göç ve Sosyal İçerme Politikalarının Analizi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Öztürk, M. (2011). Avrupa Birliği Göç Politikaları: Almanya'daki Türk İşçileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Saka, Y. (2010). Avrupa Birliği Sosyal Politikasının Gelişimi ve Türkiye'nin Avrupa Birliği Sosyal Politikasına Uyumunu. *Uzmanlık Tezi*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı

Samur, H. (2008). Avrupa Birliği'nde Göçe Yönelik Global Yaklaşım. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 5.2, 1-16.

Sapancalı, F. (2001). Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3.2, 115-140.

Sapancalı, F. (2005). Avrupa Birliği'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri. *Çalışma ve Toplum*. 3, 51-106.

Sapancalı, F. (2008). Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk. http://www.academia.edu/10026654/Sosyal_D%C4%B1%C5%9Flanma_ve_Yoksulluk (24 Temmuz 2017).

Sayın, Y., Usanmaz, A. ve Aslangiri, F. (2016). Uluslararası Göç Olgusu ve Yol Açtığı Etkiler: Suriye Göçü Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18.31, 1-13.

Sert, D.Ş. (2012), "Uluslararası Göç Yazınında Bütünleyici Bir Kurama Doğru" S.G. Ihlamur-Öner, N.A. Şirin-Öner (der.) *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*. İstanbul: İletişim Yayınları ss. 29-47

Seyyar, A. (2004). Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele. *Köprü Dergisi*. 88. <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=642>(22 Eylül 2017).

Sönmez, P. (2014). Avrupa Birliği'nde Yeni Dönem Postkolonyal İlişkiler ve Göç Politikaları Diyalogu. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Sunal, O. (2006). Sosyal Dışlanmaya Kuramsal Yaklaşımlar. http://sosyalpolitika.fisek.org.tr/soysal_dislanmaya-kuramsal-yaklasimlar/(28 Ağustos 2017).

Şahin, T. (2009). Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi. *Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi*. Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Şan, M. K. (2008). Tüketim Toplumu Kuramı. <https://makalearsivi.wordpress.com/2009/06/22/tuketim-toplumu-kurami/>(11 Ağustos 2017).

Şaylan, G. (2002). *Postmodernizm*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Şener, B. (2017). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Göç Olgusu ve Ulusal Güvenlik Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*. 6.1, 1-31.

Şenol, E. (2010). İşsizliği Sosyal Dışlanma Üzerindeki Etkileri. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Şirin-Öner, N.A. (2012) “Çabalar Sonuç Verecek mi? Avrupa Birliği’nin Ortak Bir Göç ve Sığınma Politikası Oluşturma Girişimleri” İhlamur-Öner, S.G., Şirin-Öner, N.A. (der.) *Küreselleşme Çağında Göç Kavramlar ve Tartışmalar*, İstanbul: İletişim s. 539-561.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. Lizbon Antlaşması. <http://www.mfa.gov.tr/lizbon-antlasmasi.tr.mfa>(17 Şubat 2018).

Tartanoğlu, Ş. (2010). Sosyal Dışlanma: Küreselleşme Perspektifinden Bir Kavramsallaştırma Çabası. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*. 42, 1-13.

TDK. (2017). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59f75427dbdc52.36493209(30 Ekim 2017).

Tireli, M. (2009). Küreselleşme ve Yoksulluk: Birleşmiş Milletler (UNDP) ve Dünya Bankası Göstergeleri Işığında Bir Analiz. *Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi*. Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü.

Toksöz, G. (2006). *Uluslararası Emek Göçü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Topateş, H. (2009). Araçsallaştırılmış Bir Kavram Olarak Sosyal Dışlanma. *Çalışma ve Toplum*. 4, 115-130.

Toros, A. (2008). *Sorunlu Bölgelerde Göç*. Ankara: Global Strateji Enstitüsü.

Turan, E., Aydilek, E. ve Şen, A.T. (2016). Avrupa Sosyal Modeli ve Türkiye'deki Sosyal Politikaların Tarihsel Bağlamda Karşılaştırmalı Analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*. 11, 1-17.

Türkiye- AB Mülteci Sözlüğü. (2017). İKV Yayınları, No: 290

Uzun, M. ve Özer M.A. (23-25 Eylül 2016). Avrupa Birliği'nin Göç Politikalarına Dair Değerlendirmeler. 2. *Uluslararası Uygulamalı Bilimler Kongresi: "Göç, Yoksulluk ve İstihdam"*. Konya, 77-85.

Uzunçayır, C. (2014). Göçmen Karşıtlığından İslamofobiye Avrupa Aşırı Sağı. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. 2.2, 131-147.

Ünaldı, H. (2011). Türk Romanı ve Yabancılaşma: Bir Edebiyat Sosyolojisi Denemesi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Ünlü, G. (2007). Uluslararası Göç ve Göçmenliğin Değişen Koşulları İçinde "Mültecilik". *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Muğla: Muğla Üniversitesi.

Ünsal, Z. (2007). Güvenlik Eksenli Bir Bakış Açısından Avrupa'da Değişen Göç Politikaları. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Başkent Üniversitesi.

Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Yıldırım, S. (2014). Sosyal Dışlanma ve Avrupa Birliği'nin Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 2.2, 91- 108.

Yıldız, A. (2017). Göç ve Entegrasyon Politikalarında Vatandaşlık. *Göç Araştırmaları Dergisi*. 3.1, 36-67.

Yılmaz, A. (2014). Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 9.2, 1685-1704.

Yılmaz-Elmas, F. (2016a). *Avrupa 'Kapı Duvar' Göç Yaklaşımında Söylem-Eylem Tutarsızlığı*. Ankara: Usak Yayınları.

Yılmaz-Elmas, F. (2016b). Avrupa Birliği Göç- Dış Politika İlişkisinde Paradigma Değişimi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Yücesan-Özdemir, G. (2008). AB Sosyal Politikasının Kavramlarını Yeniden Düşünmek: Güvenceli Esneklik, Sosyal Diyalog ve Sosyal Dışlanma Üzerine Notlar. *MEMLEKET Siyaset Yönetim*. 3.7, 61-85.

Zorba, H. (2016). AB'nin Göçmenlere Yönelik Politikalarını Etkileyen Faktörler. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*. 4.1, 1-17.